

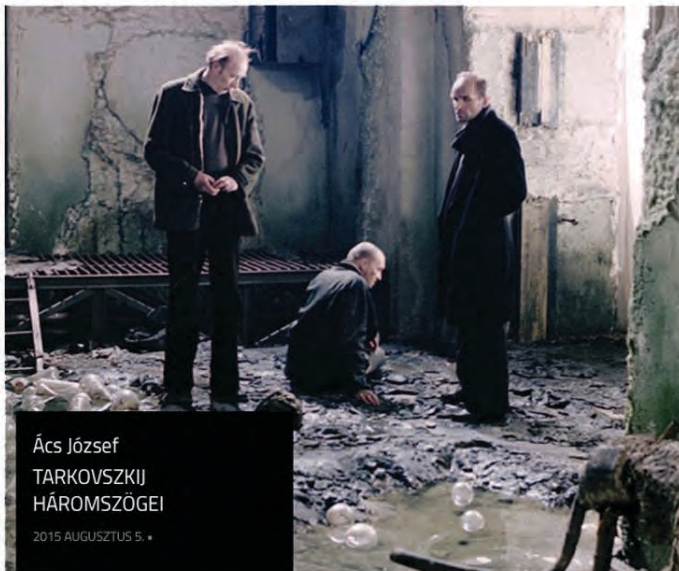
Jámborné Balog Tünde
... MINT A REPÜLŐK...

2015 AUGUSZTUS 1. •

Bene Zoltán
RÓZSASÁNDOR ÉS A
SZÉNFEKETE EMBEREK

2015 AUGUSZTUS 20. •

Ács József
TARKOVSKIJ
HÁROMSZÖGEI

2015 AUGUSZTUS 5. •

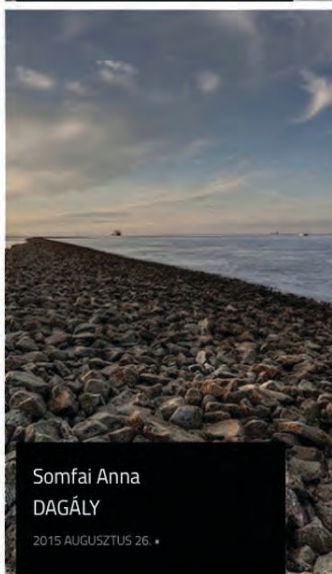
Kutas József
A CSIZMÁK MESÉJE

2015 AUGUSZTUS 6. •

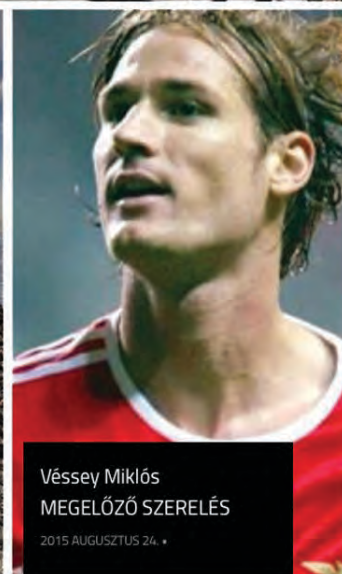
Kovács Gábor
A VOLGAI LOVAS ESETE AZ
OROSZ MEDVÉVEL, A GALL
KAKASSAL ÉS AZ ANGOL...

2015 AUGUSZTUS 30. •

Somfai Anna
DAGÁLY

2015 AUGUSZTUS 26. •

Véssey Miklós
MEGELŐZŐ SZERELÉS

2015 AUGUSZTUS 24. •

LIGET

2015-8 augusztus

TARTALOMJEGYZÉK [XXVIII.évfolyam 8. szám]

Jámborné Balog Tünde ... MINT A REPÜLŐK... [MŰREPÜLÉS]	3
Szirmai Panni POLITIKUM ÉS ESZTÉTIKUM	24
Ács József TARKOVSZKIJ HÁROMSZÖGEI a Sztalkerről	30
Somfai Anna KÖLDÖKZSINÓR	49
Kutas József A CSIZMÁK MESÉJE [FELNŐTT MESE] <i>Macsinka Zsolt rajzaival</i>	51
Czilczer Olga ADD TOVÁBB!	55
Asztalos Emese HANGÖLTÉS	56
Csongor Andrea ZEPPELIN CSEPEL FELETT	59
Kapitány Máté PAPÍREMBER [TÉNYFÉKEZŐ]	61
Bene Zoltán RÓZSASÁNDOR ÉS A SZÉNFEKETE EMBEREK [FELNŐTT MESE] <i>Török Eszter rajzaival</i>	71

Handi Péter KALAP VARÁZS	76
Szirmai Panni KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE [5] Újrahasznosított költészet: a kollázs	80
Somfai Anna DAGÁLY	88
Reményi Tibor A KIS AFRIKAI	91
Véssey Miklós MEGELŐZŐ SZERELÉS	94
Kovács Gábor A VOLGAI LOVAS ESETE AZ OROSZ MEDVÉVEL, A GALL KAKASSAL ÉS AZ ANGOL BULDOGGAL	95

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kállay Géza,
Kiss Lajos András, Victor András

Támogató

Jámborné Balog Tünde ... MINT A REPÜLŐK...

Toronyra repülni: gonosz ítélet.

Krúdy Gyula: Álmoskönyv

Tegnap délután fent jártam a tetőtérben. Az egykori gyerekszoba évtizedek óta raktár, esetleg vendégháló, könyvekkel, újságkötegekkel, rendezésre váró levelekkel, fotókkal, unokafekhelynek való matracokkal, ágyneművel, télen nyári, nyáron téli ruhákkal, különféle holmikkal megtömött nejlonszásokkal, kibelezett játékokkal, kimustrált hangszerekkel, kegyeletből őrzött giccses kacatokkal, tömérdek ez-még-jó-lesz- valamire limlommal, életünk sok évtizede gyűlő, bedobozolt hordalékával telezsúfolva. Talpalatnyi üres hely sincs benne, mégis borzongatóan kihalt, mint a szobák, amelyeket régóta nem laknak, pókháló csüng a gerendákon, minden lépésnél megreccsen a padló, ruhák száradnak a székoszlopokra kifeszített köteleken, ide tereget lca, ha rossz az idő, és ahogy bujkálok a lepedő- és törülközőfolyosók labirintusában, a polcon megszólal egy rég elnémult, törött zenélődoboz a frászt hozva rám: miféle nem e világi kéz babrálhat rajta, és miért?

Odaátról küld valaki üzenetet?

Ajtó nyikordul, ruhák lebbenek, váratlan szélroham rázza a rosszul záródó ablakokat, betör a réseken, átszáguld a házon, felkavarja a tavalyi virágport és a múltat is (vajon melyiktől kezd szűrni és könnyezni a szemem?), felkapja az ottfelejtett kéziratlapokat, keringenek, forognak, bukfaceznek a levegőben, akár apám bukógalambjai vagy a vadászgépek a próbarepüléseken, amelyek megigézték Máriót, lesodródik egy tasak a sublóról, ahol régi hanglemezek várják, hogy eljőjön az ő idejük, mert egyszer úgyis véget ér ez a szép, új, elektronikus világ, szétszakad a világháló, megsüketülnek az összes mindentudó szerkezetek, amikkel kábítjuk magunkat, előkerülnek a hajdani lemezjátszók, tölcseres gramfonok, szédült forgásba kezdenek az agyonkarcolt bakelitlemezek, villogó tű táncol körkörös rovátkáikon, és recsegve, akadozva felhangzanak a régi slágerek, szvingek és foxtrottok, bluesok, menüettek, kis éji zenék szólnak édesen, és Bach-fúgák szárnyalnak majd a táguló világegyetem spirális útjain.

Chattanooga Choo Choo

Felveszem a barna papirosból készült lemezborítót: üres, azért szállongott olyan sokáig a levegőben. Nincs rányomtatva se kép, se cím, kézírással, Márió bolhányi betűivel ennyi áll rajta: *Glenn Miller Orchestra*, halvány a tinta, alig lehet kisilabizálni. Emlékszem a csúf, késő őszi délutánra, a nyirkos és hideg szürkületre, amikor hozta. Lassú, kitartó eső esett, síkosra mosta a gesztenyefák törzsét, az esőcseppek – megannyi kristály – megültek a csupasz ágakon. Márió csapzottan állt az ajtóban, felém nyújtva az aktatáskájából kihúzott ajándékot. Cseh lemez volt, klasszikus dzsessz-számokkal, a Chattanooga Choo Choo-val és a Moonlight Serenade-dal – akkoriban már hozzá lehetett jutni ilyesmikhez is, nemcsak mozgalmi dalokat és indulókat árultak a város egyetlen könyvesboltjában –, az eredeti borító azonban elkallódott szállítás közben, csupán belső védőtasakja maradt meg, amiből a lemezt kivette valaki, és elfelejtette visszatenni.

Márió nem jött be, hiába hívtam, *talán máskor, ha Kojá is itthon lesz*, mondta tétován, és kihátrált az ajtón, ösztövéralakja elhomályosult, jellegtelen arca, állandóan mozgó ujjai belemosódtak a szitáló esőbe, csupán az orkánköpenyéről lecsurgott, kör alakú tócsa maradt utána a küszöbön, és a Supraphon lemez a fogas melletti telefonasztalkán, amelyen nem volt készülék, igénylésünket rendre elutasították, gyanús elemek voltunk, ki tudja, milyen konspirációkra használtuk volna a távbeszélőt.

Márió volt a legfurább Z. haverjai között, bár mindegyik flúgos volt a maga módján, de ő kirítt közülük is. Idősebb volt náluk, a háború kitörése után végzett a műegyetemen, sokrétű érdeklődéssel és műveltséggel rendelkezett. Ókori szerzőket olvasott és modern regényeket, rajongott Thomas Mannért, aszerint osztályozta ismerőseit, olvasták-e a *Mario* és a *varázslót* vagy nem, ezért maradt rajta az olaszos hangzású név. Szerette Saint-Exupéryt, idézte Faludy népszerű Villon-átköltéseit – kézzel írott másolatai elképesztő gyorsasággal terjedtek a fiatalság körében, én is

végigkörtöltem annak idején, *mint nagy kalap borult reám a kék ég,* és vérembe folyt a vörös telihold, ilyen sorok voltak benne, meg a nevek, *Kocsma Jenny* és a *kis borbély Brabantból*; talán megvan valamelyik doboz fenekén az irka, amibe lemásoltam az egész kötetet – továbbá remekül zongorázott, dzsesszt és klasszikusokat egyforma ihletettséggel. Néha elkérte a nagyparókián az ótemplom kulcsát, és fél éjszaka Bach-témákra improvizált a stukkódíszes karzat orgonáján, utána meg dzsesszt játszott hajnalig. Közönségnek Z.-t vitte magával, kellett, hogy hallgassa valaki, és erre Z. volt a legalkalmasabb, a maga köré emelt falon egyedül a zene hatolt át akadálytalanul. A hangok kiszűrődtek a templomból, végighullámoztak a templomkerten, a Vizes utcai öregasszonyok nyugtalanul forgolódtak ágyukban, azt gondolták, az ördög orgonál, és reggel szaladtak a parókiára. A pap nem csinált ügyet a profán muzsikálásból, gyerekkora óta ismerte Máriót, akinek az anyja üzleti kapcsolatban állt a presbiterekkel: ő bérelte a református eklézsia kocsmáját. Márió úgyszólván az ivóban nőtt föl, a sarokasztalnál írta a leckéjét, körülötte komótosan iszogattak a törzsvendégek. Tudták a mértéket, s ha mégis elvétette valaki és részeg gajdolásba kezdett, hamar kívül találta magát az ajtón, Márió természetes anyja kipenderítette.

Márió sem volt beszédes, csak ha ivott, és ahogy múltak az évek, egyre többször és egyre több ital kellett az élet és saját maga elviseléséhez. Olyankor megeredt a nyelve, többnyire Heisenberggel kezdte, az elemi részecskékről és a bizonytalansági relációról tartott előadást – tőle kaptam kölcsön a *Mai fizika világméretűt*, sikerült szereznie egy példányt, mielőtt szép csendben eltűnt az üzletekből, alighanem elaludt rajta a cenzor, hogy egyáltalán hagyják megjelenni –, azután Saint-Exupéry és Glenn Miller végzetes repülése következett, mindketten lezuhantak, az egyik magányos pilóta volt, a másik sokadmagával repülő utas, németek lőtték le mindkettejük gépét, egyiket a sivatag, másikat a tenger fölött, végül, a teljes elázás állapotában jött a műrepülés, a csavar meg az orsó, a zuhanórepülés, a szédület, amikor megbillen, átfordul, pörög a gép, majd, ha sikerül visszajönni az esésből, helyreáll a világ, de ez csupán összefüggéstelen motyogás volt, senki se figyelt rá, egyedül a zongoratanárnő, a *kóbor úriasszony*, ahogy Piros Ferkó és Z. emlegette a hervatag, télen-nyáron talpig fehérbe öltözött nőt; időnként felbukkant valahonnan, és rászállt Márióra. *Szegény néni, ha tudná, mennyire hiába pedálozik*, sajnálkozott álszent komolysággal Piros Ferkó. A mulatság végére ugyanis Márió mindig magához tért, kibotorkált a mellékhelyiségbe, és nem jött vissza. *Nem látták a mérnök urat?*, kérdezgette a zongoratanárnő, de senki se tudta megmondani, hova lett, eltűnt, akár a kámfor. A nő várt egy ideig, arcáról leolvadt a mosoly, elmázolt sminkjével szomorú bohócra hasonlított, aztán, hogy Márió nem került elő, magas sarkain bizonytalanul bideregve (hajnal felé ő itta el Márió elől a kevertet, két cent császárkörte, három cent rum, vagy fordítva?) elindult az állomás felé, hogy elérje a hajnali vonatot.

valami valutaügylet

A *kóbor úriasszony* kifejezés a pestvidéki fogházból származott, egy menő pesti ékszerész használta alkalmi nőismerőseire, pikáns kalandjaival szórakoztatva zárkatársait. Valami valutaügylet miatt került be, és különleges bánásmódban részesült, vendéglőből hozathatta magának a kosztot. Rendes fickó volt, keveset evett, és a vacsoráját mindig odaadta Z.-nek vagy Piros Ferkónak. A zongoratanárnő idővel elmaradt, lehet, fogott valakit magának, vagy beletörődött a szingliségbe, amit akkor vénlányságnak neveztek, Márió temetésére azonban előkerült. Azonnal felismertük, az eltelt évtizedek alatt alig változott. Divatjamúlt, fehér kosztűmöt viselt, fazonján fekete bársonyvirággal, szalmasárga haja tövén kétujjnyi ősz csík virított, és a könnyeitől feloldódott szemfesték feketén szivárgott le rózsaszínűre púderezett ráncain. Nem tudni, honnan értesült a temetésről, talán megálmodta. Az újságban nem olvashatta, mert Máriónak nem volt senkije; ideiglenes partnerei, akik az éj leple alatt látogatták, nem adtak fel gyász hirdetést. Az egyik kezemen meg tudtam számolni, hányan voltunk a szertartáson: két kíváncsi szomszédasszony és mi ketten Z.-vel, ha a fekete taláros lelkészt nem számítom, a zongoratanárnő volt az ötödik. Hozzánk nem jött oda, csak a sírgödörhöz botorkált el, hogy beledobja az addig kezében szorongatott rózsaszálát;

Kondor Béla: A forradalom angyala, kulturpont.hu

épp oly fonnyadt volt, mint ő maga.

Különös fickó volt ez a Márió, bármennyire igyekezett is hasonulni, kirítt a többiek közül. Az egyetlen, aki nem alkalmi munkákból élt a börtön után, rendes mérnöki állása volt a gépgyárban, ennek ellenére gyökértelenül tengett-lengett a világban. *Mit vártok tőlem?*, kérdezte néha, *anyám kocsmáros volt, apám az árokban halt meg, én meg egy alkoholista senki vagyok, kivert kutya, nem tartozom sehova.*

Kondor Béla: Régi repülőgép, viragjuditgaleria.hu

Nagy és szerteágazó református parasztcsaládból származott. Legtöbben gazdálkodtak, szorgalmasak voltak, gyarapodtak, gazdagodtak, holdat holdhoz ragasztottak, a gyerekeiket taníttatták, művész is akadt köztük, sőt egy Nobel-díjra jelölt író-csodabogár és egy magasra ívelő, ám kétes karriert befutó politikus is, ám voltak szegény szerencsétlenek is: Márió apja – a feleségén élőködött és agyonitta magát – vagy Citorás, a csodagyerek, hatévesen multságokba, lakodalmakba hívták muzsikálni, abból éltek az anyjával, mégse lett zenész, csak zongorahangoló, a lánya pedig – serdülőként a zeneiskola büszkesége – szegény félkegyelműként bódorog ma is az utcákon (tegnap láttam egy kukában kotorászni).

Mintha kihúztak volna belőled valami rugót, állapította meg Z. *Ravasz fickó vagy te, Kója*, fenyegette meg mutatójával Márió, és megpróbálkozott a rá annyira jellemző félmosollyal, csakhogy grimasznak sikerült, elmázolódtak tőle a vonásai, akár a bűnügyi műsorok riportalanyainak, ha kitakarják az arcukat.

elvetemült fiatalok

Koja. Én sose szólítottam Kojának Z.-t, a többiek hívták így elemista kora óta. Mindüknek volt gyerekkori vagy későbbi csúfneve – Koja, Báró, Cigus, Pudingfejű, Pulya, Márió, Doktor úr –, ami kapóra jött a nyomozóknak: a vádiratban fedőnévként szerepeltették, lám, ezek az elvetemült fiatalok ennyire szervezeten fogtak össze a munkás-paraszt hatalom ellen: fedőnév alatt szőtték az összeesküvést. De hova rejtették az adó-vevőket? És a fegyvereket? Többek közt ezt próbálták kiverni belőlük – a talpukat ütötték, hogy ne maradjon nyoma –, mert házkutatáskor mindössze néprádiókat találtak a konyhákban, és Piroséknál a háború alatt lezuhant amerikai repülő roncsainak néhány darabját, meg egy rozsdás mordályt a negyvennyolcas szabadságharc idejéből.

Nem emlékszem rá, hogy ismertem meg Máriót és a többieket. Talán amikor fagyaltot mértem a nyári szünetben és Z. végre észre vett. Nem egyedül jött be a cukrászdába, csapatban portyáztak, akár a hét szamuráj: Z. és Piros Ferkó, Körösi Bandi, Pudingfejű, Pulya meg a Báró, és persze Márió is velük, esetenül hosszú karjával, levegőben kaszáló ujjával. Ezek a hajlékony, hosszú ujjak voltak a legfeltűnőbbek rajta, hajlítgatta, feszítgette őket, és ez a folytonos performansz elterelte a figyelmet jellegtelen vonásairól. *Fejben zongorázik*, magyarázta Piros Ferkó vigyorogva, és barna arcából kivillantak hófehér fogai, *most a Sing, sing, singet játssza, halljátok?*

Akkor, az ötvenes években Amerika bűvöletében éltünk, Amerika volt az ígért földje, a szabadság hazája, egy Lucky Strike-ot vagy Pall Mallt úgy illesztettünk ajkaink közé, mint ostyát a hívő, és az egész nyári keresetemet odaadtam az amerikai csomagban jött szűk derekú, bőszoknyás, fekete estélyi ruháért, apró, kék harangvirágok voltak ráhímezve, leginkább mégis a dzsesszéért voltunk oda. Ha a Koronában zeneszünetben Márió odaült a zongorához, megugrott a forgalom, a korzón sétálók bejöttek egy pohár sörre vagy málnaszörpre, csak hogy hallgathassák. Az üzletvezető örült neki, néhány hét elteltével azonban félrevonta Máriót, és megkérte, ne zongorázzon többet, *bizonyos helyről* figyelmeztetést kapott.

Mind muzikálisak voltak – kivéve a botfűlű Bárót, ő szöveg nélkül nem ismerte fel a Himnuszt –, Körösi Bandi hegedült, Pudingfejű Lajoska Balla Sári tánciskolájában zongorázott, Z. lágy tenorjától borzongás futkározott az ember hátán, Pulya hangja élesebb és ridegebb volt, de tiszta, Piros Ferkó baritonja viszont úgy zengett, mint a spanyol gitár.

a régi repertoár

A börtönben, amikor már dolgozhattak – építették Miskolcon az egyetemvárost, majd vívták a széncsatát Oroszlányban, csupán a fegyveres őr jelenléte és a barakktabort körülvevő kerítés juttatta eszükbe, hogy nem munkásszálláson élnek –, vokálegyüttesük volt, és tomboló sikerrel léptek fel a műsoros esteken. Mindenfelét énekeltek, ki mit hozott magával otthonról. Z. mostanában néha eldúdol valamit a régi repertoárból, vénülő agya mélyéről rég elfelejtett kincseket hoz fel az emlékezés. Még mindig szívfájdító a hangja, csak néha csuklik el, és vegyül bele valami karcosság – csipet só a kalácstésztaiban –, ízesebb és édesebb lesz tőle a fürdőszobából kihallatszó madrigál, *nincs olyan óra, eszembe ne jutnál*, éneklí, és ettől mindig elerednek a könnyeim, ilyenkor örülök, hogy nem hajlandó szemüveget hordani, nem veszi észre, hogy a sírástól vörös az orrom.

Piros Ferkót többnyire cigánynak nézték – verekedett is miatta eleget –, bár váltig állította, hogy sötét bőrét és villogó szemét olasz ősei hagyományozták rá; Körösi Bandi – medikus korában Fiam, a Doktor Úrként emlegette Körösi bácsi, a fűszeres – egész patikát hordott magánál, és marokszám nyelte a nyugtatókat, mióta megtudta, hogy nem folytathatja az egyetemet; Pudingfejűnek lexikonagya volt, minden szám, adat, név, dátum megragadt benne, senkise értette, hogy mikor ötvenhatban disszidált és eljutott Brémába, miért pont fogorvoslást tanult; a vörös szeplős, tejfehér bőrű, majdnem albínó Pulya tele volt kalandvággyal, mióta az eszébe jutott, Afrikába vágyott, *vár rám a Kilimandzsáró, Koja, és a hegyes csöcsű fekete spinék! tudtad, hogy rózsaszín a talpuk és a tenyerük? Mit gondolsz, ott is olyanok?;* Báró halkést kért a Sárga Csikóban az üvegbúra alatt aszalódó rántott halhoz, és kezet csókolt a ruhatáros lánynak a bálban. *Báró ismeri az udvari tikettet*, vigyorgott Piros Ferkó, és tüntetően eltartotta kisujját a pohártól. Báró jó nevelést kapott, volt gyerekszobája, heccelték is érte eleget, de a börtön se tudta lekoptatni róla. Tőle kaptam először igazi virágcsokrot, boltból valót, ahogy illik, ha lányos házhoz megy vizitálni az ember. Meg is lepődtem, Z. soha nem vett nekem virágot, letört valahol egy kihajló orgonaágat és behajította a kerítésen hajnalban, munkába menet, *itt járt az udvarlód*, csapdosott meg velem nagyanyám, mint valami virgáccsal, hogy tele lett az ágyam a lehulló lila szirmokkal, *ideje felkelni, elkéssel az iskolából*.

Ha nem tervezték, akkor is összeverődtek esténként, nem bírtak otthon maradni a falak szorításában, a magány

nyomasztotta őket, vagy a bezártság emléke? Vágytak a tág terek adta *relatív szabadságra* – ez Z. és Mária közös definíciója volt, maguk sem tudták eldönteni, melyikük mondta ki előbb –, együtt lógtak a korzón, és együtt ácsorogtak zsebre vágott kézzel a Bérpalota sarkánál cikázó molnárfecskék alatt, a szájuk sarkára égő csikk füstjén át stírölve a lányokat. Igyekeztem megkedvelni őket, mert Z. ragaszkodott hozzájuk, bár ez nem pontos kifejezés a közöttük lévő viszonyra, az minden általam ismert kapcsolattól különbözött, barátságtól, szerelemtől, vérségi köteléktől.

Bármelyikük többet tudott Z.-ről, mint amennyit én valaha is megtudhatok róla, gondoltam, és ha szét is szóródtak – Ferkó bátyja és a Boda fiúk a letartóztatások előtt elhúztak Amerikába; Piros Ferkó Bergenbe (*ha tudnátok, hogy buknak rám a hosszú combú norvég nénik!*), Lajos Brémába, Pulya Dél-Afrikába ment ötvenhatban, Kőrösi Bandi a kórházból összelopkodott morfiumentől a túlvilágon landolt; Báró messze, a Pilisbe költözött, ahol nem jött szembe minden sarkon a múltja egy spicli vagy elfordított fejű ismerős képében –, mégis láthatatlan szálak kötötték össze őket, akár az algától mohos tengeralatti kábelek a kontinenseket, kívülállóok által érzékelhetetlen jelzések rezegtek át rajtuk, átlátszó kishalak, és most, annyi évtized után is megjelennek néha, hogy árnyalakjuk kettőnk közé álljon, szevasz *Koja*, susognak a széllal, morzézna az esőcseppek kopogásával az ablaküvegen, pedig rég elnyelték őket a temetők, csontjuk sivatagok sós homokjába süppedve porlik vagy a prérin hordja őket a szél, fjordok zöld tükre alatt lebegnek hamvaik, de én még most is féltékeny vagyok rájuk, mert azt az arcát ismerték Z.-nek, amelyik előttem örökre rejtve marad. A Hold másik oldalát.

Kondor Béla: A mű-tücsök felbocsátása, viragjuditgaleria.hu

Bár nem látom és hallom őket, megérezem, ha jönnek, Z. elnéz a kezében tartott újság fölött, ajka meg-megmozdul, mintha valakivel beszélne, és hiába szólok hozzá, nem éri el a hangom, másutt jár és másokkal társalkodik.

a szívemen keresztül

Akkor, tizenhat évesen, és utána is, évekig csupán a jelenséget éreztem, azt, hogy barátai elszakítják Z.-t tőlem. Ha együtt vannak, összezárnak, rendőrök tesznek így a tüntetéseken, én meg kívül kerülok a kordonon. Akár ott se lennék. Átbeszélnek, átnyúlnak rajtam, akár a horrorfilmek szereplői a láthatatlan szellemeken, kezet ráznak a bordáim között, és a szívemen keresztül egymás vállát lapogatják. Olyasmi van köztük, amiből én ki vagyok zárva örökre.

Emlékszel Kója, mikor a Gyűjtőben ...mikor a Csillagban..., a Margit körúton..., Nosztrán..., a bányában... Hé, fiúk, én is itt vagyok, kiabáltam volna legszívesebben a képükbe, mert mardosott a féltékenység, ámde uralkodtam magamon, és hallgatag statisztaként vettem részt a hajnalig tartó szeánszokba torkolló, *gyertek, megiszunk egy sört* kezdetű estéken.

(A néni is visszük?, bökött felém Piros Ferkó, a Püspökkertnél vagy a gimnázium sarkánál. Akkor azt hittem, sajátos stílusa vagányságból fakad, pedig csupán gátlásos volt: a lányokról egyes szám harmadik személyben beszélt, mindannyian nénik voltunk, és ez alól B. Vica sem volt kivétel, a nagy szerelme, aki történetesen egy pökhendi rendőrrel járt, Ferkónak esélye sem volt vele szemben, akkor vitetek be, amikor akarlak, jobb lesz, ha nem állsz az utamba! Na hordd el innen a füstös pofádat... Vica lesütötte a szemét és elfordult, de húsz év múlva megállított a

piacon, *nem tudsz valamit Ferkóról?*, kérdezte, és piros lett, mint a paprika. Elvált a rendőrtől, és szívesen elment volna Norvégiába Ferkó után, csakhogy elkésett, Ferkó már nős volt.)

Nyáron a Korona Kertbe jártunk. A csíkos ponyvával fedett kerthelyiség század eleji miliője – kékre mázolt deszkákkal burkolt, bádógmedencés kis szökőkúttal a tánchely közepén – kiemelte a félmondatokból, utalásokból kirajzolódó emlékek abszurditását, karkai és rejtőjenői fordulatait.

éjjelinek használták

Méрт sírnál kicsi rózsabimbó, hogy letörlek én, énekelte a kopaszodó, mulatságosan csúcsos fejű dobos. (Az anyja az utcánk végén lakott, és szerelmespároknak adta ki egy-két órára földes padlójú udvari szobáját; búboskemence volt benne, sarokpad, a sublóton szentkép, emlékpohár csokolózó galambokkal, márkás porcelán levesestál, aranyszegéllyel, virágmintával. Mesélték, hogy egyszer egy párocska átfázott a kettőságy jéghideg dunyháitól, a dobos néhai nagyszüleinek nagyméretű, színezett fotográfiája alatt, és bár nagyon kellett volna, nem mertek kimenni az udvari budira – a háziak kint ültek a verandán –, ezért éjjelinek használták a szobadíszet. Állítólag sose derült ki, kik voltak a tettesek, az öregasszonynál nagy volt a forgalom.)

Meccekről, lányokról, suta kalandokról, disszidált sorstársak titkos utakon érkezett üzeneteiről és közös emlékeikről folyt a szó a Korona-kertben. Márió Saint-Exupérynél tartott, hogy amikor találat érte a gépét, azonnal felrobbant, vagy percekig tartott a vég bekövetkezte, az a zuhanás izgatta, amelyből nem volt visszatérés, motyogása amolyan háttérzajt adott, monoton zenei aláfestést, távoli zsolozsmaként hangzott, elnyomták a kollektív emléktárból felvillanó epizódok, és az időnként feltörő nevetés.

Szorongva hallgattam őket.

Nem értettem, hogy viccelődhetnek a velük történeteken, a kettős funkciójú csajkákon, amiket nemcsak evésre használtak, és naponta kisorsolták, kié legyen az az éjszaka megtelt pléhlábas, amit a reggelente beadott felmosó vödörbe ürítettek; az éjféli szívatásokon, mikor a *Cséplés!* vezényszóra a közös zárkába zsúfolt ötven rabnak ki kellett szórni szalmazsákja tartalmát, majd minél gyorsabban visszatömködni, mert ha lassúnak bizonyultak, jött az ismétlés; vagy ahogy a nyitott véccéajtóban álló smasszer gumibottal ösztökélte gyorsaságra a dolgát végző X. tábornokot, aki két nap múlva *viszontlátásra fiúk, odaát találkozunk* szavakkal búcsúzott, mert a hajnali kopácsolás után érte jöttek a smasszerek.

nem egy brancs

Ezekhez képest Báró és Pudingfejű Lajos bevonulása az egykori Hadik Laktanyába derűs esemény volt, repüléshez beöltözve, tömérdek cuccal, júniusi kánikulában hozták be kettőjüket, ők voltak az utolsók. Bent már együtt volt az egész társaság; a klasszikus forgatókönyv szerinti letartóztatások után – vöröskeresztes autó az éjszaka közepén, ballonkabátos nyomozók, *csupán néhány kérdés, holnap visszahozzuk a fiát, asszonyom* – egyenesen a fővárosba szállították őket a Maros-parti városkából. Nem egy brancsba tartoztak, nem is ismerték mind egymást, többen a mentőautónak álcázott rabszállítóban találkoztak először, a vád kiagyalóinak és megszerkesztőinek minden találékonyságukra szükségük volt az ügy felépítéséhez (egyébként egyetlen momentum sem veszett kárba, későbbi irodalmi munkásságukban újrahasznosították valamennyi ötletüket), hogy összekössék a párhuzamos szálakat: ki kinek az öccsével járt iskolába, ki kivel lakott együtt a kollégiumban, ki kicsoda hűgának udvarolt, és így tovább, mígnem sikerült mindenkit kapcsolatba hozni egymással. (Persze, néhányan ezt is megúszták – bár Orwell nevét nem ismerték nálunk –, a Fordulat évének pünkösdjén lefogott két tucatszai fiatal között is akadtak még egyenlőbbek, ők néhány nap és néhány pofon után hazamehettek. A szabadságnak ára volt, akadt, aki később a párttitkárságig vitte közülük.)

Bárót és Lajoskát nem otthon tartóztatták le. Osztályidegenek voltak, ráadásul nyugatról hazajött levették, érettségi után sehova se vették fel őket, az MHSZ-ben azonban, a fiatalok megnyerésére alapított félkatonai szervezetben tárt karokkal fogadták a hozzájuk hasonlókat is, gondolom, hittek az átnevelésben. Lehetett célba löni, motorozni, lovagolni, síelni, persze ők a vitorlázó repülést választották; a repülés volt akkor a sikk, mindnyájan azért lelkesedtek, kivéve Z.-t, de az egy másik történet. Belépésük remek ötletnek látszott, később viszont súlyosbító körülmény lett: az ügyész szerint bomlasztás céljából *épültek be*, át akarták venni a szervezet vezetését, hogy onnan irányíthassák a tervezett szabotázs-cselekményeket és a munkás-paraszt hatalom megdöntését. Éppen kezdtek volna az első repülőgyakorlatokat, amikor utasítást kaptak, hogy teljes felszereléssel menjenek a portán várakozó autóhoz. *A maflái, azt hitték, másik táborba viszik őket!*

Kondor Béla: Az angyal megjelenik Lóthnak, egeszsegtukor.hu

Rengeteg holmijuk közt Báró csergését is magukkal cipelték, és a nyári kánikulában a nehéz gyapjúszőttes olyan hatást keltett, mint konflis a Szaharában. Ez az ócska takaró vissza-visszatért az életükbe, sőt az enyémbe is, később az lett Báróéknál a vendégpaplan. Sose fáztunk alatta, kopottan is melegített. Az első télen a nosztrai börtön dermesztően hideg cellájában ez mentette meg Z. kezét-lábát a fagyástól, Báró nagyvonalúan átengedte neki a takaró felét. Abba burkolóztak több évvel később, ötvenhárom novemberében is a fűtetlen vonaton, mert egyszerre eresztették el őket az oroszlányi bányából pár hónappal a büntetésük lejárta előtt. Saját öltözetük nem volt, az lerohadt róluk az első hónapokban, később a szabványcsikosat hordták, szabaduláskor vékony, vászon munkaruhát kaptak kölcsön, alá kellett írni a kötelezvényt, hogy visszaküldik. Sajnos, csak Pestig utaztak együtt, Báró ott maradt, és a cserge is vele, Z.-t majd megvette az Isten hidege hazáig, az ötvenes évek elején egész Magyarország fázott, az emberek éjfélkor kezdték a sorban állást a hajnalban nyitó Tüzép-telepek előtt, miért pont a vonatokat fűtötték volna?

újabb korsó sörök

A fehérkötényes pincér újabb korsó söröket hozott, és a dobos új nótába kezdett. *A kék tengeren hajónk még pihen, de holnapra újra messze jár,* énekelte a divatos szovjet slágert, a párok összesimulva ringatóztak a szökőkút körül, és Piros Ferkó – szemfüles volt, mindent észrevett – rászólt Z.-re, *kérd már fel a nénit, Kojá, nem látod, hogy un minket és táncolni akar veled?*

Z. bőrének Maros-víz- és napszaga volt – délután a folyóparton strandoltunk –, és olyan szorosan ölelt magához, hogy éreztem a szívdobogását, közben azonban messze járt, mint a szovjet dal hajója, és arról dünyögött a fülembe, hogy milyen mulatságosan nézett ki a sóbálvánnyá dermedt Báró és Lajcsika a repülő szerelésben.

Szép nyári este volt, andalgásra, szerelemre és csókolózásra való, a század eleji vastraverzekre kifeszített ponyva mellett mennyei lampionként tündöklött a hold, a kis szökőkút vize halkan surrogva spriccellt a bádognedencében fickándozó aranyhalakra, hajnalig táncoltam volna, de a zenészek abbahagyták a játékot, és leültek vacsorázni, mi pedig visszamentünk a többiekhez.

Azon az estén legtöbbször Márianosztra került szóba. Büntetésük alatt többször szétszóródtak, összekeverültek, voltak helyek, ahol mindannyian megfordultak, ha nem is egyszerre és nem is egy zárkában. A hírhedt intézményt, ahol vallatták őket, a Margit körutat, a hajnali akasztások egyik színhelyét és Márianosztrát azonban mindannyian megjárták. *De szép is volt ez a város, a szívünk újra magányos,* ismételte a visszatérő zenekar a szovjet számot – szűk volt a repertoárjuk vagy ez volt a kedvencük? –, és Ferkó felrikoltott, *a latrinák, Kojá, emlékszel?* Z. helyett Pulya szólalt meg fintorogva, *pfúj, hogy milyen bűdösek voltak!*, mire Báró hátra vágta, *mit finnyáskodsz, te meg hugyos csajkából ettél!*, mert a sorsolásnál Pulyának nemigen volt szerencséje. Z. megvárta, hogy befejezzék, azután szólalt meg, emlékszem, azt mondta, míg él, nem felejtí el a smasszer elképedését, amikor meghallotta az Ave Máriát.

vigyázzon, mit beszél

Záróra volt, nem folytatták tovább, ez a sztori is évek alatt állt össze bennem, mint odüsszeiájuk többi részlete, Z. nem volt közlékeny, amit a börtönéveiről tudok, azt úgy kellett szavanként kihúzni belőle. Csak mostanában, annyi évvel a történetek után esik meg néha, hogy váratlanul belevág valahol a közepébe, és elmondja, hogyan került az a szinte teljesen elhalványult sebhely a szegycsontja alá egy bányaozláskor, amikor a stomp-fák úgy törtek szét, akár a gyufaszálak; hogyan figyelmeztette őt, az újoncot a nagy történelmi nevet viselő herceg: vigyázzon, mit beszél, téglá van a zárkájukban; vagy hogy a szegedi egyetem neves jogászprofesszorával együtt oltotta a meszet Dudujkán, ahol háromezer rab – csupa politikai elítélt – építette a miskolci egyetemvárost. (Ez a tény általában kimarad az annalesekből és humorosnak szánt diákírásokból, Z. és Báró viszont mindig szóba hozza, valahányszor összejövünk. *Dudujka szláv szó. Azt jelenti: anyamell. Szerintem inkább apaf...*, idézik Máriót a sokadik pohár után, aki egy miccenésre melléjük ül harmadiknak, *megtenné epítáfiumnak is,* mondja, *de hát ezt mégse vésethetitek a sírkövemre,* ám mire válaszolhatnának, beleolvad a sarokban ólálkodó sötétségbe.)

Kondor Béla: Pokolbeli kocsmá, rezkarcfitness.blogspot.com

A műszaki irányítást külsős szakik végezték, és a tapasztalt, öreg művezető azért állította párba őket, mert a középkorú jogtudós teljességgel alkalmatlannak látszott a fizikai munkára, idétlenül csetlett-botlott a táncteremnyi meszes gödör körül, félő volt, hogy beleesik, Z. viszont erős volt, akár egy fiatal bika, és azonnal felfogta a technológia lényegét, kavarni kell a fortyogó meszet, hogy a fejlődő hőtől meg ne égjen az alja, és vigyázni, nehogy rájuk fröccsenjen, a professzorra a veszélytelenebb lapátolás jutott. Egész nyáron együtt maradtak, és a mészsoltás mellett Z. jogfilozófiai előadásokat hallgatott az anyamellre (avagy valami egészen másra) emlékeztető domb alatt.

Az a Korona-kertben félbeszakadt latrinás história is mostanra kerekedett ki egészen. Azután történt, hogy átvészelték a rettenetes nosztrai telet – a rabok ujjai lefagytak a hidegtől, lábuk felpuffadt az éhségödémától –, és túl voltak a másodfokon. Enyhült az idő meg az ítélet is, korán jött a tavasz, és a hűtlenséget összeesküvésre, a hét év fegyházat öt év börtönre csökkentették, így lejjebb kerültek a hűtlenségi osztályról egy-két emelettel, elviselhetőbb körülmények közé, kéthavonta kaphattak csomagot, és negyedévente volt beszélő, ahová Z. szülei nem tudtak eljönni. Letartóztatásakor az apját kitették az állásából, alkalmi munkákból éltek, nem telt vonatjegyre, még jó, hogy a pakkot össze tudták rakni. Szappan, vécépapír, cigaretta, meg fél kiló szalonna volt benne, utóbbit Báróval egy ültő helyükben megették magában, mert az aznapi kenyéradag már reggelire elfogyott.

A latrinapucolást önként vállalták Ferkóval, mert munka után fürdés, tiszta ruha és dupla koszt járt, de ami a legjobb volt, egész nap kint lehetek a szabadban. Rigófüty, fecskecsivitelés, a szél virágillatot hozott a völgyből, elfújta az emésztők penetráns szagát, és fejük fölött eleven sátorként feszült az ég.

tülekedő patkányok

Csigákkal húzták fel a hegyoldalba sülyesztett hatalmas cementaknákból a rabok százai által termelt ürüléket, és öntötték a széles, favágó csúszdához hasonló vályúba, hogy lefolyjon a börtöngazdaság zöldségültetvényeire, ahol Ferkó a vállán átfektetett rúd végeire akasztott vödörökben cipelte és öntözte szét az ágyásokra, mint a japán földművesek a vizet. *Képzeld el Ferkót, ahogy botladozik a lejtőn a lötyögő edényekkel, és torkaszakadtából énekel. Schubert Ave Máriaja volt a kedvence, meg egy hosszú kántorsírató az irgalmas Jézus szent vére harmatáról. A smasszer – falusi parasztgyerek – majd megszakadt a röhögéstől, maga mindig szent énekeket danol?, kérdezte. Nem én, csak ha szart hordok, válaszolta Ferkó, aztán fújta tovább.* Amikor kiürült az akna, meggyújtott újságpapírcsövákat engedtek le a vödörrel, van-e elég oxigén a mélyén. Volt, a fidibuszok továbblángoltak odalent, és megvilágították a tülekedő patkányokat.

Z. ereszkedett le a kötélén elintézni a maradék latyakot, a többiek nem mertek, ő azonban nem félt sem a mélységtől, sem a magasságtól, egyetemistaként a kollégium negyedik emeleti mellvédjén tartott bemutatót kézenállásból a bámuló golyák és medikák elkápráztatására. *Ez semmi, mondta a saját produkciójára, a Boda fiúk fent az ótemplom torony-körüljáróján csinálták.*

Az akna fenekén a patkányok visítva, egymást lökdösve, harapdálva menekültek, próbáltak bejutni a vödörkbe, *megdöbbentő volt, pont úgy viselkedtek, mint az emberek.*

Sok évnek kellett eltelnie, amíg rájöttem, hogy a köztük lévő láthatatlan kötelék egyfajta vérszerződés volt, hasonló a hétvezérekéhez, olyan kötés, amit *csak a halál old el*, vagy még az se. És nem elhatározáson múlt, spontán jött létre, amikor összetörve és kiszolgáltatva, megalázottan és önmagukból kiforgatva egymás hegyén-hátán nyúltak el a zárka cementpadlóján, és felváltva mondták, ami éppen eszükbe jutott, egy honvédszázados – egyikük sem ismerte, bár az ő ügyükben tartóztatták le – a *Via Malát* mesélte el, Piros Ferkó a tizenhárom aradi vértanú életrajzát, Báró a nyugatra vitt leventék kálváriáját, Kőrösi Bandi egy olasz vígopera librettóját, Lajcsika a *Szondi két apródját*, Pulya Kittenberger vadászkalandjait, Z. a két napja letett élettan szigorlat anyagát, Mórió a műrepülés figuráit és alakzatait adta elő, de a lényeg az emberi hang volt, az világított egyedül a sötétben.

iszonyú áradás

Mindezt tulajdonképpen Z. balesetkor kezdtem felfogni, a hetvenes árvíz alatt. Iszonyú áradás volt, a valahai legmagasabb vízállással, a Maros előntötte az ártereket, buzárok törtek föl a gátak innenső oldalán, és mikor az a tömérdek víz a töltés koronája fölé domborodott, ahogy a feszített tükrű uszodákban, kiürítették a várost, elvitték a nőket, gyerekeket és öregeket a szomszéd településre. Mi a Pilisben találtunk menedéket, Bárónál. Az ötvenes években Pestről kitelepített, végleg ott rekedt szülei nyaralójában lakott családotul, és bár szűken voltak, befogadtak a három gyerekkel, míg Z. otthon cipelte a homokzsákokat. A második hét végén elengedték, hogy meglátogasson minket, de nem érkezett meg, pedig egész nap készültem a fogadására, haját mostam és felvettem a napraforgós ruhámat, az egyetlen, amelyik elérte az ingerküszöbét, valahányszor meglátott benne, mindig megkérdezte, *új ruhád van?*

Vasárnap alkonyatkor jött a hír, hogy út közben baleset érte, és Báró kölcsön kocsival vitt be hozzá a pesti kórházba.

Este tíz körül járt az idő, a gyengén világított folyosó üres volt, csupán a századelőről itt felejtett vasvázás karosszékek egyikében ült egy félmeztelen beteg, csíkos kórházi pizsamanadrágban. Felhúzott térdét szorosan átfogta ép bal karjával, begipszelt jobbja a karfán, melle-válla tele kék foltokkal, horzsolásokkal. Bal szeme teljesen eltűnt a fél arcát felismerhetetlenné tevő zöldben és lilában játszó hatalmas púp alatt, amitől úgy állt a szája, mint a szélütötteké, és a másik szeme is alig látszott összevarrt szemhéja alatt. *Szegény pasi, ugyan mi történhetett veled?*, sajnálkoztam magamban, és mentem tovább, a százhuszonhetes szobát keresve, azt adták meg a portán, csak Báró nyers rikkancshangja állított meg, *hé, hova mész? Nem ismered meg a férjedet? Pedig most egész jól néz ki, nem igaz, Kója?*

Pszé, te ökör, ne olyan hangosan, szólalt meg a székben gubbasztó sebesült, és nehézkesen felénk fordítva fejét motyogni kezdett valami öreg cigányról, aki a túloldali kocsmába igyekezve nekiszaladt a motorjának Pomázon, és néhány karcolással megúsza a mázlista, ő viszont akkorát repült, hogy Márió irigyelheti, *volt ám benne dugóhúzó meg looping*, húzta félre a száját Z.

Kondor Béla: Erzsi, viragjuditgaleria.hu

Nagyon rossz bőrben volt, alig tudott beszélni, és nekem összeszorult a torkom a félelemtől, azt hittem, meg fog halni (*koponyaalapi törés és súlyos agyrázkódás*, fordította le másnap apám telefonon a kórlapról ellesett latin diagnózis jelentését, és azzal vigasztalt, hogy *amilyen kemény feje van, talán kibírja*). Haragudtam Báróra és magamra, mert ő ráismert a félholt Z.-re is, mert úgy idétlenkedtek, mint két kamasz. Idővel jöttem rá, hogy ez volt a túlélő technikájuk. Ez segítette át őket a vallatásokon, éhezésen, megaláztatásokon, félelmeken, és később is, az egész elcseszett életükön. Mert mindegyikük élete félresiklott valahol, hiába volt amnesztia, rehabilitálás, semmisségi eljárás és kárpótlás, az elveszett éveket és az esélyeket, *mi minden lehettünk volna!* nem adta vissza senki, és a bélyeg is

rajtuk maradt.

De nem csupán rajtuk.

Ki annak az Iksznének a férje?, ráncolta gyanakodva homlokát az illetékes főelvtárs a nagy házban, amikor elé tették a kitüntetéséről szóló felterjesztést, és pusztán azért kaptam meg a miniszteri dicséretet, mert az igazgatóm visszakérdezett, *akkor most neki adjuk azt a kitüntetést, vagy a férjének?* Rendes ember volt az igazgatóm, eredetileg kántortanító és tartalékos főhadnagy, hazahozta a Don-kanyarból valamennyi katonáját, és a tanárai mellett is kiállt.

láthatatlan fal

Nem volt feltűnő, és ha nem mentünk volna néha neki, akkor észre se vesszük, hogy láthatatlan falat húztak körénk. Eddig és ne tovább, szólt a néma tiltás, és bizony, púp nőtt a homlokunkon, ha mégis próbálkoztunk; kijelölték helyünket a periférián.

Az sem járt sokkal jobban, aki elment.

A Boda fiúkat beteggé és búskomorrá tette a honvágy, és az önvád is mardosta őket, Boda tanító néni, az anyjuk három évet ült bűnpártolásért, mert nem árulta el, hol rejtőznek a fiai. Nem hittek a büntetlenséget ígérő szirénhangoknak sem, látogatóba se mertek hazajönni. Piros Sándor ide-oda tekergett a világban, végül elnyelte az Idegenlégió. Pudingfejű jól kereső fogorvos lett Brémában, és akkora Mercedesen jött haza a ötvenedik érettségi találkozájára, hogy nem fért el a bejárónkon, de úgy tette meg az ezeröttszáz kilométert idáig, hogy otthoni szendvicset evett útközben, és áruházi parkolóban szunyált pár órát, nem akart hotelre költeni. *Most vettünk egy jachtot*, magyarázta, és megkért, hadd alhasson nálunk a lépcső alatti zugban a törött rugójú özikés sezlonon. Rövid volt neki, lelógott róla a lába.

dúlt az apartheid

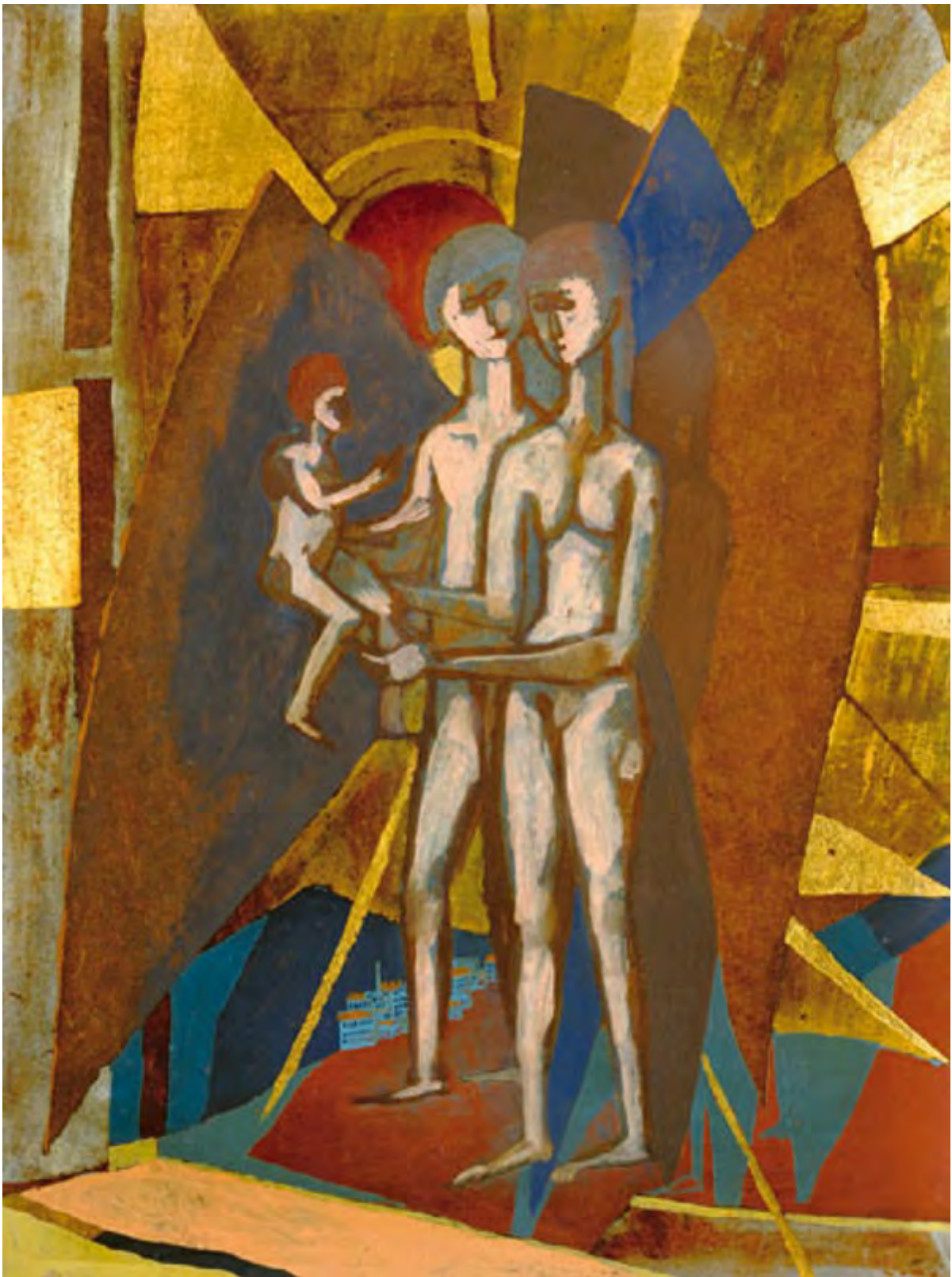
Pulya betegen települt haza Dél-Afrikából a hetvenes években, sok hercehurca árán, egy árva fillér nélkül. Félretett pénze elment kórházra és útiköltségre, a fekete lányoknak pedig a közelébe se került, javában dúlt az apartheid, gyémántok sem heverték a kavicsok között, főleg nem a vasútállomáson, ahol jegykiadóként dolgozott. Itthon portás lett, aztán éjjeliőr. Később rokkantnyugdíjból tengődött, élesre fent konyhakést hurcolt a táskájában, és buggyant aggyal fenyegette a járókelőket.

Piros Ferkó egyszer járt itthon látogatóban, sárga volt, mint egy kínai, maffiózó napszemüveget viselt a szobában is, és folyton hátranézett, nem settenkedik-e mögé valaki. Tepsis krumplit sütöttem neki a húshoz, és volt jégbehűtött sárgadinnye, mert bár Z. máig nem tudta megjegyezni, hogy cukor nélkül iszom a kávé és nem szeretem a zserbót, álmából fölverve is el tudta sorolni barátai kedvenc ételeit, annyiszor mondták fel korgó gyomorral a Csillagban és Nosztrán. Ferkó meg se kóstolta az ünnepi menüt, a fél gyomrát kivették, tömzsi, lappföldi felesége – aj, hol vagyok ti, hosszú combú norvég lányok! – viszont kettejük helyett evett. *Jövőre megint meglátogatlak, Koja, és olyan étvágyam lesz, mint egy farkasnak*, ígérte, csak hogy a következő nyáron fekete keretes partecédula érkezett helyette.

szünetben megszöktünk

Z.- t másfél hónappal a szabadulása után, ötvenhárom december huszonegyedikén ismertem meg. Azért emlékszem pontosan a dátumra, mert Sztálin születésnapja volt, délután ünnepséget tartottak a gimnáziumban, azután áttereltek minket a Vörös Csillag moziba megnézni az életéről szóló kétrészes filmpozszt. Nem vártuk meg a *konyec filmát*, szünetben megszöktünk a barátnőmmel, és tettünk néhány tiszteletkört a kihalt főtéren, hátha éppen arra lovagol a herceg a paripán. Helyette Z. jött szembe velünk az Istók patika meg az Édességbolt közti átjárón, és megszólított minket. Szegről-végről rokona volt a barátnőmnek, és ráismert, bár kislányként látta utoljára, azért állított meg minket.

Alkonyodott, vastag barnásszürke felhőréteg takarta az eget, *érezitek a hószagot?*, slukkolt nagyot a téli levegőből, és abban a pillanatban megindult a havazás. A hópelyhek lassan belepték a háztetőket, a macskaköveket, Z. kalapjának karimáját, és megültek a szempillámon, a szám szélén, mielőtt elolvadtak. Tizenöt éves voltam, Z. huszonhat, és ahogy megláttam, beleszerettem.

Kondor Béla: Jelenés, viragjuditgaleria.hu

Akkoriban szállingóztak haza a többiek is. Kettesével, hármasával helyezték őket feltételes szabadlábra fél évvel büntetésük lejárta előtt. Sztálin tavasszal halt meg, utána érezhetően enyhült a nyomás, bár a kommunizmus malmái – akárcsak Istenéi – lassan őröltek, épp kilenc hónapnak kellett eltelnie a zárkaajtók kinyílásáig. (Máig nem tudni, megfojtották-e belső emberei a generalisszimuszt, vagy megmérgezték, esetleg későn hívtak hozzá orvost, anyám és nagyanyám szerint az ördög vitte vissza oda, ahonnan az emberiség nyakára hozta.)

Amikor lecsukták Z.-t és társait, másod-harmadéves egyetemisták voltak, kivéve Piros Ferkót, a gimnazistát, őt azonban a bátyja helyett vitték el, mert Piros Sándor kiugrott az ablakon, és törött lábbal menekült a kertek alatt, a

kutyák meg se pisszentek tőle, holott máskor egy kóbor macskától is hisztérikus ugatásba kezdtek – no meg Mórió lógott ki a sorból: idősebb volt náluk, diplomás gépészmérnök; a háború utolsó éveiben a győri vagongyárban dolgozott, ahol vadászgépeket gyártottak, és helyben, az üzem repülőterén próbálták ki a Sólymokat és Messerschmidteket. Mórió az egyetemen habarodott bele a repülésbe, aerodinamikai szemináriumokra járt, Győrben a berepülő pilótákkal haverkodott, akik néha elvitték egy felszállásra. Az oroszok elől nyugatra menekült a gyárral, de nem ezért került az ügyetlen öltésekkel összefércelt hűtlenségi perbe, hanem Piros Ferkó bátyja révén, ahogy a többiek is: ő volt a bizonyos hiányzó, azaz a megtalált láncszem, általa lehetett hozzákapcsolni a Z.-ék köré kreált ügyet a nagyobb és súlyosabb perhez, amellyel – és sok más hasonlóval – az új hatalom erősítgette magát, és tartotta rettegésben alattvalóit.

igazi fenegyerek

Piros Sándor ejtőernyős levente volt a háború alatt, őt is nyugatra vitték, és ő barátkozott a Boda fiúkkal, a repülősökkel, akik a nagyobb ügyben szerepeltek volna, csak hogy mindhárman kicsúsztak a fogdmegek kezéből. A Bodák egyetemista húguknál lapultak néhány hétig Debrecenben, azután Szlovákián át szöktek el és meg sem álltak Amerikáig, Piros Sándor pedig törött lábbal jutott el Deszsig, ott rejtegette szeretője, a szép és tüzes szerb menyecske az anyjánál, és segítette át Jugóba. Piros Sándor igazi fenegyerek volt, és a szerencse fia, a szerb kocsmáros korábban megkéselte a felesége miatt, de rövid pengéjű kisbicska akadt a keze ügyébe, és a vastag télikabát felfogta a szúrásokat, nem tudta mélyen megsebezni. Ám azért vér áztatta át a vatelint, és valamilyen nyakatekert okoskodás alapján ez a ruhadarab bizonyítékul szolgált később a tárgyaláson, ám hogy mit bizonyított, az nem derült ki soha.

Hogy nem tudták elcsípni, napokig verték, vallatták az apját meg az anyját, Ferkót pedig vitték a többiekkel. A szülőket egy hét múlva elengedték, Ferkó azonban éppúgy megkapta a maga öt esztendejét a többiekkel, akiknek a neve így-úgy, iskolatársként, rokonként, barátként, vagy együtt-voltak-bejárók alapon felmerült. Piros Juci udvarlói is belekerültek a kalapba. A colos Köbi például, rá aztán végképp nem tudtak ráhúzni semmit, könyvelő volt az istenadta, senkit nem ismert a csapatból, ennek dacára ráverték három évet.

Úgy tűnt, Mórió is Juci miatt jár Pirosékhoz, de nem nagyon erőltette az udvarlást, meg sem próbálta kiütni a nyeregből Köbit. Beérte azzal, hogy náluk lehetett, megült a sarokban, iszogatta az öreg Piros cukrozott borát, *pocsék vinkó volt*, és Ferkó kiszúrta, hogy nem a nővére kedvéért jár hozzájuk. *Tudod, Kója*, árulta el bizalmasan Z.-nek éveekkel később Oroszlányban, *én már otthon tudtam, hogy van vele valami bibi, olyan ábrándos szemekkel bámulta a bátyámat, mint Rómeó a Juliskát, meg kellett tőle döglenni.*

a Mancsi

Az a bibi Mórióval sokáig nem derült ki – hol volt még akkor a *Pride Day!* –, végül a bányában pattant ki. Ott, ha örök vigyázták is őket, a barakkok területén teljesen szabadon mozogtak. Egy napon Mórió fogta a cókókját, és átköltözött a szomszéd hálóterembe, a *bokorugrók* közé, akik disszidálási kísérletért kaptak három-négy évet. Vegyes társaság volt, zömmel pesti stricik, dörzsölt vagányok. Közülük kereste egyszer valaki a *Mancit*. Z.-nek nem esett le a tantusz, és a többiek se mind jöttek rá az igazságra. Piros Ferkó azonnal kapcsolt. Dühös kis japán kakasként ugrott neki a fejével magasabb, kendermagosra tetovált fickónak, és akkora frászt kent le neki, hogy odavágódott a falhoz. *Ezt ne merd mondani többet!*, kiáltotta utána, mert a többiek szétválasztották őket, és kítaszigálták a hivatlan vendéget. Ezután – legalábbis előttük – senki se nevezte Móriót Mancinak. Ők se beszéltek a dologról, *magánügy*, zárták le a maguk részéről, Mórió pedig egyedül cipelte tovább a terhét, nem óhajtott velük megosztani.

Kondor Béla: Dante és Vergilius, nol.hu

Hazatérésük után néhány hétig tengtek-lengtek, azután munkába álltak, szakképzettség híján és a politikai elítéltek billogjával homlokukon rakodók lettek, segéd munkások, sódert lapátoltak, maltert talicskáztak, traktorokat és boronákat mázoltak az üzemi festőműhelyben, fizikai munkával építették a szocializmust. Idővel mind előléptek. Z. megtanult cserépkályhákat rakni, saras vödöröket cipelt, csempéket, samott téglákat csiszolt, kandallókat épített főorvossá lett hajdani medikustársai luxuslakásában; Báró zöldséges lett Pomázon, Pudingfejű asszisztens egy fogtechnikusnál, Pulya raktáros, Kőrösi Bandit beprotezsálta az apja a kórházba beteghordónak, ez lett volna az első fok az áhított orvosi diploma felé visszavezető lépcsősoron, még nem tudták, hogy ez az út a semmibe visz.

Egyiküknek sem sikerült be- vagy visszakerülni az egyetemre. Z. háromszor is nekirugaszkodott, próbálkozott más karon is, de mindig elutasították.

egymást módszerolták be

Márió kivétel volt a diplomájával, mérnöki állás várta az itteni gépgyárban, ezt elintézte a nagyember rokon; a dupla nullás ügyből nem tudta kiemelni – az ő helyzete is ingatag volt, a fordulat éve után sorra buktak le az élkáderek, az éberség akkora méreteket öltött, hogy saját magukat is lehallgatták Rákosi emberei, és egymást mószerolták be, hogy a saját bőrüket mentse, mert mindenki gyanús volt, aki élt –, de Sztálin halála után a helyzet változott; az állásügy különben is más, mint a hűtlenségi per, elég volt egy elvtársi telefon, a miniszter titkára is le tudta bonyolítani, és Márió évtizedekig vegetálhatott a kisvárosi gépgyárban, mindig ugyanazoknak a gépeknek és alkatrészeknek a gyártását felügyelve, mind jobban elvadulva, egyre lepusztultabb környezetben, amíg azonban munkába járt, valamennyire tartotta magát: reggelre kijózanodott, megborotválkozott és tiszta inget húzott, sőt, nyakkendőt kötött. Akkor omlott össze, amikor nyugdíjba ment, széttört a keret, ami addig összetartotta, és a gyorsuló idő tehetetlen bábként sodorta a vég felé. Márió a lelke mélyén hitt a kálvini predestinációban, *az én sorsom előre meg van írva, Koja*, és hagyta sodortatni magát, csak hogy ennyivel nem úszta meg, újra és újra meg kellett küzdenie démonaival.

Z.-n sokáig nem hagytak nyomot az évek, külsőleg alig változott, Ahogy kicsit dülöngélő járásával hazafelé jött a Vizes utca fagyökerektől feltört járdáján, a villanyfényben olyannak láttam, mint mikor először hazakísért. Tíz, húsz, harminc éven át ugyanaz a jóvágású, hallgatag férfi maradt, akit még mindig észrevesznek a nők, legfeljebb új szokásokat vett fel. Biciklivel kóborolt a városban, bejárta a régi helyeket, ahol gyerekkorában a szüleivel lakott, és megkereste azt az olcsó udvari bérlakást, amelyben Seres néni, a bába világra segítette. Kemény tél volt, a szél befújta a havat az ajtó alatt. (Apja egy szál ruhában szökött át az éppen meghúzott trianoni határon Szerbiából, megtetszett neki a város, hát itt maradt, elvette a bírósági altiszt hét lánya közül a legszebbet, és a semmiből egzisztenciát teremtett, ám mindez kártyavárként dőlt össze Z. letartóztatásakor).

Z. a múltat térképezte fel kóborlásain, közben útba ejtette Máriót – aki már ki se mozdult az anyjától örökölt házból, vagy ha mégis kitámolygott néha az utcára, azt hitték róla, hajléktalan –, majd meglátogatta szüleit és elhalt rokonait a közeli temetőben, *nincs sok különbség köztük, még a halottak is elevenebbek nála*, mondta Márióról, ha csavargásaiból hazatért.

a bőrkabátosok

A temetőben lesöpörte a sírokról az avart, kihúzgálta a gyomokat, Máriónál pedig megpróbált kitakarítani, azaz rendet vágni az összevissza dobált ruhák, koszos ágyneműk, szétszórt könyvek, lemezek, mocskos edények, penész-szakállt eresztő kenyérdarabok, kiürült boros és pálinkás flakók halmazában; mesterembereket kerített, hogy megjavítsák a csöpögő csapot, az elromlott zárat, tönkrement olajkályhát, a ledőlt kéményt, az ajtó betört üvegét, és hallgatta Márió monoton beszámolóit arról, hogy minden éjjel megáll az autó a ház előtt, és minden éjjel eljönnek érte a bőrkabátosok. *De van egy módszerem, Koja, amivel átverem őket: halottnak tettetem magam, egyszerűen nem veszek levegőt, amíg megpróbálnak kirángatni az ágyból. Két percig is kibírom lélegzés nélkül. Annyi elég nekik, rájönnek, hogy hulla vagyok, ledobnak a földre, belémrúgnak egyet-kettőt, és békén hagynak. Felforgatják a házat, keresik az adó-vevőt, Na, azt ugyan kereshetik. Itt van bent a fejemben, nézd, és rángatózó ujjával megkopogtatja homlokát.*

Máskor az álmait meséli, hogy repül, mint gyerekkorában, *teleszívom ezt a rossz tudómet levegővel, Kója, elrúgom magam a földtől és csinálom a figurákat. Valamilyik nap, ha majd jobban érzem magam, elmegyek hozzátok, és kölcsön kérem az Álmoskönyvet a feleségedtől, neki biztos megvan, tudom, hogy szereti Krúdyt. Meg akarom fejteni az álmaimat.*

Állok az észak-dél tájolású, hosszú padlásszobában, a Medárd-napi monszun és a rám szakadó múlt szélrohamaiban, körülöttem zászlók csattognak, a lepedők, és a zenélődoboz még mindig nem adja fel, újra és újra nekirugaszkozik lassuló ütemben, akadozva, már azt hiszem, vége, de nem, bírja szuflával, ahogy Márió is bírta még évekig.

az emlékezés

Az árnyakat, akik körülvesznek, elfújja a szél, szétszélednek, vissza, ahonnan jöttek, Afrikába, Amerikába, a Bermudákra vagy a Spitzbergákra, csak Márió nem akar eltűnni, makacsul unszol, hogy folytassam az emlékezést a szélfúvásban, és felidézzem utolsó monológját, amit Z.-nek adott elő nem sokkal a vég előtt, *Kója, te tudod, hogy az élet olyan, mint a repülés?, bukás és fordulás, pörgés és looping, emelkedés és merülés, és csúszás, bármit csinálhatsz, a vége zuhanás, hallom nazális hangját a nedves lepedők között, amelyekre rávetül a kép: Márió tántorog fent a rozoga házgerincen.*

Kitárt karral egyensúlyozott, nem tudni, hogy mászott fel, hiszen a járás is nehezebbre esett, az ereszhez támasztott létrának vagy három foka hiányzott, a tetősík meredek volt és csúszós az ázott mohától. Z. éppen útban volt hozzá, és a sarokról észrevette. Futni kezdett *gyere le, Márió, gyere szépen, kiabálta, itt az Álmoskönyv, hozom, benne vannak az álmaid,* de Márió nemet intett, *késő, Kója, ma felszállok, fűtyülök a babonákra, vénasszonyoknak valók, mondta, ma felszél van, pont jó a repüléshez! Ma megcsinálom a nagy kunsztot, a függőleges nyolcast! Nem jössz velem?*

Z. későn ér be az udvarra, Márió éppen elrugaszkozik a tetőről, *most megcsinálom, Kója, ide nézz!*, a vadszőlővel befuttatott roskatag kerítés mögött Glenn Miller zenekara játszik.

...Márió elrugaszkozik és felszáll, egyenesen a közeli templomtorony fölé, a hátára fordul, lebeg, forog a tengelye körül, bukanc fölfelé, majd hátra, *megvan, Kója, a függőleges nyolcas!*, kiáltja diadalmasan, aztán elhúz délre, nyurga figurája egyre kisebb, belefúródik az ég végtelen kékjébe.

A széttárt karú bábu a piros festéktócsában, amit körülállnak a szomszéd házakból kitóduló emberek a gazos udvar közepén valaki más, nem Márió. Mozdulatlanul hever a földön, csak az ujjai rángatóznak a ziháló szinkópás ütemre, míg el nem csuklik a zenélődoboz hangja.

Szirmai Panni POLITIKUM ÉS ESZTÉTIKUM

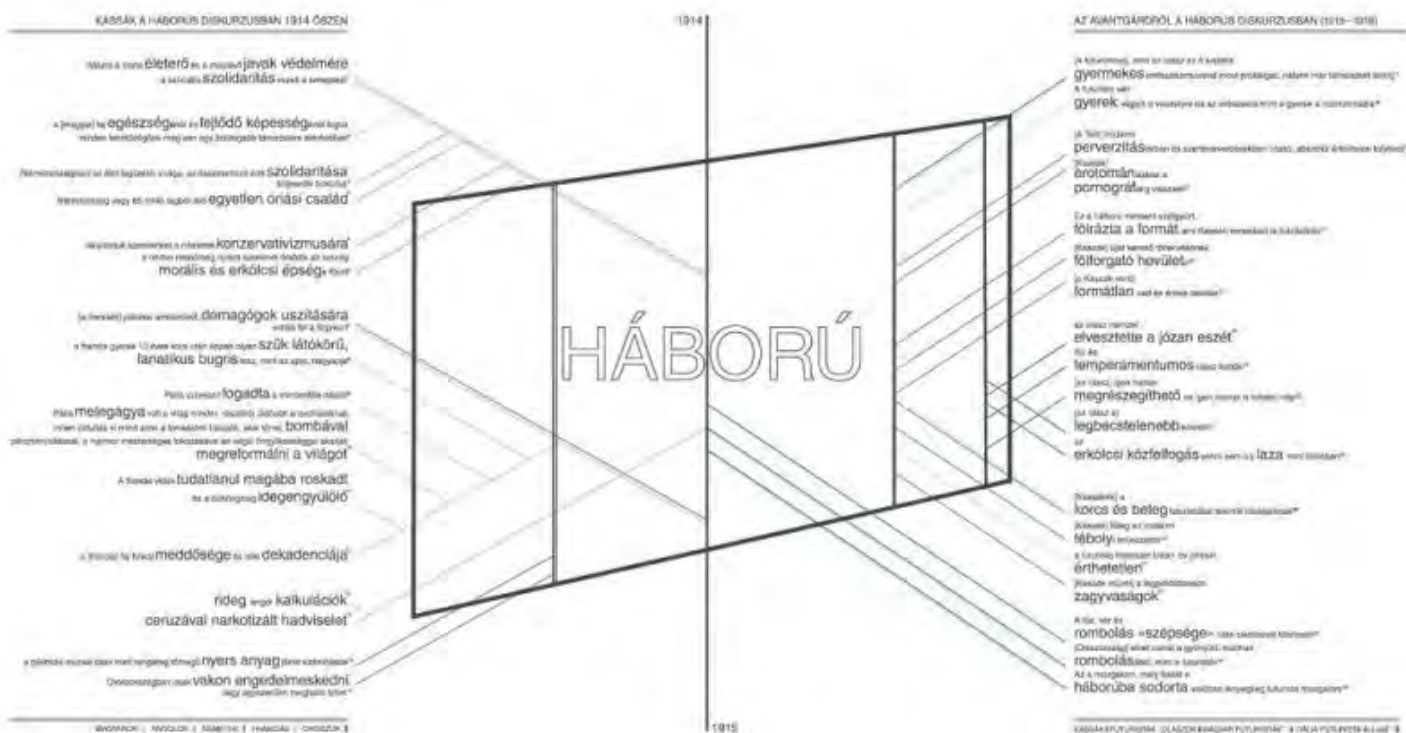
A Kassák Múzeumban a **Jelzés a világba. Háború. Avantgárd. Kassák** című kiállítás kapcsán **Dobó Gábor** irodalomtörténéssel és **Szeredi Merse Pál** művészettörténéssel, a tárlat kurátoraival, valamint **Rudas Klári** képzőművésszel, a kiállítás tervezőjével beszélgettem.

A száz éve indult A Tett című folyóiratról szóló megemlékezés helyett érdekes kortárs értelmezéssel találkozunk a kiállításon. Mi a koncepció?

Dobó Gábor: Valóban, a centenárium inkább apropó volt. A kiállításban nincs semmi ünnepi, semmi, ami a Kassák-kultuszt erősítené, sőt arra törekedtünk, hogy meghaladjunk bizonyos történelmi automatizmusokat. Ezért először megnéztük, hogy milyen állapotban volt a magyar sajtó A Tett kiadásakor. Fontos volt számunkra, hogy amennyire lehet, tárgyilagosan nézzük a lapot, és ne a Nyugat, mint kanonizált írócsoporthoz, vagy az úgynevezett progresszív értelmiség mozgalmához, hanem a legtágabban, a tömegsajtó szempontjából. Igyekeztünk ahhoz a módszertani döntéshez is ragaszkodni, amely szerint csak 1916-ig (amikor A Tett megszűnt) vettük figyelembe a vonatkozó dokumentumokat, és nem visszatekintésekből dolgoztunk. A lapot saját történelmi, szellemi közegében próbáljuk megérteni.

Hogyan épül fel a tárlat?

Szeredi Merse Pál: A kiállításnak négy szekciója van, amelyek különböző aspektusokból vizsgálják és kontextualizálják A Tettet. Az egységek különböző alkatrészekből épültek fel, ugyanakkor végig közösen dolgoztunk, így a tartalom és a látvány szerves egységet alkot. A kiállítás nem lineárisan olvasható: a falakon a műtárgyak és a dizájn egységesen olyan, infógrafikára emlékeztető vizuális rendszereket hoznak létre, amik segítik az értelmezést, és egyúttal teret engednek az egyéni olvasatoknak is. A kiállított tárgyak – elsősorban folyóiratok, kiadványok – dokumentumként jelennek meg.

A Kassák Múzeumban már megszokott a magas színvonalú vizuális kivitelezés, A Tett-kiállításnál különösen hangsúlyos a megjelenítés. Mennyire közvetíti az avantgárd szellemiségét a látványvilág?

Rudas Klári: Képzőművész vagyok, a dizájnról tulajdonképpen kívülről nézek, ezért tudtam alapvető kérdéseket feltenni: mi a szerepe a falgrafikának? Az volt a cél, hogy ne illusztrációként jelenjen meg a vizualitás. A grafikák önálló vizuális struktúráként is értelmezhetők. A kortárs megközelítés nekem különösen fontos, az ebből eredő hűvös vizuális megfogalmazás tudatos. Szembemegy a nagyon „beleérző” kiállításokkal, melyek számomra sokszor hamisnak hatnak. Az első világháború idejéről mi kortárs kritikai szempontok szerint és kortárs eszközökkel tudunk beszélni. Remélem, hogy ez a közönséget is jobban megszólítja.

DG: A kiállítás a Kassák Múzeum tágabb koncepciójába illeszkedik, így a dizájn, az arculat is kortárs megközelítést tükröz. Lepsényi Imre tervezte a múzeum logóját és honlapját. Ő Klárihoz hasonlóan avantgárd örökséget is mozgósít, de nem újrashasznosítja a kassáki formavilágot.

Izgalmas egyetlen folyóiratra felfűzni a kiállítást. Milyen irodalomtörténeti és művészettörténeti szempontok érvényesültek a tervezés során? Mennyire háttérkutatásra volt szükség?

SZMP: A Tett folyóirattal egy éve kezdtünk intenzíven foglalkozni, a kutatás során több elméleti és módszertani szempontot is igyekeztünk érvényesíteni. A művészettörténet felé vitte a kutatást a nemzetközi avantgárd jelenléte a lapban, ami Kassák nagyon tudatos szerkesztői koncepciójára épült. 1916 augusztusában Kassák kihívóan *Internacionális* számot jelentetett meg: többek között ez vezetett a lap betiltásához. Kassák kizárólag olyan országokból származó művészekről közölt műveket és reprodukciókat, akik hadban álltak az Osztrák-Magyar Monarchiával. A Tett internacionális horizontja című szekcióban megkerestük a nemzetközi művek forrásait és eredeti kontextusukban jelenítjük meg azokat. A nemzetközi összefüggések egymás mellé helyezésével arra a kérdésre kerestük a választ, mi és miért került Kassák folyóiratába. A Tett nemzetközi horizontjának két pólusa a futurizmus és az expresszionizmus, amely egyúttal a hálózat ambivalenciáira is felhívja a figyelmet. Elég csak arra gondolni, hogy a futurista művészek abszolút háborúpártiak voltak, mégis jelen vannak A Tettben. A háborúpárti szöveg a kassáki válogatásban azért válik háborúellenes állásfoglalássá, mert a program szerint az antant országok szerzőitől közöltek műveket.

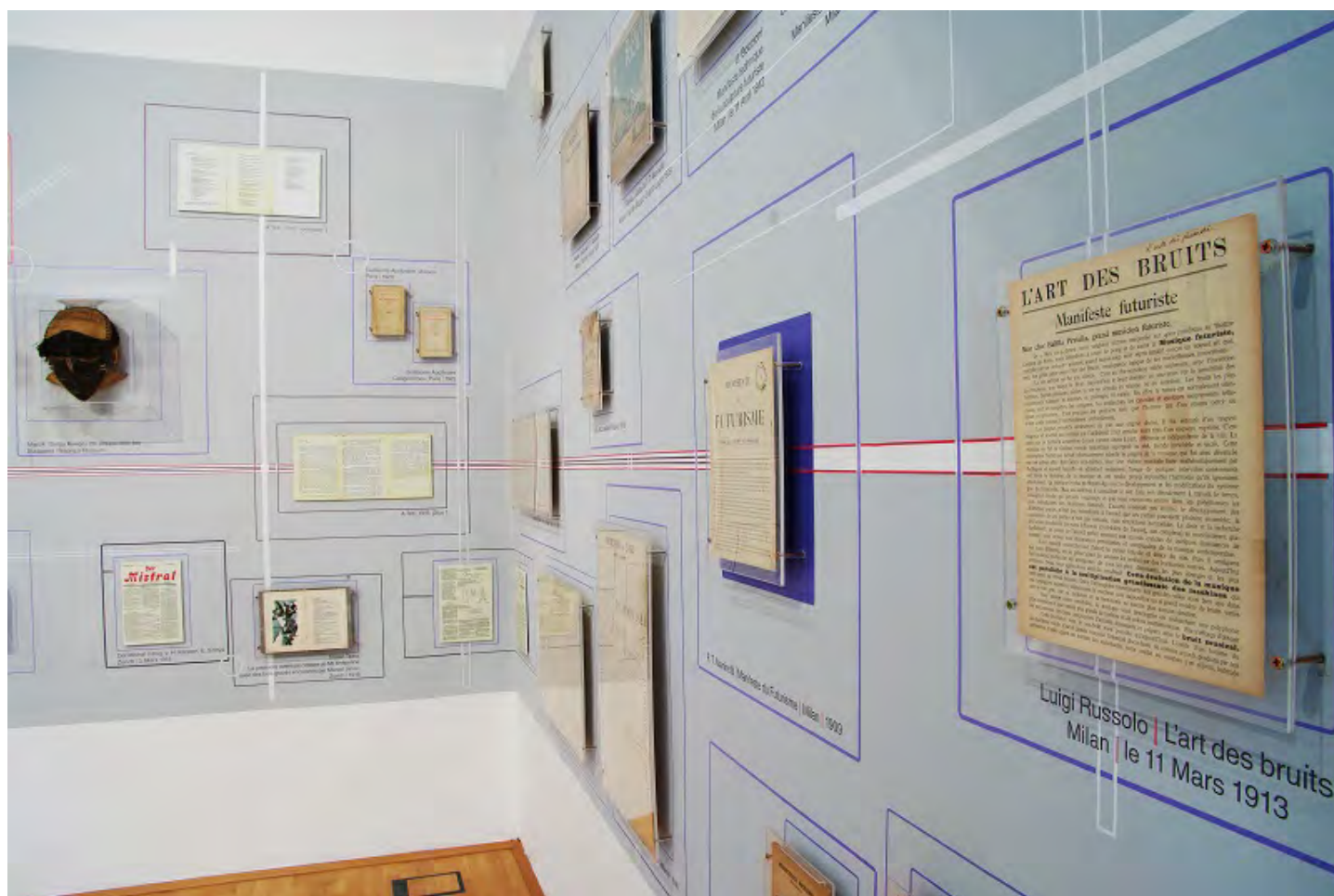
DG: A forrásfeltáró munka az avantgárd és Kassák sajtójelenlétének, valamint sajtóvisszhangjának vizsgálatát is jelentette. Ez nagy anyagmozgatást jelentett. A napilapok feldolgozása ma is tart, ami a kiállításon ebből megjelenik, az még csak a jéghegy csúcsa. A kutatás során új dokumentumok, írások kerültek elő, illetve részben már ismert szövegeket fedeztünk fel újra.

A visegrádi országokkal közös együttműködésre épít a nemzetközi [Online Avant-Garde Database \(OAD\)](#). Mi a célja a Kassák Múzeumnak a projekt elindításával? Hol tart most a folyamat és hogyan kapcsolódik A Tett-kiállításhoz?

SZMP: Az OAD projektet Szőke Katalin indította el. Sasvári Edit 2011-ben szervezett a Kassák Múzeumban workshopot a régió Kassák-kutatóinak részvételével, ekkor vetődött fel egy olyan internetes platform létrehozásának igénye, amelyen egymás kutatási eredményeiről értesülhetünk. Az OAD a felhasználók aktivitására épülő közösségi oldalként nyújt folyamatosan frissülő tartalmat, elsősorban a kelet-közép-európai avantgárd művészettel kapcsolatos kutatások, kiállítások és kiadványok köréből válogatva. A weboldal programjához szorosan kapcsolódik a Kassák Múzeumban szeptember közepén megrendezésre kerülő nemzetközi konferencia is, ami a visegrádi országok kutatóinak előadásain keresztül a régió avantgárd folyóiratait, illetve a folyóirat kutatás aktuális kérdéseit mutatja be.

DG: Összekötném az OAD és a visegrádi konferencia hátterét a Kassák Múzeum egyik fontos törekvésével, vagyis a régiós művészeti kutatással. Az a részben praktikus megfontolás irányít bennünket, hogy célszerűbb a régióban közvetlenül kommunikálnunk egymással, és nem csak a Nyugat-Európából vagy az Egyesült Államokból visszaszivárgó Kelet-Európa-kutatások eredményeire hagyatkoznunk. Jellemző például, hogy amikor elkezdtük szervezni a visegrádi országokkal közös konferenciát, amely során a régióból kerestünk fiatal avantgárd kutatókat, akkor olyanokat tudtunk mozgósítani, akiket Merse vagy én a nyugat-európai ösztöndíjas

útjaink során ismertünk meg az ottani egyetemeken. Alig volt kapcsolatunk olyan kutatókkal, akik pár száz kilométerre tőlünk Prágában vagy Pozsonyban dolgoznak. Ez persze a mi hibánk is, amit orvosolni szeretnénk.

Mennyire hangsúlyos a nemzetközi jelenlét a múzeum életében?

SZMP: A kelet-közép-európai avantgárd iránt egyre intenzívebben érdeklődik a nemzetközi kutatás, azonban nagyon kevés az angolul vagy németül hozzáférhető, kurrens eredményeket bemutató kiadvány. A Kassák Múzeum vezetője, Sasvári Edit kiváló nemzetközi kapcsolatokat épített ki az elmúlt években, idén tavasszal volt New Yorkban, ahol a Museum of Modern Art szimpóziumán adott elő. Nyugaton elsősorban már működő kutatócsoportok bevonásával terveznek nemzetközi hálózatokat létrehozni, így mi most jó pozícióból indulunk a régió belül.

Mivel magyarázható az újabb érdeklődési hullám Kassák és a magyar vagy kelet-európai avantgárd iránt?

SZMP: A kelet-európai avantgárdnak az 1960-as évek elején volt az első nyugati konjunktúrája. Ekkor elsősorban a képzőművészet iránt érdeklődtek, Kassák festészetét is ekkor fedezték fel. A figyelem jelenleg sokkal inkább a régiós avantgárd jellegzetes és fontos médiumára, a folyóiratra terelődött. Meghonosodott az új nézőpont is, ami nem az egyes művekre, hanem a dokumentumok összességének tartalmára koncentrál. Az új érdeklődés társtudományok felől érkezett, mint a *periodical studies*, aminek csupán bő tízéves a múltja.

RK: A kortárs képzőművészet egyik aktuális problémaköre az utópia fogalmának újraértelmezése. Újraértelmezni viszont csak úgy lehet, ha tudjuk, mit akarunk értelmezni. A fogalom vizsgálatnak részét képezi, hogy feltárjuk a viszonyt a modernitás hagyományával.

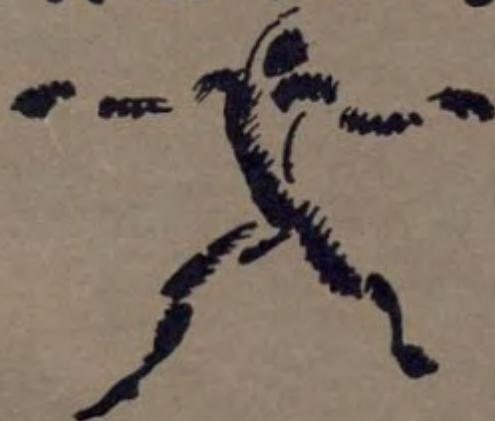
DG: A folyóiratok hibrid képződmények, a periodical studies pedig éppen ebből a hibrid-jellegből eredő feszültségekkel foglalkozik. A politikum és esztétikum találkozása, társadalmi és művészeti reakciók összegyűjtése egyetlen médiumba: ez a modernista folyóirat jellegzetessége. Az, hogy a huszadik század elején a populáris kultúra és a magas kultúra közötti határ elmosódik, a korabeli periodikák egy részében is megfigyelhető, sőt ezt a jelenséget részben maguk a lapok okozzák. Ezeknek az újságoknak a hálózatszerű működése is kulcsfontosságú, így találkozik bennük a lokális a globálissal. Kassák lapjaiban (kevésbé A Tettben, inkább a későbbi folyóiratokon) nagyon jól megfigyelhető, hogy a négy-öt nyelvű számok hogyan foglalkoztak egyszerre regionális és magyar problémákkal, és hogyan reagáltak közben a nemzetközi tendenciákra is.

Milyen szerepe van Kassáknak a kortárs kultúrában?

RK: Nehéz rekonstruálni, hogy annak idején milyen közegben valósította meg Kassák a maga társadalmi és kulturális programját, és talán inkább az életmű elemei vagy éppen egyes társadalmi kérdésekre adott művészi válaszában rejlő önellentmondás tűnik aktuálisnak. A kortárs művészet általában problémaközpontú. A múltban felmerült kérdéseket elsősorban az aktuális problémák felől vizsgálja, így az újraértelmezett elemek olykor eredeti összefüggéseikből kiszakítva jelennek meg. Kassák szellemisége aktuális problémák, jelenségek kapcsán marad fenn a kortárs művészet rostáján. Egyik ilyen aktuális problémakör az utópia és ettől nem teljesen függetlenül az absztrakció fogalmának újraértelmezése. Fontos-e ma a művészet számára az utópia, ha igen, hogyan? Vagy beszélhetünk-e ma a modernitás hagyományától függetlenül absztrakcióról? És ha igen, hogyan? Értelmezhető-e az absztrakció csupán módszerként?

A TETT

**KÉTHETENKÉNT
MEGJELENŐ LAP,
SZERKESTI:
KASSÁK LAJOS.**

1

Budapest, 1915. november 1.

Hogyan fordul a mai múzeumlátogatóhoz a kiállítás?

DG: Többfelé nyitunk: a gyerekfoglalkozásoktól kezdve középiskolás és egyetemi szintű oktatási programok és beszélgetések szólnak a kiállításról. Emellett a kiállításban szeretnénk volna megjeleníteni, sőt valamiképpen újraélhetővé tenni a saját dilemmáinkat, rácsodálkozásainkat is. A Tett-tel foglalkozva szembesültünk a ténnyel, hogy a lapban számos nehezen értelmezhető, vagy ma már holt anyagként érzékelt szöveg van. Kezdetben akadályt jelentett, hogy A Tett jellegtelen füzet, nem lehet műtárgyként kiállítani, nem olyan, mint a későbbi bécsi Ma-kiadványok, amelyek gyönyörű tipográfiával, képversszerű borítókkal jelentek meg. Ez a nehézség arra inspirált minket, hogy igyekezzünk megérteni, mi volt mégis a saját korában izgalmas, sőt normasértő A Tettben. A legismertebb tény a lappal kapcsolatban az, hogy azt az úgynevezett internacionális száma miatt betiltották. Az a helyzet, hogy mai szemmel ez a szám nem provokatív, nem lehet érteni, mi ütötte ki a biztosítékot, nemcsak a cenzúránál, hanem a sajtó jelentős részénél is. Számos éles hangú cikk és nyílt levél jelent meg A Tett-tel kapcsolatban. Mi ezeket a korabeli értelmezéseket vizsgáltuk, és igyekeztünk megérteni a szempontjaikat.

RK: Tényleg nagyon nehéz ilyen lapszámokat kiállítani. Egyébként szerintem szép a borítója... Általában kiállítjuk a tárgyat, mellette a szöveggel, ami magyarázza a tárgyat. Itt a szöveg gondolati struktúrája jelenik meg egy képben, erre kerülnek a tárgyak. Ez vonzóbb, és egyszerűbben értelmezhető, segít a befogadásban. A napilapok közegét bemutató fal előtt tableten bele lehet lapozni a számokba. A kisteremben több esetben kivettünk oldalakat a lapokból, amelyek külön szemlélhetők. Sokféleképpen lehet végigjárni a kiállítást. Megnézhető két perc alatt, és lehet nézegetni két órán át.

DG: Célunk, hogy a kiállítás megtekintése maga is valamiféle kutatás legyen: a látogató belemerülhet a szövegtengerbe. De nem akarjuk magára hagyni. A kiállításához készített leporellóban rövid összefoglalókon keresztül erős értelmezéseket is adunk a témáról.

kép | [Kassák Múzeum](#)

Ács József TARKOVSZKIJ HÁROMSZÖGEI

Kelet-Nyugat. A behajított tárgy nagyot csobban odalenn, az olajos vízfelszín nehézkesen csapódik ide-oda a homorú betonfalak közt, aztán szép lassan helyreáll a rend. A mélységben a magasság. A földbe ásott kút alján higanyosan csillogó kerek forma a felhők között felbukkanó Holdra emlékeztet, csak a fényes arcot itt nem meteorkráterek, hanem hullámok gyűrűi barázdálják.

A háborgó víztükör az emberi elme. Elcsendesítése a meditáció. A kép feltisztul, kisimul.

Közben az útitársaitól félrevonult Sztalker imáját halljuk: „Higgyenek ők is, és nevéssenek saját szenvedélyeiken! Hiszen amit ők szenvedélynek neveznek, valójában nem lelki energia, hanem csak a lélek és a külvilág közötti súrlódás. De a legfőbb, hogy higgyenek önmagukban. És legyenek gyámoltalanok, akár a gyermekek, mivel a gyengeség nagy, az erő pedig hitvány. Mikor az ember megszületik, gyenge és rugalmas, mikor haldoklik, erős és kemény. Mikor a fa nő, zsenge és rugalmas, mikor száraz és merev, haldoklik. A keménység és az erő a halál kísérei, a rugalmasság és a gyengeség a lét frissességét fejezik ki. Ezért nem győzhet, ami megszilárdult.”

A film nem odavetett vázlatok, idézetek lazán kapcsolódó halmaza, hanem gondosan felépített történet, Sztalker imája mégis kijegyzetelt mondatokból álló kollázs. Az evangéliumi utalás mellett Tarkovszkij egyik kedvenc szerzője, Hermann Hesse regényéből, *Az üveggyöngyjáték*ból idéz, majd a *Tao Te King* 76. versét halljuk, jóformán szó szerint.

szellemi csempészárú

A taoizmus és a buddhizmus maga is úgy viselkedik, mint a folyadékok: felveszi az edény alakját, melybe átöntik. Nyugaton divatos termék lett belőlük, a szovjet szocializmusban magánlakásokon kézről kézre adott, suttogva terjesztett szellemi csempészárú. A film egyik főszereplője a zónajáró csempész, a másik a leglágább, leginkább alkalmazkodó őselem, a víz, mely hol ködként terjeng, hol lusta tócsákba terül szét, hol fentről zuhog a vándorok nyakába, hol át kell lábalniuk rajta.

A víz, mely épp formátlansága és a keménység teljes hiánya miatt széttörhetetlen, elpusztíthatatlan.

Eduard Artyemjev, a film zeneszerzője úgy emlékszik, hogy a hetvenes években az ortodox vallású Tarkovszkij meglehetősen sokat foglalkozott a zen-buddhizmussal. „Kelet és Nyugat: két nagy folyó. De ezek sosem fognak egyesülni”, mondta.

A sci-fi ősképei. A sci-fi jellegzetesen nyugati műfaj. Sehol másutt nem jutott ekkora önállóságra a tárgyaló-elemző tudomány, és sehol másutt nem kapott olyan megbízatást, hogy teljesen bontsa fel, majd rakja össze másként a világot és a társadalmat. Ez felizzította a képzelőerőt. A sci-fi: ötletszikrák bozóttüze.

jóteköny földönkívüliek

Az 1970-es évek holdutazásoktól fellelkesült sajtója kapcsolatteremtés lázában égett a földönkívüli civilizációkkal. Borzongató volt elgondolni a küszöbön álló nagy találkozást, mely „új lendületet ad az emberi haladásnak, és sosem látott szintre emeli technológiánkat”. Ezekben a vágyképekben nem nehéz felismerni az analógiát: az idegen földön partra szálló, gyarmatosító Nyugat ejtette így ámulatba a meghódított területek őslakóit csodaszerű találmányaival. A leigázó erőszaktevőt, aki volt, mindig valamiféle civilizáló misszió angyalaként ábrázolta. A jóteköny földönkívüliek ennek a tündökletes önképnek a kivetítéseként jöttek létre, hogy aztán a várakozás lanyhultával és a tudományos-fantasztikus műfaj fokozatos elsötétedésével átadják a helyüket a démonok, vámpírok és más szörnyek fénytelen mélységekből előkúszó leszármazottainak.

Mi történne, ha kivetített tartalmak helyett egyszer egy *valóban idegen* civilizációval kerülnénk kapcsolatba? Ezt a megrázó tapasztalatot Stanisław Lem több regényében is megpróbálta ábrázolni. A tapasztalat elsősorban azért megrázó, mondja, mert ha valami radikálisan idegennel találkozunk, várakozásainkkal szemben rendkívül keveset fogunk fel belőle. Nem az idegennel, hanem elsősorban önmagunkkal szembesülünk.

Tarkovszkijt a sci-fi műfajából egyedül ez a mozzanat érdekelte.

Arkagyij és Borisz Sztrugackij a hetvenes évek elején *Piknik az ároksparton* című kisregényükben az idegenekkel

való kapcsolatfelvétel alaptémájának szintén kevésbé optimista variánsát dolgozták ki. Az érintkezési pont, a Zóna, ez a később szögesdróttal körbekerített, fegyveresek őrizte kihalt városrész, ahonnan eltűntek az emberek, ahol megállt az élet és a repedezett betont mind több helyen veri fel a gyom (mint aztán Csernobilban), csupán az idegenek látogatásának maradandó nyomait őrzi, megannyi különös – és többnyire életveszélyes – jelenség képében. A pincékben kékes lánggal lobognak a sötétet kibocsátó „boszorkánykocsonya” tócsái: aki élő hozzájuk ér, azt elemészlik. A „csípős pihékkal” és az „ördögkáposztával” szemben már elegendő a védőruha. A fémtárgyakra mindenhol gyors rozsdásodást okozó növényyszerű indák kúsznak fel.

titokzatos tárgyak

A szögesdróttal körbekerített Zóna határsávjában jól ismert társadalmi jelenségek bontakoznak ki, mindenekelőtt a csempészet. A területre behatoló, tilosban járó „sztalkerek” a feketepiacon magas áron eladható titokzatos tárgyakra, „üreskékre”, „fekete cseppekre”, ki nem merülő „akkumulátorokra” vadásznak, s hogy elkerüljék a „szúnyoglegelő” néven ismert gravikoncentrátumokat, ahol a normális nehézkedés sokezerszerese tapasztalható, rongyokkal felszalagozott csavaranyákat hajítanak maguk elé.

Sztrugackijéknál az úgynevezett emberiség semmit sem tanul az idelátogató civilizációtól: a Zóna megmarad veszedelmes és borzongató egzotikumnak. Hogy honnan ered ennek a láthatatlan fenyegetéssel terhes, szép, de az ember számára lakhatatlan területnek a képzete, megint csak nem nehéz felismerni. A Szovjetunióban évtizedekig titokban tartották az ötvenes évek környezeti katasztrófáit, melyek után az érintett területekről a lakosságot jobb esetben evakuálták, rosszabb esetben egyszerűen elhallgatták előlük a szennyezés tényét, mint például a Cseljabinszk közelében fekvő hatalmas nukleáris fűtőanyag-feldolgozó komplexum, a Majak esetén, ahol az atomfegyverekhez szükséges plutóniumot gyártották, a reaktor hűtővizét pedig egyszerűen beleeresztették a környék vízbázisául szolgáló folyóba. Ezt azért tehették meg, mert a radioaktívan szennyezett táj, a sugárszennyezést hordozó víz külsőre megkülönböztethetetlen a tisztától. Ezt a fajta szennyezést lefotózni, lefilmezni lehetetlen.

Egy Sztalker átváltozása. Tarkovszkij 1979-re elkészült, jórészt a Zónában játszódó filmje elsőre tudományos-fantasztikus film benyomását kelti, de éppúgy nem sci-fi, ahogy a *Solaris* sem.

tiltott táj

A Sztrugackij-fivérek visszaemlékezéseik szerint oly nagyra tartották a rendezőt, hogy fáradságot nem kímélve hétszer-nyolcszor is hajlandók voltak újraírni a forgatókönyvet. A Sztalker keménykötésű alvilági csempészfigurája fokozatosan átalakult, s végül – talán mert Tarkovszkij évek óta dédelgetett terve, *A félkegyelmű* megfilmesítése bürokratikus huzavonák miatt sehogy sem tudott valóra válni – a tiltott tájon másokat kalauzoló „gyenge és rugalmas” szent félkegyelmű, *jurogyivij* vált belőle. A Zóna jelentése is megváltozott. Olyasmit hordoz magában, ami a szemnek láthatatlan, lefilmezni lehetetlen. Mégis róla szól a film.

Miért más világ a Zóna? „Az út, mely szóba-fogható, / nem az öröktől-való; / a szó, mely rája-mondható, / nem az örök szó. / Ha neve nincs: ég s föld alapja; / ha neve van: minden dolgok anyja. / Ezért: / aki vágytalan, / a nagy titkot megfejltheti; / de ha vágya van, / csak a dolgokat szemlélheti.”, kezdődik a *Tao Te King* (legalábbis Weöres Sándor fordításában), s ki ne látná, hogy a nyugati felfogás, minthogy vággyal tekint a világra, csupán a dolgokat szemlélheti.

A nyugati gondolkodás jó ideje csak azt tekinti megértésnek, ami szóba-fogható, azaz megfogalmazható (ez a legfőbb akadálya a két nagy folyó, Kelet és Nyugat egyesülésének). A felismert igazságnak kijelentés formáját kell öltetnie, mert csak kijelentések lehetnek igazak vagy hamisak. Kijelentések igazságáról elvben a valósággal összevetés során győződünk meg. Viszont hogy miként jutunk a valóság ismeretéhez, melynek híján igaz és hamis dolgában sem ítélnünk, sajnos homályban marad. Minthogy az összevetés mikéntje sem kézenfekvő, a gyakorlatban legtöbbször csak azt vizsgáljuk, logikailag ellentmond-e a kijelentés más, igaznak elfogadott állításoknak. Az emberek aztán aszerint oszlanak különféle csoportokra, hogy állítások mely nagy halmazait tekintik igaznak. Ezzel viszont roppant csúszós lejtőre kerülünk, ahol senki és semmi nem állít meg minket: villámgyorsan eljutunk az igazság teljes relativizálásáig, a csalásig, a porhintésig, a hatalom fenntartását szolgáló manipuláció tudományáig, a hamis értelmezési keretekbe kényszerített közgondolkodásig – mindennapjainkig.

belső monológok

Már az is kérdés, hogy a mindennapok elmeműködését nevezhetjük-e gondolkodásnak. A civilizáció ingergazdag, átmediatizált környezetében élő nagyvárosi ember gondolkodása csapongó – olyan, ahogy James Joyce ábrázolta az *Ulysses*ben. Tulajdonképpen kényszeres belső monológok sorozata. Reakciókból, ítéletekből, véleményekből álló tudatfolyam, melyben a gondolat zűrzavara és a felkavarodó vágyak, félelmek egymást gerjesztik. A káosz elől menekülő embert persze már várják a politika és az üzleti világ ajánlatai: ezek enyhületet és kapaszkodót kínálnak.

A csoportgondolkodás inkább utánczás, mint gondolkodás. Hogy ki milyen csoporthoz tartozik, azt születése, hajlamai és érdekei együttesen szokták meghatározni. Akár jellegzetes alaptípusokat is felismerhetünk: aki hajlamai és érdekei ellenére is mindig környezete vélekedéseit követi, az megalkuvó: mindenkori csoportjának foglya és nem alakítója. Aki születése, sőt érdekei ellenében is hajlamait követi, és azok szerint választ magának referenciacsoportot, azt leggyakrabban a művészek között találjuk. Aki születését és hajlamait félretéve az érdekeit akarja érvényesíteni, az többnyire az üzleti élet farkasai között bukkan fel, ahol alulmarad azokkal szemben, akiket a hajlamaik is támogatnak, netán még gazdag családba és az ilyen családokhoz illő kapcsolatrendszerbe is születtek.

Miben más a Zóna? Olyan világ, mely nem kedvez a reprezentáló, tárgyiasító gondolkodásnak, mert a Létre megnyílás (azaz a Lét megnyílásának figyelemmel kísérése), az út, a Tao felismerése nélkül ott egész egyszerűen életben maradni sem lehet. Az ember kénytelen újra természeti lényként viselkedni, mikor még nem a létfenntartást és a létfeledést egyaránt megkönnyítő civilizációs apparátusok között élt.

Slavoj Žižek szerint a Zóna nem azért tiltott terület, mert különleges (ez szerinte csak misztifikáció), épp fordítva: azért különleges, mert tiltott. Másként: ha tiltott voltától eltekintünk, tulajdonképpen nincs ott semmi rendkívüli. A Zóna rejtélyét, a Szobát csak a sztalkerek találták ki.

A Zóna nem szimbólum, írta naplójába Tarkovszkij, hanem az élet maga.

Akkor viszont felvetődik a kérdés: ha nincs a Zónában semmi különleges, vajon miért őrzik fegyveresek éjjel-nappal?

hamleti válasz

„Hamarosan hazajövök”, mondja reggel a Zónába induló Sztalker. „A börtönbeli!”, vágja rá a felesége. „Most majd nem öt évet kapsz, hanem tízet!” „Börtön... számomra mindenhol az van!”, hangzik Sztalker hamleti válasza. Csakugyan: a modernitásban a törvényeket szabó apa (és király) helyét orgyilkos trónbitorló foglalja el. A léttörvények helyére benyomulnak a mindent tárgygyá tevő, összefüggéseiből kiszakító, s önmagukat is szakterületekre szétaprózó természettudományok, és a hatalmi érdekek mentén kiépülő jogrend.

Az őrég és a szögesdrót-kerítés, amit a Zóna köré vontak, a Sztalker számára a Zónán kívüli börtön határa. Ezt igazolja, hogy mikor az Íróval és a Professzorral megérkeznek a tiltott területre, kis időre félrevonul, és nagyot sóhajtva beveti magát a növények közé. Egyszerre pihen, imádkozik, meditál és élvezi a hazatérés örömét.

Mikor az elkötött dízelmotoros hajtány megérkezik a Zóna közepébe, az elektronizált zakatolás, csattogás egy csapásra megszűnik, a film pedig fekete-fehérről színesre vált. Az első szavakat a Sztalker mondja ki: „Íme, itthon vagyunk. Milyen csönd van! Ez a világ legcsöndesebb helye. Majd meglátják. Olyan szép itt, mert nincs itt senki.”

csömör és fájdalom

A trónbitorló uralma alatt álló kinti világ fekete-fehér: nem ismeri a színeket. Nem ismeri a létminőségeket. Elvonatkoztatott tőlük. Redukál. A színek elvesztése egy dimenziónak az elvesztése, s ha az ember ezt a dimenziót nélkülözi, hiányzik a mérték, mellyel felismerhetné, mit művel. Lelkiismerete helyén legfeljebb csak homályos rossz érzés, undor, csömör és fájdalom gyűlik, mint valami tályogban, de hogy miként szabadulhatna tőle, nem tudja. Ha sikerül elfelejtkeznie róla, azt hívja boldogságnak.

A szögesdrót túloldalán elterülő Zóna mégsem valamiféle édenkert. Csupa veszély. A Professzor kérdésére, hogy élnek-e itt emberek, a Sztalker kategorikus nempel válaszol. „Itt soha nincs és nem is lehet senki. A Zónában nem lehet élni.” Az út végén, az átélt viszontagságoktól és a kudarctól meggyötörtén mégis eljátszik a gondolattal. A film középrészét keretbe foglalva megismétli első felkiáltását: „Milyen csönd van! Hallják? Szóval hagyjak ott mindent, fogjam a feleségemet meg Mártiskát és költözzünk ide? Örökre? Itt nincs senki. Senki sem bánthatja őket.”

A Zónában, ahol csöndtől csöndig vitt az út, tehát nem lehet lakni. Hogyan lehet akkor otthon benne az ember?

Ha a Zóna maga az élet, hogyhogy nem lehet benne élni?

a természet ölére vetve

A nagyvároshoz szokott ember ruhátlanul és eszköztelenül a természet (az ősanya) ölére vetve könnyen elpusztulna. Holott saját természete is „természeti” képződmény. Ember és természet, szubjektum és objektum, mesterséges és természetes egyazon Lét részei. Jóllehet a Létről gondoskodás hasonlóképpen széthasadt „humanizmusra” és „környezetvédelemre”, mégis: az embert a természettől, környezettől különválasztással és szembeállítással kiszakítani a Létből, ha lehetséges volna, az ember felszámolását, tehát az emberi faj teljes kiirtását jelentené. És megfordítva: a Lét rendjéből a Lét törvényei szerint kibomló ember csak akkor maradhat fenn, ha mindeme törvényekkel összhangban cselekszik. Különben fokról-fokra felszámolja tulajdon létfeltételeit.

Milyen egyszerűen hangzik ez! Csakhogy nem *tudatosan*, hanem *tudatunkba zárulva* élünk. Mérték híján pedig észre sem vesszük, mit csinálunk. A megvesztegetően hamis többes szám első személyt elvetve ráadásul azt találjuk, a mértéktelenség haszonélvezői és kárvallottai közül természetesen az utóbbiak ismerik fel hamarabb a létpusztítást, hiszen megszenvedik, ám többnyire az előbbiek kezében van a döntés, ők pedig mások szenvedését megfizethető árak tartják céljaik megvalósítása, például az atomfegyverbe való plutónium (vagy újfajta befektetési eszközök) előállítására érdekében.

Háromszögek. A Zónába készülő Író elhatározza, hogy magával visz egy bundát viselő, feltűnően szép nőt.

Elhatározza? Túlzás. Így alakult. Az Író persze látja, hogy a jólétben unatkozó nőt a szórakoztató érdekességek vonzzák és nem az ő személye. A kaland előtt – kissé másnaposan – ironikus kiselőadást tart a titkait veszített (fekete-fehér) világról: „Kedvesem! A világ szörnyen unalmas. Ezért sem telepátia, sem kísértetek, sem repülő csészealjok nem fordulhatnak elő benne. A világot vastörvények igazgatják, ami elviselhetetlenül unalmas. És ezek a törvények megbonthatatlanok. Nem is fognak megbomlani. Ne reménykedjen repülő csészealjokban. Az túlságosan érdekes volna. [...] Nincs semmiféle Bermuda-háromszög. Van ABC háromszög, mely hasonló az A'B'C' háromszöghöz. Érti, milyen ernyedte unalom van ebben az állításban? A középkorban még érdekes volt. Minden háznak szelleme volt, minden templomnak istene.” Talán a párt hivatalnokaival folytatott fölösleges viták megelőzése érdekében (a *Solaris*-ből a cenzorok ki akarták vetetni az Istenre és a kereszténységre vonatkozó utalásokat) a Szentháromság csak áttételesen kerül szóba: „Mert ha Isten is egy olyan háromszög... akkor nem is tudom.”

A film háromszögekre épül: az egyiket Sztalker, a felesége és kislányuk alkotja, a másikat a Zónába induló expedíció tagjai: a Sztalker, a Professzor és az Író.

Ennek a három embernek azért nincs neve (szemben az első változatokkal), azért jelölik őket a társadalmi szerepüket leíró kifejezések, mert az ember három lehetséges viszonyát testesítik meg a Léthez.

Tarkovszkij a beállításokat mindig szinte milliméterre megtervezte, aligha véletlen tehát, hogy többnyire ketten kétfelé, hárman háromfelé néznek. Ennek oka nem csak a veszélyes terepen mozgók elővigyázatossága: az állandó másfelé tekintés a szemlélet hasadtságának, részekre tagoltságának filmnyelvi ábrázolása.

Metafora persze maga az út is. Célja az egyik romos épületben található Szoba, mely teljesíti az oda belépők kívánságait. „A Zóna... csapdák bonyolult rendszere, és mindegyik halálos. Nem tudom, mi történik itt az ember távollétében, de mikor megjelenik, minden mozgásba jön. ... hogy itt mi zajlik, nem a Zónától, hanem tőlünk függ.”, magyarázza a Sztalker, s erről eszünkbe juthat, hogy a *Solaris* óceánja is hasonlóképpen követte az

emberek tudattalan rezdüléseit. Itt nemcsak az ember figyeli a tájat, a táj is figyeli az embert. Ezek szerint az út benső út? A film nem kalandfilm, vagy ha igen, egy benső kaland története? Csábító lehetőség a film cselekményét egyszerűen áthelyezni az emberi lélekbe, csakhogy a Zóna épp az a hely, ahol a külső és a benső kaland nem válik ketté. A *Sztalker* a modern létállapot kalandja. Ráébred-e, hogy bezárta magát saját fogalmaiba (Professzor) és saját egójába (Író)? Képes-e a modern ember megnyitni az élet számára? Visszatalál-e a Léthez, melynek egyik hajtása?

A *Sztalker* tehát az egységes létszemlélet meghasadása miatt létrejött két szemlélet-töredék képviselőit kalauzolja. Egyáltalán: ennek a hasadásnak a következtében vált külön a természet, mint ami „odakint” és az emberi szubjektum, mint ami „odabent” van.

A Zónában kint és bent folytonosan összefügg. Tere sem eukleidészi tér.

csak vicc

A Professzor ott felejt valahol a hátizsákját. A *Sztalker* figyelmezteti, hogy itt nem lehet visszafordulni. A tudós nem hallgat rá. A *Sztalker* az Íróval nekivág a „száraz alagútnak”. A név csak vicc. „Itt többnyire úszni kell.” A próbatétel, az elázás jutalma, gondolnánk, a megtisztulás. Mikor azonban átverekszik magukat a betoncső túloldalára, a Professzorba ütköznek. A legnagyobb erőfeszítés néha egyhelyben járás, vagy labirintusban tévelygés.

A Farkas nevű *sztalker* az arra járók érdekében az alagút kijáratánál fellógatott egy csavaranyát, a csapda jelét, de *Sztalker* ezt későn vette észre. Gépiessé, figyelmetlenné váltak. Hibáztak. Felültek a látszatnak. Nézték, de nem tudták, mit látnak. Tapasztaltak, de nem ismerték fel a tapasztaltak jelentőségét. Nem volt kellő éberségük.

Mi kellene ahhoz, hogy a körben járásból előrehaladás váljék? Fel kellene tárulnia a mechanikus körmozgást spirállá nyitó dimenzióknak, fel kellene venni vele a kapcsolatot, beengedni az életünkbe. A film szereplői ezt alvással kísérlik meg.

kimeríthetetlen Lét

Sztalker álmát később – mikor a vizet mint szereplőt mutatjuk be – még részletezni fogjuk. Felébredése után még mindig a figyelmetlenség problémája foglalkoztatja: elmormolja az úton velük tartó férfiban Krisztust felismerni képtelen emmauszi tanítványok történetét. Jézus neve (a cenzorok miatt) kimarad a szövegből. Kik a tanítványok, akik néznek, de nem látnak? A Professzor, a tényeket az ismeretek hombárjaiba gyűjtő tudós, aki a kimeríthetetlen Lét helyére a világ zárt és szisztematikus leírását állítja. Az Író, aki állandóan önmagával foglalkozik, mégsem ismeri magát, mert ez a „maga”: az önmegfigyelésben eltárgyasított, s ekként gondolatokban megtestesülő, gondolatokból álló gombolyag csupán. Hogy kívülről láthassa magát, épp azt hagyja el, abból lép ki, amit keres.

A modern ember nemcsak elfelejti, hogy a Lét helyett a fogalmai által kirajzolt és azokhoz igazított világban él, de éppenséggel ez a megszakadt kapcsolat, ez a feledés, beszűkültség rajzolja elénk a modern ember alakját.

A középrészt keretbe foglalja két rendhagyó beállítás, ahol az egymásnak hátat fordító három szereplő kivételesen egy irányba tekint. Az egyik a megérkezés perce, mikor a mozi közönségével egyfelé néznek, ráadásul ülve, mintha a ködös táj egyetlen hatalmas vetítövászón volna – egy pillanat erejéig teljes az egység a mozinézők és a szereplők között. A másik a zárójelenet, mikor az épület belsejében a képen egyébként nem látható Ég közöl valamit: elered az eső. A félhomályban üldögélő három figura itt mintha bennünket nézne, s minket kérdezne, a nézőt, akit sosem rögzíthet filmre egyetlen kamera sem.

A Professzor. A Professzor alaposan felkészül: túrafelszerelésben, sapkában, hátizsákkal, termosszal érkezik, és mélységes bizalmatlansággal fordul szembe mindennel, ami túl van az ésszerűségen. Az ésszel megragadhatatlanra is az ész felől tekint, és az ész tagadásaként könyveli el. Az észfeletti, az észen túli, az ész előtti: mind-mind primitivizmus, esztelenség, irracionalitás, valamiféle kiküszöbölendő ostobaság, hazugság, veszedelmes babona. A Professzor feketén-fehéren lát. Inkább válaszai vannak, mint kérdései. Nem felfedezni jött a Zónát, hanem átalakítani. Puritanizmusa pusztá céltudatosság. Kirándulásának valódi értelmét csak a kívánságokat teljesítő Szoba küszöbén fedi fel, mikor hátizsákjából kiemel egy új fejlesztésű, húsz kilotonna robbanóerejű atombombát. Azzal szeretné megszabadítani az emberiséget. „El tudja képzelni, mi lesz, ha mindenki elhiszi, hogy létezik a Szoba? Mind idetódulnak. Ez csak idő kérdése. Ha nem ma, hát holnap! Nem néhányan, hanem ezrek! Az összes létező imperátor, a nagyinkvizítorok, a főurak. Az emberi nem ilyenfajta jótévedői. És nem pénzért jönnek, nem ihletért, hanem hogy a világot átalakítsák.” „Tényleg hisz ezekben a mesékben?”, kérdezi az Író. „Az ijesztőkben igen”, felel a Professzor. „A jókban nem. Az ijesztőket mind elhiszem.”

a mérce birtokában

A Professzor okfejtése nem alaptalan. Aki a szín dimenzióját nélkülöző világban reked, mégis azt állítja, hogy mértéket hoz, annak a neve nem hős, nem szent, hanem diktátor. A hős, a szent saját viselkedésével nyilvánítja meg, teszi láthatóvá a mértéket, melyre ekként csak *rámutat*. Épp ezzel a rámutatással nyitja fel a mértéket egyáltalán lehetővé tevő dimenziót. A diktátor ellenben a mérce *birtokában* van és nem nyit fel semmiféle dimenziót, inkább tovább redukálja a létezést. Aki manapság mércét állít, azt rendszerint másoknak állítja. Ebbéli igyekezete pedig akkor sikeres, ha van hozzá hatalma. A Professzor gyanakvása a *fekete-fehér világ keretei közt* szükségképpen *mindent* átfogó gyanakvás. Abban a világban a szín dimenziójának *bármiféle* emlegetése megtévesztés. Így kerül gyanúba maga a szín is, és így zárul reménytelenül magába minden, ami fekete-fehér.

A Professzor mind elhiszi az ijesztő meséket. Miért? Mert a fizikustársadalom már átélte, mit jelent hol kényszerből, fenyegetésre, hol pénzért, kutatási lehetőségekért a hatalmat szolgálni. A múlt század harmincas éveinek legvégén, a maghasadás felfedezése után hasonlóképpen kérdezhették: „El tudja képzelni, mi lesz, ha rájönnek, mekkora energiát lehet az anyag mélyszerkezetéből felszabadítani?” A Professzor lelkiismerete, a hátizsákjában cipelt szerkezet, az atombomba paradox módon épp a szaktudósok beszükkülésének, lelkiismereti vakságának közhelyszerű szimbóluma.

Az utazás nem a fizikai térben zajlik. A Szoba sem egy elhagyott épület valamely pontja, hanem szimbolikus hely: ahol a hit megtermi gyümölcsét. Mi más is lehetne a Professzor észbe vetett hitének gyümölcse, mint a hátizsák méhéből világra segített atombomba, mellyel a Professzor magát a *racionalitáson túli hitet mint olyat akarja elpusztítani*. Fizikai atombombával a lelki atombombát. Hiszen annyi gyalázatot vittek végbe a hitre hivatkozva!

A racionalizmus az észen kívüli csak merő negációként tudja elgondolni, miként hajdan a teológusok a Rosszat a Jó hiányaként. Képtelen a bizalmat és ráhagyatkozást hordozó hitet és az elhívést megkülönböztetni, már csak azért is, mert aki a kijelentéslogika zárt világában él, csak az utóbbit ismeri. Így lesz tevékenysége a Léttel szembeni módszeres bizalmatlanság, elzárkózás és a Lét különbségtételre képtelen legázolása.

egyfajta seb

„Nő a motiválatlan büntettek száma! Nem a maguk [a sztalkerek] munkája ez? Államcsínyek, maffiakormányok, nem a maguk munkája? A lézerek, baktériumok, az egész gusztustalanság, melyet ideig-óráig széfek rejtene?”, fakad ki a Professzor. A Jó a mindent átfogó racionalitás, a Rossz pedig a Jó hiánya, az irracionális, tudattalan tartalmak feltolulása és működésbe lépése, ami még a tiszta észet is szolgálni kényszeríti. A magával hozott atombomba a radikális elfojtás eszköze, tehát jó. A fehérjelény-ember helyére a transzhumán jövő manapság divatos ábrándját illesztők is kiküszöbölnék az emberből mindazt, ami nem racionális, nem kiszámítható és ellenőrizhető, ami tehát csupán a megbízhatatlanság forrása. „... míg ez a seb bármely féreg számára nyitott... se éjjelem, se nappalom”, mondja a Professzor. A csoda, a követhetetlen, a megmagyarázhatatlan, az egyszeri: tulajdonképpen mind az ész nyugtalanító folytonossági hiánya – egyfajta seb, mely újra meg újra elfertőződhet. A

Lét felnyílása: nyílás, melyen át azonban nem érkezik valami (az új, az ismeretlen), hanem távozik valami (az ismert és kiszámítható rend), s ezt meg kell akadályozni. Hiszen ha a ráció léghajójának oldalán lyukak tátonganak, oda a felemelkedés.

Kérdés, mindezek után miért nem robbantja fel a Professzor mégsem a bombát? Talán felismerte, hogy ezzel semmit sem halad, hiszen ő is a racionalitásba vetett *hitével* akarja igazolni saját gonosztettét? Vagy talán megingatta a laborban dolgozó kollégájával folytatott telefonbeszélgetés, melyben világossá tette, mire készül? „Úristen! Te nem Hérosztratosz vagy...” kiáltják a vonal túlfelén. „Te pusztán bosszút akarsz állni, mert húsz éve egyszer lefeküdtem a feleségeddel. [...] Tedd a magadét, te aljas! [...] A börtön nem a legrosszabb, ami vár rád. A fő, hogy ezt te soha nem fogod tudni megbocsátani magadnak. Tudod, szinte látom, ahogy a kübli felett lógsz a saját nadrágtartódon.”

Talán felfogta, hogy végső soron saját indítékai is irracionálisak?

A Sztalker. A Sztalker felelős érte, hogy a Zónába juttatott behatólok életben maradjanak. Ki kell tapogatnia a Taót, másként szólva: hagynia kell feltárulni és érvényre jutni a Lét igazságát, mert ezen a vidéken az önféjűségnek azonnal halálos következményei lehetnek. A Sztalker inverz *pszükhopomposz*, lélekvezető: nem elhunytakat kalauzol a túlvilágra, épp fordítva, a kiszikkadt, halott lelkeket terelné az élet forrásához. A Sztalker ismeri a határátlépés szertartásrendjét. Neki hinnie kell azokban, akiket elkísér, hinnie kell az emberi természet legmélyén rejlő jóságban, romlatlanságban, s abban, hogy ez felszínre hozható. Hogy a szenvedő és az élet után sóvárgó lelkek a Szobába vezető, veszélyekkel teli zarándokúton önmagukkal szembeesülve megtisztulnak.

missziójának kudarca

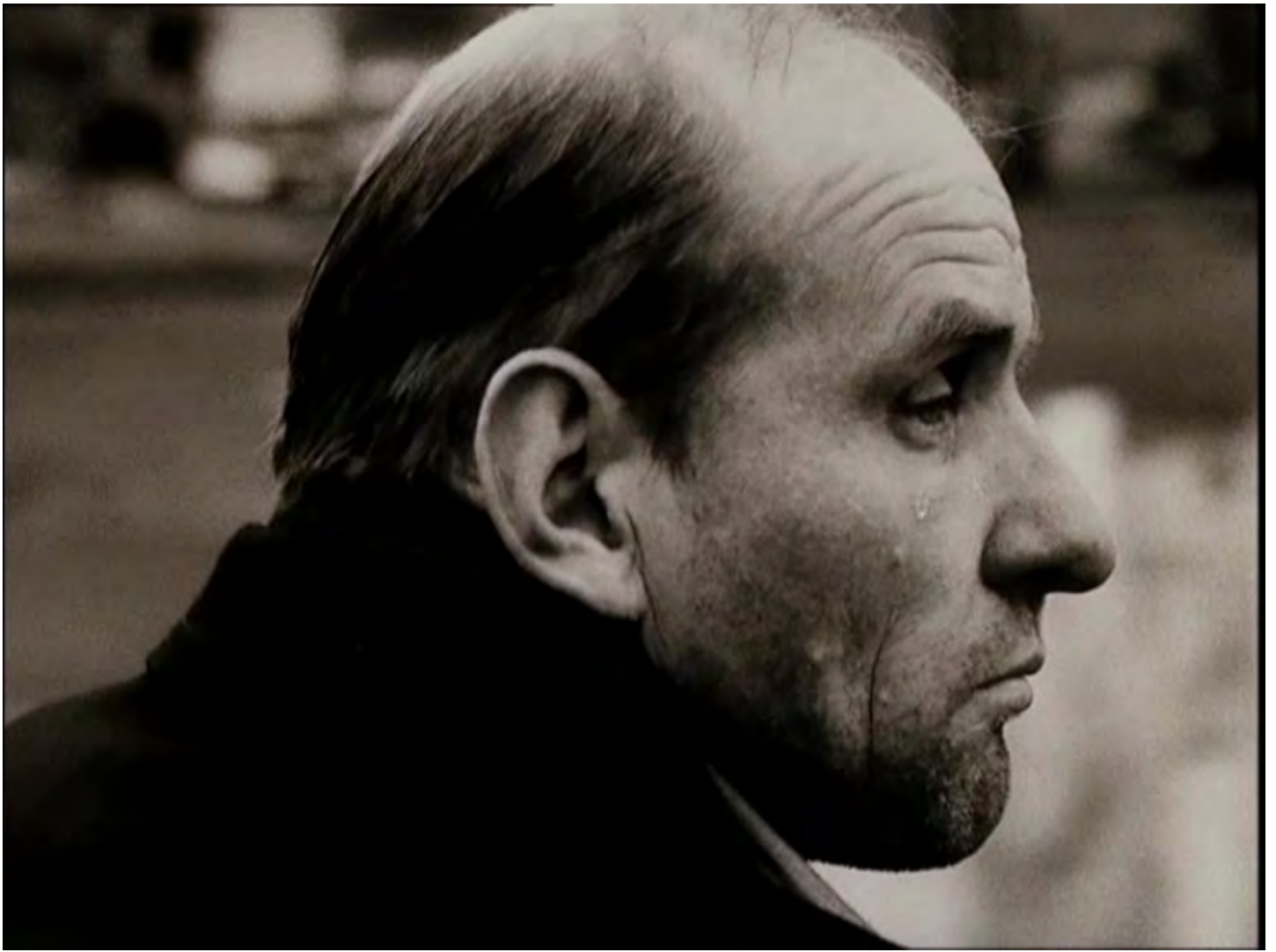
A film a Sztalkert mégsem szentnek, hanem gyarló lénynek ábrázolja, akit a szögesdróton inneni világban lenéznek, megvetnek és elítélnek. Képzetlen, egyszerű ember, akinek mindig csak *ígérnek* munkát. Nagy lélek. Talán jó pap lenne – ha ilyesmire a társadalom még igényt tartana. Az útról hazatérve fáradtan a padlóra fekszik és elkeseredetten kárhozza társait. „Ez az értelmiség? Ilyen írók, tudósok? Semmiben sem hisznek! Az a szer-vük, amellyel hisznek, kipusztult.” Nem tudták felszínre hozni a bennük rejlő jóságot, romlatlanságot, bizalmat – lehet, hogy nem volt mit? A Sztalker az Írót és a Professzort ostromozza, de igazából missziójának kudarca fáj neki. Úgy érzi, élete értelmétől és maradék méltóságától is megfosztották. „Senki nem hisz. Nemcsak ezek ketten nem. Senki. Kit vigyek oda? A legszörnyűbb... hogy nem kell senkinek.”

Az önismeretre kényszerítő (önismerettel fenyegető) Szoba küszöbén az Író védekezik: azt veti a Sztalker szemére, hogy megrészegült a hatalomtól, a titoktól, a tekintélytől. Ez persze túlzás, de azért az Író jó megfigyelő. A Zóna kalauza, bár mély kapcsolatban áll a Léttel, nem megvilágosodott bölcs. Egy szerep élteti, abba kapaszkodik.

„Igen, igaza van, tetű vagyok!”, feleli könnyes szemmel az Író vádjaira. „Semmit sem tettem. Ebben a világban nem is tudok. [...] De ami az enyém, azt ne vegye el! Tőlem úgymint mindent elvettek! [...] Mindenem itt van. [...] A boldogság, a szabadság, a méltóság, minden! Olyan magamfajtaikat vezetek ide. Szerencsétleneket, elkínzottakat... Akik már semmiben sem reménykednek. Én tudok, értem, tudok segíteni nekik! Senki sem tud, de én, a tetű, tudok! Sírni tudnék az örömtől, hogy tudok segíteni.”

bevodkázva szónokló Író

A Szoba küszöbéről visszaforduló Író bosszúálló célzattal veti oda a Sztalkernek: „Piszok rossz emberismerő vagy, Nagy Kígyó, ha olyanokat hozol a Zónába, mint én.” Fájdalmas féligazság. Sztalker nemcsak a Zónán kívüli világnak, de saját szerepének is foglya, s ez kétségtelenül elhomályosítja a tisztánlátását. Nemcsak a bevodkázva szónokló Írót, de a hátizsákjában atombombát, fejében a pusztítás tervét cipelő Professzort is bevitte a Zónába. Csakhogy nem sebzett és szerencsétlen ember volt-e mindkettő (szemben az elkényeztetett és unatkozó szépséggel, akit nyomban hazaküldött)? S vajon a tudós végül nem szerelte-e szét mégis a magával hozott szerkezetet? Az erő alkalmazása helyett nem vállalta-e saját gyengeségét? A Sztalker talán mégsem volt olyan rossz emberismerő. A közép-rész zárójelenetében legalább néhány perc erejéig eljuttatta a csendhez rezignált útitársait.

Az Író. A Sztalker szenvedő, tehát rokon léleknek találja az Írót, akiben – bármily cinikusan beszél is – mégiscsak megszólalt a lelkiismeret hangja. Sebzett lény, akiben nemcsak bosszúvágy él, de a szembenézés igénye is.

A Sztalker és az Író kétféle, hátát egymásnak vető kudarc.

Az Író saját szenvedéseit tárja a világ elé, hogy azokban a világ magára ismerjen: küldetése a Sztalkerrel rokonítja. Gyarló és bizonytalan lényként olyasmit kéne elmondania másoknak, ami eszmélésre készíteti őket. Legalább olyan kétséges vállalkozás, mint az önként jelentkezőket a Zónába kalauzolni. Mert a Lét kettéhasadt a külvilágra, az objektumokra – ezekről a tudománynak kell szólnia a logika nyelvén – és a szubjektumra, melyből aztán további redukciókon keresztül csak a psziché marad, melyet, mint tárgyat, egy vele foglalkozó tudomány, a pszichológia hatókörébe utalnak.

egzisztencialista szerepfelfogás

Az Író saját egzisztencialista szerepfelfogása szerint pályakezdőként alighanem szintén nyomorult tetűnek érezte magát, aki olyasmivel foglalkozik, ami egyfelől szégyenletes, mint a szennyes kitergetése, másrészt küldetésében rajta kívül senki sem hisz. Maga is szájalmasnak érzi, amit művel – élteti viszont a misszió: ő nem csupán nyersanyagot szolgáltat a pszichológusoknak, de saját baját őszintén a világ elé tárva eljuthat az igaz beszédig, amivel majd másokat is szembenézésre sarkall.

A Lét kettéhasítása után két csonkaság mered egymásra: a Professzor és az Író. Az objektivitás néz farkasszemet a szubjektivitással. Az ösztön- és érzelmvilág hullámain hánykolódó szubjektivitás tengeri-betegségtől szenved, és titokban irigylit az objektivitást. Megpróbálja átvenni a módszereit. Szeretne szilárd kiindulópontot, szeretné végre megérteni magát, de sehogy sem tud saját hátába kerülni, ezért vég nélkül bolyong

ön-analízise tükörtermében: „Honnét tudjam, hogy hívják azt, amit én akarok? És honnét tudjam, hogy tényleg akarom-e azt, amit akarok? Vagy hogy valóban nem akarom azt, amit nem akarok. [...] A tudatom azt akarja, hogy győzzön a vegetarizmus az egész világon. A tudatalattim eleped egy falat zamatos húsért. Hát mit akarok én? Én?” „Világuralmat”, vágja rá a Professzor a nietzschei választ.

A saját szerepében, sőt saját mibenlétében bizonytalan művész megindul az elhallgatás felé. De ha semmit sem hoz létre, megszűnik művésznak lenni, ezzel pedig odavész identitásának utolsó kapaszkodója is. Ez az Író válsága. Készen áll persze rá a külső „megoldás”.

A művészt is utolérte a munkamegosztás kényszere. A nagy gépezetként felfogott és akként működtetett társadalom az ő szerepét is kijelöli a kultúraként körülhatárolt terület (Zóna?) irodalom néven ismert homokozójában – legalábbis ha sikeres, mert akkor egyre több, és egyre hangosabb elvárás nehezedik rá. A szerkesztők, a kritikusok, az olvasóközönség, az egész irodalmi üzem – és, bár erről a film nem szól, a politika is – mind-mind akar tőle valamit. A kordivat hangzavarában kellene meghallania az ihlet sűgását, miközben a szerep kényszere egyre szűkebbre vonja játékerét és elvágja éltető forrásaitól. Az úgynevezett sikerszerző a külső nyomás prése alatt pillanatokon belül saját szobrává merevedik. Iparosként gyártja, amit várnak tőle. „A lelkedet, a szívedet teszed bele. Megzabálják a lelked és a szívedet is. Ocsmányságot húzol elő a lelkedből, azt is megzabálják.”, fakad ki a Szoba küszöbén. Ez a karrier. „Állandó érzékszervi éhségben” szenvedő nyüzsgő sokaság, újságírók, kritikusok, szerkesztők, nők követelik tőle az új írásokat – miközben egyre kevesebb a mondanivalója. „Azt hittem, átformálom őket, de ők formáltak át engem. Saját képükre és hasonlatosságukra.”

humor helyett humorizálás

Tulajdon csalódottsága és elbizonytalanodása ellen azzal küzd, hogy illúzióvesztését fölényes hangon szertetrombitálja – így maradék hitét féltett titok gyanánt megőrizheti, míg ha folyvást hivatása szent étoszáról prédikálna, beszéde szüneteiben saját kongó ürességével kellene szembenéznie. „Írni általában nem érdemes”, veti oda a többieknek a kocsmában. Ez afféle megelőző intézkedés, mint amikor a tűzoltók a bozóttűz terjedését megakadályozandó, ellentüzet gyűjtanak: a már felperzselt sávon a lángok terjedése megáll. Ezért maga mondja ki, amit másoktól nyomasztó volna hallani. Hajlandó nevetségessé tenni magát, ám a tényre nyomban fel is hívja a figyelmet. Cyranói viselkedés, Cyrano méltósága nélkül. Humor helyett humorizálás. Beszűkült figyelméből fakadó, szünet nélküli narcisztikus fecsegése amilyen fárasztó, olyan szívszorító.

A bundába öltözött szépség, mikor a Sztalker egyetlen kurta szóval elküldi, bevágja magát a sportkocsijába, odaveti az Írónak, hogy „Kretén!”, majd elhajt. Az autó tetején elviszi az Író ottfelejtett kalapját is. A fejfedő gazdája megszegyenülten simítja végig gyér haját. Fél perccel később elcsúszik a vizes kocsmalépcsőn és térdre esik. Tarkovszkij iróniája: a hitét veszített férfit balesetek kényszerítik rá, hogy fedetlen fővel, térdet hajtva induljon útnak, mint aki templomba lép.

A szerencsétlenkedő Író a teljesen felkészült Professzor ellentéte: fekete városi kabátban érkezik, mintha csak a sarki boltba ugrott volna le, csuklóján fehér nejlonszatyorban himbálódzik a saját korától távolságot nyerni kívánó és ihletre szomjas értelmiség elmaradhatatlan segédeszköze: a vodkásüveg. Az erőmű iparvágányainak közelében fekvő kocsmá mocskos állópultjának támaszkodva kijelenti, hogy az elveszett ihletet keresi.

Az Író és a Sztalker kezdetben egyfajta titkos szövetséget alkotnak. Az Író a szorongásoldó irónia jegyében Csingacsguknak, Nagy Kígyónak, indián nyomkeresőnek nevezi kalauzát. A Sztalker elkobozza a nejlonzacskóban hurcolt palackot és tartalmát a fű közé csorgatja. Az Író még ezt is tudomásul veszi. A Sztalker felfedezi benne a végsőkig kétségbeesett embert, akit a Zóna szemlátomást befogad, átenged. Ezért sorshúzást imitálva őt küldi előre a Húsdaráló nevű, különösen veszélyes csatornaszakaszon. Mikor átjutnak rajta, a Sztalker elszólja magát. Kiderül, ezt a részt milyen kevesen élik túl. Az Író nem a szerencséjének örül, hanem szembefordul vezetőjével. Miért őt küldte előre? Hogy mert dönteni élet-halál dolgában? Talán Istennek képzeletét magát?

istenítéletnek álcázta

Az Író hite ezután megrendül a Sztalkerben. A Sztalker nyilván hitt az Íróban, hiszen őt küldte előre a

Húsdarálóba, ugyanakkor nem hitt benne, mert az Író elbátortalanodása láttán két egyforma gyufával színjátékot rendezett neki: saját döntését istenítéletnek, sorshúzásnak álcázta. A Sztalker hitt benne, hogy meghallotta a Zóna szavát, de hogy ezt társainak megfelelően közvetíteni is tudná, abban már nem. Ezért trükkhöz folyamodott, hogy a többiek is isteni döntésnek lássák, amit ő annak gondol.

Végül az Író sem megy be szobába, de nem azért, mert a Sztalker becsapta.

Megfejtí ugyanis a Farkas nevű híres sztalker élettörténetét, aki egyik napról a másikra pokolian meggazdagodott, aztán egy hét múlva felkötötte magát. Ő az öccsét hajtotta át a Húsdarálón, aki odaveszett. „Ő ebben a pocsoltyában térden kúszott, a testvééréért könyörgött, de csak egy csomó pénzt kapott. Mást nem is kaphatott. Farkasnak farkas módra. Lelkiismeret, lelki kínok! Ezeket csak úgy kigondolják! Ő mindezt megértette és végzett magával.”

A Szoba nem a fennhangon kimondott kívánságot teljesíti, hanem ami a lényünk legmélyén rejlik.

Az Írónak esze ágában sincs ilyen drámai formában szembenézni a szívében lappangó óhajokkal: úgy sejtí, a mélyből csak a felgyülemlett mocsok törhet fel. Noha, mint a Farkas történetének értelmezéséből is kiderül, nem hisz magában, mint erkölcsi lényben, mégis úgy érzi, a lelepleződésre, az elképzelt teljes erkölcsi megsemmisülésre csak azzal válaszolhatna, ha felakasztaná magát. Marad tehát a tagadásra és önfeladásra alapozott, s ekként üres színjátékká váló élet. „Inkább bebújok a bűzös írószobámba és csendben leiszom magam.”

A Sztalker családja. A Feleség, a Kislány és a Sztalker alkotják a film másik háromszögét. Velük csak a film elején és végén találkozunk. Az ébredést követő nyitójelenetben az asszony sírva könyörög a Sztalkernek, ne menjen többet a Zónába. Öt évet már börtönben töltött, addig egyedül kellett gondoskodnia a kislányukról, de most már normális, nyugodt életet szeretne. Csakhogy a világ a férje számára börtön. Nem a pénz miatt visz embereket a Zónába, hanem mert a kerítésen kívüli világban megfullad. Miután az asszony látja, hogy hiába tartóztatja, kifakad: „Eridj csak! Hogy rohadnál meg! Legyen átkozott az a nap, amikor megismertelek, te szemét! Maga az Isten átkozott el még gyerekkorodban. És engem is miattad!”

Alig elviselhető fizikai kín, ha arra gondol, hogy megint elvesztheti a férjét. A Sztalker távozása után görcsösen fetreng, hálóingében rázkódva zokog.

örök nő

A *Solaris*ban a Kelvinhez kétségbeesetten ragaszkodó „feleség”, Hari vergődik a padlón, miután – hogy a fantomlét gyötrelmeitől szabaduljon – felhajtott egy termoszt folyékony oxigént. Nem tud beletörödni, hogy mint az intelligens óceán kivetítése, elpusztíthatatlan. Így lesz a mindig kiegészülni vágyó örök nő (és persze a férfiban lakozó női lélek rész, a jungi *anima*) megtestesítője.

A *Sztalker*ben az asszony csendben örül, hogy a férje épségben visszatért a kalandból, még ha a Zónában mellette szegődött, s makacsul hazáig kíséri is egy koromfekete kutya (akárcsak Faustot). A nő hófehér tejet önt az állatnak. A szelidséget megtestesítő, és megszelídítő folyadékot. A Zónából hazatért holtfáradt férfi előbb a lefetyelő kutya mellett a padlón, majd az ágyon végigheverve panaszkodik, hogy az emberek hitetlensége hiábavalóvá teszi fáradozását. „Senkivel nem megyek oda többet”, jelenti ki.

A reggeli veszekedés alapján azt hihetnénk, az asszony időtlen idők óta erre a mondatra vár. Most a megszelídítés jegyében mégis azt feleli: „Ha gondolod, én elmegyek veled.” A *Sztalker* rémülten tiltakozik. „Nem, nem. [...] És ha nálad sem lesz belőle semmi?” Tudnivaló, hogy maga sem lépett be a Szobába soha. Azt mondja, etikai okokból. Vagy csak nem bízott magában?

csönd van

A film vége felé a Zónából hazatért három ember ugyanúgy támasztja a piszkos csehó pultját, mint mikor nekieredtek. A kör bezárult, semmi sem változott? De igen. Csönd van. Hallgatnak. A Zónából hazatérők hite nemhogy megszilárdult volna, megcsappant. A Professzor feladta a világot rombolással megmentő tervét, az Író az ihletért folytatott küzdelmet, a *Sztalker* csalódott útítársaiban, kételkedni kezdett saját küldetésében, végül a feleségében is.

A család háromszögében viszont a férfin kívül mindenkinek szilárd a hite.

Előbb a feleség kamerába elmondott monológját halljuk: „Mama azt mondta, ő *Sztalker*, halálra ítélte. Örök fogoly. Nem tudod, milyen gyerekei vannak a *Sztalkerek*nek? Én nem vitatkoztam. [...] Biztos voltam abban, hogy nekem jó lesz vele. [...] azt mondta: gyere velem. Én mentem. És később sem bántam meg. Soha. Sok volt a bánat. Szörnyű volt. Szégyelltem. De sohase sajnáltam, senkit nem irigyeltem.”

a béna kislány

A Zónát járók gyerekei – talán valamilyen ártalmas anyag vagy visszamaradt radioaktivitás miatt – gyakran nyomorékok. A *Sztalker* kislánya nem tud járni. De azok a jelenetek, ahol közelről látjuk, mindig színesek, akár a Zóna. A szín: a világból gyötrelmesen hiányzó dimenzió. A hiányhoz tehát többlet is tartozik. A béna kislány a tekintetével mozgatja az asztalon a poharakat. A hit ereje? Vagy csak olyan furcsaság, mint a Zóna más jelenségei? Talán mindkettő, hiszen a kislány bizonyos értelemben a Zóna szülötte.

A víz. A film gyakorlatilag folyamatosan jelenlévő szereplője ez a folyton alakját változtató, szétporló, elpárolgó majd alázuhogó, a föld mélyedéseiben összegyűlő, látszólag ellenállásra képtelen, mégis széttörhetetlen, áradáskor pusztító erőket közvetítő anyag, mely az élet hordozója és nélkülözhetetlen feltétele, a megtisztulás záloga, a keresztelés szertartásának szimbolikus matériája.

Az első közelkép egy csendérettel indul: az ágy melletti kerek fémasztalkán különféle tárgyak, papír, vatta és egy pohár víz. A komótos lassúsággal mozgó kamera végigsöpör az asszonyon, a kislányon, eljut a *Sztalker*ig, ahol visszafordul. Megint a kislány, megint az asszony, végül a kerek fémasztalka külön égiteste, rajta a pohár vízzel.

a víz türelmes

A filmben minden nyirkos, nedves. Rothadást, penészedést sugall. A monokróm világot a víz bár átítatja, de ahhoz kevés, hogy lemossa a szennyet. Épp ellenkezőleg: a föld pora sárrá, sűrű és ragacsos kulimásszá válik tőle, szétkenődik, és az emberek a cipőjük talpán behordják mindenhová. Az esővíz szabálytalan tócsái csak az ég helyén derengő ólmos szürkeséget tükrözik, mint a kút csillogó mélye is. Ha a terepjáróval behajtanak, zavaros, sáros lé fröccsen a gumikerekek alól. De a víz türelmes. A Zóna bejáratánál álló szellemváros beomlott tetejű üzemcsarnokaiban hatalmas tavakba gyűlve, moccsanatlanul hanyatt fekvé figyel, merőlegesen fölfelé.

A víz, amiből jórészt mi magunk is állunk, akár az áradó, örökkön változó, kibomló-pusztuló *fűszisz*, amit hol felhőkbe, hol tavakba gyűjt a *logosz*, a lét rendező ereje. A két forma, s egyben ég és föld között teremt összeköttetést az eső. A változékony formákban magasba törő megfoghatatlan páraalakzatok alázuhogva testesülnek meg. Az élet hordozó folyadék a magasból érkezik: üzenetként és megbízatásként. A *Solaris* végén Kelvin az ablakon át néz be a szülői házba: a szobában, ahol apja tesz-vesz, esik az eső. A *Tükörben* a víz a mennyezet leszakadó darabjaival együtt hullik alá. A *Sztalker* középrészének némaságba torkolló zárójelene-tében az elbizonytalanodott behatólok előtt a bunker nyitott tetején beérkező zápor gyűjti tócsába az ég vizét. Az eső ősidők óta a sírással analóg. Ami feltorlódott, kiárad. A kudarcot vallott Író, a Professzor, a *Sztalker* ezért nem sírnak, hanem szemlélődnek. Amint fent, úgy lent – amint bent, úgy odakint. Amiről azt hittük bent van, kivetült, s most szemlélhető.

Az utazók a „száraz alagút” kalandja után zombékos parton dőlnek le pihenni, szinte belefekszenek a vízbe (természetesen hárman háromféle irányban hajtják le a fejüket). Az őselem közelsége azt sugallja, forrás közelében járunk. S csakugyan, hamarosan érkezik a dolgokat titokzatos módon összekötő álom, ahol múlt, jelen és jövő találkozik, de víz alatt, mintegy zárójelbe téve.

A víz és az álom világa Tarkovszkijnál mindig szorosan összefüggött. Az *Iván gyermekkorának* nevezetes képsorában a kút vizének tükre köti össze és választja szét az eget és a földet, a múltat (a kútkávéjánál előrehajló édesanyát) és a jelent (a kút mélyében nyíló katonai bunker fogságában élő, immár árva kisfiút). Iván álom-jelenete elején a kezéről víz csöpög a fémlavórba (ezen a videón 2:04-től).

A víz felszíne a *Sztalkerben* múzeumi tárló üvegeként csillog. Érinthetetlenül sorakoznak a mélyben a tárgyak, megannyi különös mementő. Lágú vízmozgás billegteti az európai kultúra rozsdá és iszap lepte rekvizitumait.

Tarkovszkij, aki a keménynél, véglegesnél, határozottnál többre tartotta a cseppfolyósat, a sablonos értelmezés-

eknél a látvány titokzatos erejét, nem kedvelte, ha filmképeire szimbólumként tekintenek, mégpedig azon sekélyes felfogás szerint, hogy a szimbólum pusztán reprezentál, helyettesít valamit. Mikor a szimbólumot valami ismertre fordítjuk le, határozott értelmet adunk neki, s ezzel kivonjuk a játékból. Lényegétől, ismeretlenre mutató, feltáró jellegétől fosztjuk meg. A szimbólum értelmét mindenki maga kell, hogy saját létébe illesztve kihüvelyezze, s amihez e folyamat által jut, több és más, mint bármely adott (és átvett) „jelentés”.

funkciójukat veszve

A Teremtés könyve hatodik fejezetében az Úr az emberek mérhetetlen gonoszsága láttán elhatározza, hogy minden lényt eltöröl a föld színéről: vízözönt bocsát rájuk. Az álomban víz alá kerültek pénzermék, egy akvárium, egy rugó, egy kanál, orvosi fecskendő, géppisztoly, egy óraszerkezet, egy naptárlap, és a *vízze*l keresztelő Szent János képe a genti oltárról. A nyugati ember emblematisztikus tárgyait, a vagyont, az erőt, az orvostudományt, a katonai/rendőri hatalom, a mechanikai ügyesség és a vallás kellékeit látjuk, melyek szemlátomást funkciójukat veszve hevernek a vízben, mint *egyetlen* lejárt óraszerkezet részei.

A képsor elején a Biblia legtitokzatosabb részéből, a *Jelenések könyvé*ből hallunk, mégpedig a végidőkről szóló álomnak a hatodik pecsét feltörését és a nyomában támadó természeti katasztrófákat ecsetelő passzusait. A kamera a sekély vizet pásztázza, hosszú snitt. A vágatlan jelenetet (jelenést) természetes montáznak nevezhetnénk: a képtérbe beúszó tárgyak egyfajta szavak nélküli verssé rendeződnek. Folyamatos apokalipszis: a szó eredeti értelme szerint *feltárulás* zajlik. Mikor az alvó Sztalker arcától induló és végig egy irányba kocsizó kamera elérkezik a férfi vízbe lógó kezéhez, a vers véget ér. Lám, az álom világa sem a Descartes-féle homogén és görbület nélküli térben rendeződik el, inkább a Föld felszínéhez hasonlatos, ahol ha tartósan egy irányba haladunk, az átellenes oldalról érkezünk vissza kiindulópontunkhoz. Ha ez a világ gömbszerű, akkor van középpontja is.

A Zónában tett kirándulás végén az álomjelenethez hasonló színes képsorral találkozunk: a víz alatt a szétszedett atombomba darabjait látjuk (a hetvenes évek végén a nagyhatalmak kölcsönös nukleáris elrettentése sajátos békét teremtett), mellette a keresztény szimbolikában fontos jelentést hordozó hal (de gondoljunk bele, hogy a Vízözönt földre bocsátó Úr már a Teremtés könyvében sem sújtotta a vízben élő állatokat). Az álomjelenetben a halak akváriumban bukkantak fel, ez itt már szabadon lebeg: neki *otthona* a víz. Kérdés, életben van-e még. A képet lassan elborítja valamilyen sötét anyag. Talán vér?

Az Öröm. A *Sztalker* első változatát, 1977-ben kezdték forgatni, ám ezzel balszerencsék különös sorozata vette kezdetét. Január végén súlyos földrengés rázta meg az eredetileg választott tadzsikisztáni helyszínt, ezért másutt kellett alkalmas terep után nézni. Bejárták Üzbegisztánt, Türkmenisztánt, Azerbajdzsánt, Grúziát, Ukrajnát – hiába. Végül Észtországban, egy bezárt hajójavító üzemnél, egy olajfinomítónál, illetve Tallintól nem messze, a Jägala folyóra épített, s később megrongálódott vízierőmű környékén találtak helyszíneket. A filmet speciális Kodak-anyagra forgatták, ám ennek előhívását a Moszfilm laborjában – állítólag pusztán figyelmetlenségéből – elrontották. Több ezer méter külső felvétel ment tönkre. Azzal a trükkel szereztek pénzt az újakezdéshez, hogy a filmet kétrészesnek nyilvánították, és a második részre pótlásként folyósított összegből készítették el – másik operatórral – az újraforgatott és ma *Sztalker*ként ismert művet. (Az első és a második forgatás közben készült fotókat és egy kameratechnikus visszaemlékezéseit itt találjuk: <http://immos.livejournal.com/67613.html>).

Tarkovszkij a keserű kényszerszünet alatt 1978 áprilisában szívrohamot kapott. Júniusban már kezdődött volna a munka, mikor szokatlan hideg állt be és eleredt a hó, a stábot több nap tétlenségre kárhozta.

csernobili baleset

A film elkészülte után egy évtizeddel a Zónáról már mindenkinek a csernobili baleset után megközelíthetetlenül vált térség jutott eszébe, ahol azóta különösen dús vegetáció burjánzik. Van azonban a *Sztalker*nek más apokaliptikus vonatkozása is. A *Jelenések könyvé*ben (8,10-11) olvasható, hogy „A harmadik angyal megfújta a harsonát, és egy nagy csillag hullott le az égből, égve, mint a fáklya, beleesett a folyók harmadrészebe és a vizek forrásaiba. A csillag neve: Öröm. A vizek harmadrésze örömmé változott, és számos ember meghalt a vizektől,

mert keserűek lettek.”

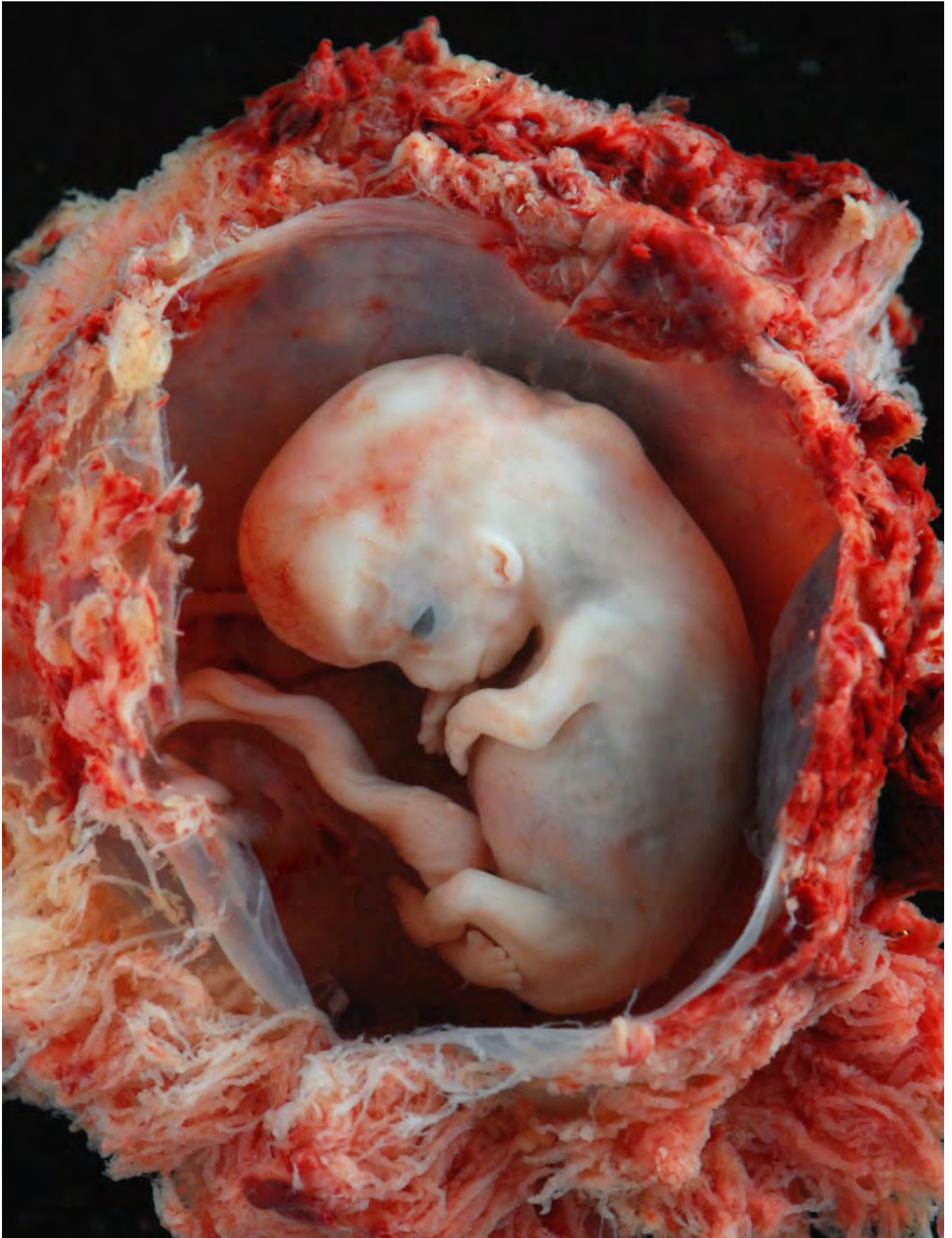
Az álomjelenet legelején különös vidék tárul elénk a júniusi hóesésben. A furcsán hullámzó táj valójában egy tavacska felszíne, melyet vastagon elborít a szennyes hab. Ez a tó kapcsolatban állt egy folyóval, annak felső szakaszán pedig veszélyes anyagokat vízbe ürítő papírgyár működött. A stáb több női munkatársa forgatás közben allergiás tüneteket tapasztalt az arcán. Vlagyimir Sarun hangmérnök szerint nem véletlen, hogy előbb az Író alakító Anatolij Szolonyicin, majd Tarkovszkij és felesége-rendezőasszisztense, Larissza is ugyanabban a fajta légcsőrákban halt meg. Mások úgy vélik, a munkájának ellehetetlenítése miatt külföldre utazó, majd 1984-ben emigrációját bejelentő rendező halála mögött a KGB áll.

Szintén elterjedt legenda, hogy a filmben Tarkovszkij halálának dátuma áll egy kitépett naptárlapon. Ami tény: az álomjelenetben a víz alá került papírdarabon olvasható (észt nyelvű) dátum 28-a, szerda. Hónap nem szerepel rajta, az évszámnak pedig csak az első három számjegye látható: 197. Az októberi forradalomra utaló fejléc valószínűleg a hatvanadik évforduló miatt került oda, ez esetben a naptár 1977-es. Abban az évben 28-a két alkalommal esett szerdára: szeptemberben és decemberben. Valóban nem kizárt tehát, hogy a december 28-i lap került a vízbe.

Tarkovszkij másnap, december 29-én távozott az élők sorából, Párizsban, 1986-ban.

Somfai Anna KÖLDÖKZSINÓR

Magaddal hoztad a lebegést,
korallok mintázata burkolt be,
óriás teknős, halrajok úsztak előtted,
kenguru érdes nyelvének érintése,
szivárvány-papagájok rikoltása,
nyolc méter hosszú sósvízi
krokodil szemének piros villanása
kísért az éjszakában,
és nem szóltam még a tengeri viharról,
a mágneses szigeten az orchideákról,
ahol az ágakon gyömlöcsszívó denevérek
szunnyadnak nappal fejjel lefelé lógva,
neved terepjáró, vörös por, őserdő szíve
üvegfalú templom, freskója a tenger,
falu, ahonnan már nem vezet
tovább betonút, illatod tenger,
licsis méz, eukaliptuszok illó olaja,
elhoztad sejtjeidben többezer kilométerre,
erre a kontinensre, csak azért
hogy megszülethess belőlem.

kép | flickr.com

Kutas József A CSIZMÁK MESÉJE

Hárman ültek a szobában.

A Királyságban lassan telt az idő. A zöldmanók nyugtalanul gubbasztottak a kicsi konyhaszékeken. Vigasztalanul zuhogott az eső, és ők szorongva tekintgettek ki. Nemsokára indulniuk kell, és a számtalan veszélyen túl olyan munka várja őket, amihez nem fűlik a foguk.

Kényelmes volt a kuckójuk, de sötét. A fény hiába nyújtózkodott, csak a manók hegyes orrát pöckölhette meg. Ha végre-valahára besötétedik, indulhatnak. Zsákot a hátra, botot a kézbe, az álcázóköpeny csuklyáját jól a homlokba, nehogy lecsússzék, és irány a kunyhó, ahol a cipész és felesége lakik.

megkapta a zöldkártyát

Bár... nem olyan sürgős. Nem kedvelték a hunyorgó, folyton vigyorgó öregembert és görbe hátú feleségét, s nem hittek a rongyos falú kulipintyónak sem. A cipész három éve került Erdőaljára. Ellentétben velük, azonnal megkapta a zöldkártyát, és felállította műhelyét. Hamarosan kivívta a helyiek elismerését példamutató – a manók szerint hivalkodó – szegénységével.

Sok rászoruló élt a környékbeli sárkunyhókban – például a nyugdíjas tanító, aki csak sötétedéskor merészkedett az utcára pecsétetes öltönye, foltért kiabáló kalapja, elnyűtt lábbelije miatt.

A manók azonban parancsot kaptak, amit teljesíteniük kellett. Ez az erdő rendje.

Látástól vakulásig dolgoztak, precízen és pontosan, akár a pók, s elégedettek voltak az eredménnyel. Csak akkor bosszankodtak, ha látták, hogy a finom bőrből készült remekművek a sunyi suszterhez kerültek, aki kéz alatt nyomban továbbadta a csizmákat a puccos városi piacokon.

Jól tudták, hogy a suszter és felesége becsapja a környékbeli szénégetőket, kútásókat, alkalmi munkákból tengődő rőzszeszedőket, gombászokat és lepkefogókat. De nem szólhattak egy szót sem. Senki nem hallgatta meg a panaszukat.

Az eső apró szögeket vert a háztetőbe, és a manók szomorúan bámulták a zsákokat. Az egyikben különleges műretek lapult: egy szattyánbőr csizma, melyhez foghatót emberi szem nem látott még a Királyságban.

A faluban azt rebesgették, a sunyi suszter tavasszal versenybe száll a polgármesteri címért.

A szél rosszkedvűen lógott az ereszcsontrán, rázta a zsindeket, kiabált a fákkal, gallyakat roppantott, ágakat tört, és a manók türelmetlenül várták, hogy elindulhassanak.

a szabályok

Egyre azon járt az eszük, hogy kár a gonosz suszternek adni a csizmát, majd elkótyavetyélni a kirakodóvásáron, és a rejtett ládájába rakja a pénzt, ami már dugig van arannyal, ezüsttel. Mások mennyire örülnének a gyönyörű csizmának...! De be kellett tartaniuk a szabályokat. Jól emlékeztek, hogy amikor érkezésük után nem sokkal az egyik zsák alján ott maradt egy icipici gyerekpapucs, és éjjel becsúszatták az özvegyasszony ajtórésén – csaknem hazazsupolták őket lopás miatt!

És ki volt a lehangosabb vádló? A suszter, ki lett volna más...?! Végül plusz egy év szolgálattal büntették őket.

Odakint tovaszáguldott a vihar: az erdő lehiggadt, a hatalmas fenyőfák lepihentek, maguk alá húzták lombszárnyaikat.

A manók máskor mosolygó arca savanyú lett, a léptük fásult – s szavak nélkül vitatkoztak egymással. Ha annak

rendje és módja szerint leszállítják ezt az utolsó adag árut, busás jutalmat kapnak: egy rend ruhát, zöldkártyát és szabadságot... a maguk urai lesznek, jöhetnek-mehetnek a Királyságban kedvük szerint. De a sunyi suszter megkaparintja a szattyáncsizmát, és tavasszal a polgármesteri székbe ül – mi lesz akkor a faluval?

Nem tudtak megegyezni sehogy sem, de már a holdfényverte úton kocogtak, az út szélére húzódva, nehogy egy figyelmetlen róka vagy más éjszakai vadász legázolja őket.

néma vita

Minden apró neszre figyeltek, a levélzizzenésre, az esőkoppanásra, a magasban cikázó böregerek buta tereferéjére. Nem zavarta őket a csípős szél, a hideg eső, a száraz ágak, amiken át kellett mászniuk – folytatták a szobában kezdett néma vitát, miközben lépésről lépésre megközelítették a falut.

Szabadság, szabadság, folyton ezt hallom, zsémbelt egyikük, aztán mit érünk majd vele? Se étel, se ital, se barátságos zug, ahol lehajthatjuk a fejünket... akkor se hagyom ki a lehetőséget... itt fulladjak meg, ha engedem, hogy a suszter rám erőltesse a kabátot, a nadrágot, zsebében a kártyával, cserébe a csizmáért... inkább a tanító érdemelné, vagy az özvegyasszony...

Lépdeltek tovább a feketébe váltó utakon, kiszáradt szántóföldek mentén, kókadtt bokrok és sárba hasaló borókafenyők mellett, és figyelték, milyen nehezen lélegzik a kicsi falu.

Vajon megszabadulnak ma a szolgálatból? Mi lesz a tanítóval, ha elköszönnek? Ki lép majd a helyükre?

A falu határát jelző kőszoborhoz értek. A megszürcült márványalak, amit egy ősi vándorról mintáztak, neheztelően pillantott a rájuk.

A három manó megtorpant.

nincs pénze cipőre

A suszter ébren vár minket... a ruhákat készígteti a feleségével, vagy eljátssza, hogy hortyog, mert akkor nem kell foglalkoznia velünk... a tanító, szegény... azt beszélük, beleszeretett az özvegyasszonyba, aki a virágfüzéretet fonja... csak nem mer elmenni hozzá... szégyelli, hogy nincs pénze cipőre... a szattyáncsizmát vigyük el hozzá...

nem szabad, nem szabad! ... fogadjuk el a ruhákat, és, uzsgyi, irány az országút! ... országút a fenét, beállunk a falusiakhoz, segítünk nekik...

Így pörlekedtek a látszat kedvéért, de tudták, hogy nem merik megszegni a szabályt... a kőszobor teste torz árnyékot vetett a földre. Egyszer csak az árny megmozdult... a sáros, sötét tócsákkal foltozott úton sántító alak tartott a keresztút felé.

A tanító volt. Ócska bakancsa hangosan cuppanva nyelte a szutykos vizet, s amikor betelt vele, fekete agyagot lakmározott.

A manók tekintete összevillant... egy sóhaj, és már ott sem voltak, eliramodtak a suszter háza felé, ami a legcsalébb volt valamennyi viskó közül, mert a házaspár gondosan kilazítgatta a tartógerendákat.

Futottak, és nevetgéltek hirtelen jókedvükben, vigyázva, hogy hangjuk összegabalyodjon az eleredő eső suhogásával, mint a kioldódott cipőfűző.

Az öreg tanító álmélkodva nézegette a szobor lábán a szattyánbőr csizmát, mely piros lámpásként világított a hold fércelte éjszakában.

Czilczer Olga ADD TOVÁBB!

Az ápolónők kitették a tüdősöket. Hadd kapjanak egy kis friss levegőt!

A síkvászonná sorvadó testeket elteregették a bokrokon, fák alacsonyabb ágain. Átizzadt réklik, hálóingek, szellőzködő ágyneműk lebbentek meg egy-egy fuvallatra.

Aki már nem lélegzett, kifújta az áporodott termék zölddel üdülő legét egy végszóban-intelemben, vagy csak isten-hozzádot lehelt.

Köztük volt anyám is. Hajoljak közelebb, intett magához. Valamit még mondana. Add tovább, rebegette a berkenye az akácnak, tovább, dúdolta az akác az orgonának, tovább galagonya... tovább cirbolya... tovább...

Az üzenet útjára tántorodott. Eljut-e hozzám, aki a sor végén álltam? Meddig botlik a szó?

Ahogy közelebb jutottam, a beszélő fölé hajoltam. De már csak levelek hörgése, bogarak zizegése ért el fülemig. Dobhártyámon a felbátorodó szél dobolt. Valaki a lombokon zongorázott, mert a levelek hullani kezdtek.

Zöld a sárgának... sárga a lázban kihunyó nyárnak... fatörzs barnájának... földszintnek... tovább... tovább...

Hullásban a lombok. Zárótételek, suttogások.

Más persze nem is következhetett. El kellett temetni a holtat.

Asztalos Emese HANGÖLTÉS

Akusztikus hímzés, népi kintorna, médiumok szinesztéziája – a *Hangöltés* összművészeti alkotás tágabban a „soundart” kortárs irányzathoz kapcsolódva mutatja meg, hogy a lokális miként lehet globális. SZIRMAY ZSANETT, a MOME textilszakos, végzős hallgatója egyik szemináriumi feladatából világhírű designt fejlesztett: a Kárpát-medence népi öltéseit a zenedoboz lyukkártyáiba vágta, és **csilingelő dallamokat csalt ki** a vásári portékából, a verkleiből. A *Hangöltést* – nemzetközi néven *Soundweaving* – rangos designlapok ismertették már, tavaly pedig Magyarországot képviselte a Vienna Design Weeken.

Az Iparművészeti Egyetem mesterszakán textilszakon végzel, a *Hangöltés* azonban több egyszerű mintatervezésnél vagy szövésnél.

A MOME-n kollektív közelítésmódra tanítottak, hogy a tudományoknak ne szabjunk határokat, hanem interdiszciplinárisan gondolkodjunk. Számomra csak mintákat tervezni sematikus is volna. Az új médium bevonásával új értelmet adhatok a textil-alkotásnak is.

A projekt kurátora, a Ponton Galéria igazgatója, Halasi Rita többször hangsúlyozta, hogy a *Hangöltés* korszerű design-irányzat.

A soundart tényleg korszerű módszer, de valójában réges-régen létezik. Maga Moholy-Nagy László is kísérletezett vele, például lejátszotta saját ujjlenyomatát. Sőt, még régebbre visszamehetünk, hiszen az elmúlt

századokban a fonókban egyszerre énekeltek és szöttek. A hangművészet kép és hang viszonyát vizsgálja – képzőművészeti szempontból, vagyis nem az auditív felől közelít a vizuálishoz, hanem épp fordítva. Ez nagyon izgalmas kísérleteket tesz lehetővé, még akkor is, ha az alkotó nem hivatásos zenész. Végül is mindkét művész, például a textiltervező és zenész is hasonló módszerrel dolgozik, van egy alapmotívum, amit variál, tükröz, felhasznál. Részt veszek az Elektrográfiai Társaság munkájában is, ahol a tagok a nyolcvanas évektől, a xerox megjelenése óta kísérleteznek elektronikus médiumok alkalmazásával a képzőművészetben, és minden nyáron vizuálzene szimpóziumot tartanak Kaposváron.

Itthon sok (művészi) területen érezhető egyfajta provinciális gondolkodás, a te ötleted viszont lokális szellemisége ellenére nemzetközileg is időszerű. Hogyan éreztél rá erre az áramlatra?

A BA diplomám megszerzése után félévet Londonban töltöttem. Bejártam a kortárs galériákat, sokat és sokfélét láttam. Óriási lelkesedéssel jöttem haza a mesterszakra, alig vártam, hogy megkapjam az első feladatot, és akkor be is robbant az ötlet, amiből a soundweaving kinőtte magát. A félév során szövőműhelyben voltunk gyakorlaton, itt láttam a szövőgépek lyukkártyáit, amiről a vásárok verklijei jutottak eszembe, ezeket kapcsoltam hozzá – mintegy szinesztéziásan, amikor az *Érintés* című feladatot kaptuk. Emellett sokat jártam például Erdélyben, ahol hallgattam az ízes beszédeket, meséket, és imádtam fogdosni a szöveteket, ruhákat. Mivel én nem vagyok se hivatásos népművész, se népzeneész, még csak néptáncos sem, meg kellett találnom a személyes eszközeimet, hogy a saját kultúrára találjak. Ehhez szükséges volt az európai kitekintés is.

Váratlan fordulat, hogy a mai univerzalizáló irányzatok között ilyen helyi hangulat külföldön is népszerű lehet.

Engem is meglepett, milyen sok emberben él a vágy egy archaizáló világ iránt, hiszen olyan társadalmakban élünk, ahol mindenkinek már a sokadik okostelefonja van, szóval miért is tetszene nekik egy tekerős, mechanikus eszköz? Igaz, a soundweaving nem tagadja, hogy a smart világ is működőképes, benne az analóg találkozik a digitálissal. Amikor a kiállítás tereiben látható vásznakhoz lézervágást használok, vektoros programban tervezem meg a mintákat, vagyis digitalizálom a manuális hímzést. De mégis aktuális a kérdés, hogy honnan jöttünk, hová tartunk, ki vagyok én? A projekt során interaktív teret teremték, bevonom a nézőket, hiszen a zenedoboz-imitáción ők tekerhetik a digitális technikával kivágott csipkemintákat.

A Hangöltés képviselte Magyarországot 2014-ben Bécsben a Vienna Design Weeken. Tehát nyugatabbra is nyitottak erre az identitás/múlt-keresésre?

Ott éppen a megfelelő teret kaptam: a Schwarzenberg Palota nyugati szárnyában, vagyis nem egy modern, hanem régi, omladozó épületben, ahol hagyták, hogy az idő vasfoga az egész térben hasson. Maga a kiállítás az úgynevezett Pure Hungarian projekt kereteiben valósult meg. Lili Hollein kurátor kétféle irányt képzelt el a térben. A Pure Hungarian a letisztult magyar, használható termékek kiállítása, a MOME Laboratory keretében megjelenő mű pedig elvontabb installáció volt.

Mik a terveid? Lesz-e folytatása a *Hangöltésnek*?

Igen, például más kultúrák mintáit is felhasználom, és szeretnék eljutni a távol-keleti motívumok beépítéséig. Az anyagon is változtatok, mert a textileken érzékeltetném az intonációt, a hangerősséget is.

Csongor Andrea ZEPPELIN CSEPEL FELETT

Még turistaút volt. Csepel felett szárnyalt.
Roppant felfújt, üres hólyagként aposztrofálta
Karinthy, a tudósító, a hajó egyik utasa,
– a békés repülés szimbóluma.
Nem volt *erőfitogtatás* a jelenség,
csak egy idomtalan őslény über alles
suhant lengén, könnyedén Csepel felé.
Lebegett, lengett. Alatta a város.
Pilótája a felszálláshoz
kerékpáron érkezett, előtte este
tán kuglizott egy bajor sörözőben,
stüszki vadászok közt sramlizene szólt.
Bocsánat... szabad? – tudakolta Karinthy
szerényen, és leült a szalonban.
Hát akkor... izé ... , hozzon egy hemendekszet!
– szólt Karinthy (Félénk volt? Falánk?),
és így mulasztotta el az indulást.
Az őslény elindult. Félénk.
A kilátást biedermeier függöny keretezte,
máriaüveg, és a társalgóban virágos fotelek.
Almássy gróf is utazott, meg a Horthy-fiú,
felülről együtt látták, ahogy egy villanyos kifut.
Az eszköz csak később szentesítette a célt.

A Graf Zeppelin Csepel felett (előtérben a Szent Imre tér), budapestcity.org

Két ember között nagyobb lehet a távolság,
mint két fajta között –
írta egyszer, túl későn Karinthy.
A léghajón – mint mondták –
megszűnik minden társadalmi és rangbéli különbség.
Pár év múlva vázát beolvasztották,
harc repülők alapanyaga lett.
Csepel, Karinthy, ezerkilencszázharmincegy.

felső kép | A Graf Zeppelin a csepeli reptéren leszállás után, budapestcity.org

Kapitány Máté PAPIREMBER

Tamás rettentően izzad, noha nincs meleg. Haja hínárként tapad kerek fejére, a szeméből áradó hő újra és újra bepárásítja szemüvegének lencséjét. Kissé pohos, de nem kövér testét nehézkesen, döcögösen vonszolja fel a lépcsőn. Tamás a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa, papírokkal dolgozik nap nap után, időnként félálomban, az ágyában heverve is a papír zörgését hallja. Ilyenkor minden összegyűrődik körülötte: a falak kicsi hálószobájában, vakolatukat ledobva, a polcok sötét kamrájában, szálkákat köpködve, a konyhai asztalka, reccsenőset nyögve, összegyűrődik a szentkép a falon, Mária a kiseddel fázósan húzza össze magát. Tamás mégis szereti a papírt. Alkalomadtán még hajtogat is belőle, mint a japánok, leggyakrabban tréfás kis állatfigurákat, amiket egy-egy kollégájának ajándékoz születésnapkor, főként, ha nő a kolléga és csinos. Meggyőződése, hogy ez a papírhajtogatás különlegessé teszi őt, s ezzel valamiképpen kimagaslik a többi hivatalnok közül.

Tamásnak nincs felesége, nem jár jegyben, szeretője sincs. Előfordul, hogy bögyös alakokat hajtogat papírból, de azokat aztán szégyellősen széttépi. Keveset beszél, azt is nehezen, összeszorított ajakkal, mint egy szélütött. Inkább megfigyeli az embereket, nézi, hallgatja őket. Gyermekkora óta így van ezzel, mindig is úgy gondolta, mielőtt megszólalna, mielőtt véleményt alkotna, jobb, ha megvárja, mit gondolnak és mondanak a többiek. Néha reszketeg papírhajóként képzelel el magát, ami a csatorna sötét vizén az áramlattal sodródik.

A hivatalban fülét hegyezi, miket pusmogznak kollégái, miközben tekintete ezer és ezer név fölött siklik el. Munkatársai beszélnek a Magyar Uriasszonyok Lapjában közölt recept szerinti otthoni szappanfőzés praktikáiról, beszélnek a Gyöngyösbokréta mozgalomról, és hogy milyen kincseket rejt a magyar vidék, beszélnek a Singer varrógépről, beszélnek a túl nagy mell leszorításának lehetőségeiről, a különféle fogyókúra módszerekről, a dauervízről, a biliádról, Shvoy Kálmánról és Darányi Kálmánról, charlestonról, tangóról és swingről, egyikük ismerőséről, egy szobrászról, aki olyan gyönyörű turulmadarakat farag, hogy attól minden igaz magyarnak nagyot dobban a szíve, Kabos Gyula dadogásáról, a forró, száraz nyárról, és beszélnek Horthyról és az adatfeldolgozás gépesítésének kísérletéről.

Van, hogy kikérik Tamás véleményét erről-arról, de mivel sosem lehet tudni, mit gondol, inkább csak hallgatóságként veszik hasznát. Különösen a női kollégák szeretnek Tamáshoz beszélni, sokszor öntik ki neki a szívüket, ő meg ilyenkor úgy érzi, mintha hatalmába kerítette volna lelküket. Gondolatban gyakran sorra veszi, miket is kellene mondania ezeknek a csinos vagy kevésbé csinos nőknek, érzi, melyiknek kellene szaftos trágárságot, disznó viccet suttozni, és melyiknek idézni egy búbanatos slágert, de végül mindig csendben marad. Tamás hallgatag ember, aki éppen ma tölti be a negyvenet.

A Központi Statisztikai Hivatal épülete, fortepan.hu

József nevű nagyhangú, szikár kollégája odaül mellé. Tamás kicsit összehúzza magát, pedig a másik férfi így is bőven elfér. Az Isten éltesen sokáig, barátom, harsogja József, és megveregeti Tamás görbe hátát. Ő zavartan nevet, kapkodva megtörli párás szemüveglencséjét. Köszönöm, Jóska, nagyon kedves vagy, hogy így fejben tartottad. A Júlia szólt, sűgja oda neki a férfi, felnevet, majd kedélyesen megcsapkodja Tamás combját. Negyven lettél, ha jól tudom, folytatja József, Tamás bólint, és elvörösödik. Feszélyezi, hogy miatta egyre többen hagyják abba a munkát, egyre több szék csúszik hátra csikorogva, egyre több asztalra dobott papírstóc csattan. A munka nem állhat le, zakatol Tamás agya, és hogy jó példát mutasson, miközben udvariasan továbbra is Józsefre mosolyog, iratait rendezgeti. Ferenc kollégája is az asztalához lép, sőt hanyagul rá is ül a szélére, csak úgy félfenékkel. Tamásom, dörmögi mély hangján, áldjon meg az Isten! Köszönöm, Ferikém, köszönöm, hadarja Tamás, és ideges, kapkodó mozdulattal félresimítja haját. Háta mögül kellemes női hang szól, Tamás rögvest felismeri, hogy ez éppen Júlia, akinek az ostoba felhajtást köszönheti. Boldog születésnapot, Tamás, csiviteli. Tamás meglapogatja forró nyakát és tarkóját, és közben arra gondol, hogy ez a Júlia, ahelyett, hogy felkínálkozna neki, mint Ferinek, inkább dühítően beavatkozik az ő magánügyeibe. Köszönöm szépen, kisasszony, suttogja mereven, de nem fordul hátra. Idefigyelj, barátom, hajol közelebb József, munka után elmegyünk kocsmázni, vendégem vagy egy italra. Tamás gyomra összeszorul. A munka végezte neki egyet jelent a hazasietéssel és a lakásába zárkózással. A szomszédok neszezésének hallgatásával. Az est leszálltával a kéményekből az égre emelkedő fekete korom bámulásával, amibe aztán különféle alakzatokat lát bele. Mintha tinta folyna szét a zavaros vízben. Köszönöm, Jóska, igazán kedves tőled, igazán, de nem tudok jönni, most nem. Miért nem, kérdezi Ferenc. Olyan szúrós a tekintete, mintha beelátna Tamás fejébe. Tamás lázasan gondolkodik valami használható kifogáson, de hirtelen nem jut eszébe semmi. Ferenc kiszagolja a gyengeséget, olyan, mint egy vadászkutya. Most nem, most nem, csóválja a fejét Ferenc, ne bomolj már, Tamás, eljössz, és jól érzec magad végre. Ma van a születésnapod, szól Júlia a háta mögül. Tamás legszívesebben megfordulna, és pofon verné azt a nőt. Józseftől és Ferencről tart, őket erősebbnek érzi magánál. De hogy egy nő is kioktassa! Igazán kedvesek vagytok, ismétli Tamás vörös nyakkal, de tényleg, nem érzem jól magam, azt hiszem, lázas leszek. József felkacag,

olyan férfias és meggyőző még a nevetése is, Tamás ezt is irigyli tőle. A túró vagy te lázas, barátom, csak félsz a szórakozástól. De ezúttal nem menekülsz, nem ám! Ha kell, karba veszünk, mint egy csecsemőt, úgy cipelünk el téged a kocsmába. Tamás nem akar, nem tud tovább ellenkezni. Egyszerűbb engedni, gondolja, akkor végre békén hagynak, dolgozhat tovább, háborítatlan kívülálló, nyugodt megfigyelő maradhat. Jól van, dűnnyögi legyőzöttek, megyek. Ferenc és József vígan veregetik a vállát, Júlia pedig gyermekmódra tapsikol, noha nőként ő biztosan nem jön velük. Tamás most úgy dönt, a kocsmázás is olyan, mint bármely más kötelesség, ami a munkájával jár. Utána legalább egy évig folyhat minden a régi mederben.

A munkaidő gyorsan elszalad, Tamás számára most túlzottan is gyorsan, hisz minden perc egyre közelebb hozza a gyűlölt kocsmázást. Mikor a többiek a kabátjukat és kalapjukat veszik, még megfordul a fejében, talán mégiscsak ki tudna bújni, de József addigra már belekarol, mintha ezeréves komák lennének, és húzza-vonja maga után. Odakint, az utcán szemerkél az eső, kalapjuk karimáját kapirgálja, kabátjuk vállát, hátát hűvös hártáival vonja be. A Keleti Károly utcáról a Margit körútra fordulnak, onnan a Margit hídon át mennek Pestre. Később végigbaktatnak a Népszínház utcán, átvágnak a Tisza Kálmán téren, a régi lóversenyteret jobb kéz felől, az Aréna úton át kerülnek, aztán végig a Fogarasin. Tamás zsebre vágott kézzel halad két munkatársa között, akik úgy kísérik, mint a pribékek. Lehajtja fejét, figyel a macskakövek között nővé tócsákat, kopott cipőjét, ami itt-ott beereszti az esővizet. Hallgatja lépteinek cuppogó, hápogó hangjait. Aztán Ferenc kurjant, na, fiúk, megérkeztünk, ez az a hely, amiről az unokatestvérem annyit mesélt. Tamás sóhajt egyet, felnéz. Búbos Jankó kocsmája, olvassa az enyhe ívben rögzített feliratot. A tejüveg ablakok mögé nem lát, pedig szeretné tudni, mi vár rá odabent. József barátságosan benyomja a kocsmá ajtaján át.

Gomolygó, szemet csípő füst, bagóillat, üvegkoccanások, biliárdgolyók gurulása, kedélyes férfihangok, bortól rekedt nevetés, füttyentések és tapsok, zokogás, bömbölés. Tamás teste mereven engedelmeskedik József és Ferenc akaratának, követi őket az egyik üres asztalhoz, leül, mosolyt erőltet az arcára. Na, ne legyél úgy betojva, Tamásom, dörmögi a fülébe Ferenc, jó helyen vagy, derék emberek között. Tudod mit, barátom, fordul hozzá József, mi lenne, ha megtörnénk a jeget, és te magad hoznál nekünk egy-egy korsó sört? Akkor láthatnád, nem akkora ördögösség ez az egész. Tamás nem mond semmit, csak feláll, karját, mint súlyos nehezéket, teste mellett lógatva a pulthoz csoszog. A pult mögött a tulajdonos, Búbos Jankó áll, frissen elmosott korsókat törölget. Tamásnak rá sem kell kérdeznie, egyébként sem merne rákérdezni, rögvést látja, miért nevezik így a kocsmárost. Koponyáján megannyi dudor és kinövés, csak úgy feszül rajtuk, elvékonyodva, a bőr. Talán kalapáccsal verték szét a fejét, talán születési rendellenesség, vagy túl sokszor ejtette le az anyja karonülő korában. Búbos Jankó gyakorlott szemével hamar felméri, hogy Tamás nem idevaló, kocsmáidegen. Tamás nem mer Búbos Jankóra nézni, retteg, hogy a férfi beszippantja, felfalja sötét tekintetével. Három korsó sört kérnék, uram, hebegi. A kocsmáros még komótosan eltörli a kezében tartott korsót, leteszi, majd közli, hogy két pengő lesz. Tamás egy darabig hallgat, torkáig jut a feltörő harag, ott megakad. Pontosan tudja, ezt még ő is, hogy egy korsó sör 40 filléernél nem drágább. Azt is tudja, hogy ez a bizarr alak itt arcátlanul felülteti, mert megteheti, mert látja, hogy gyenge és könnyen gyűrhető, mint a papír. Tamás odaadja a két pengőt, és átveszi a három korsót. Munkatársai széles mosollyal fogadják. Na, mennyi volt, Tamásom, kérdi József. Egy pengő és húsz fillér, hazudja Tamás, és leül melléjük.

Tisza Kálmán (ma II. János Pál pápa) tér, fortepan.hu

Megisszák a sört. Tamás utoljára húsz éve ivott, nádudvari unokahúga esküvőjén. Azóta egy kortyot sem. Figyeli Józsefet és Ferencet, milyen jóízűen, micsoda örömmel döntik le a korsó sört. Igyekszik hát ő is hasonló svunggal benyakalni. Ferenc az asztalhoz koppintja a kiürült korsó alját, és feláll az asztaltól. A következő kört én állom, jelenti be, és hamarosan visszatér a három korsóval. Isten áldjon, Tamás, mondja, és lehajtják az újabb sört. Ferenc és József főleg egymással beszélgetnek, Tamás ettől megkönnyebbül, így legalább nem neki kell agyalnia, milyen érdekességet tud elmesélni saját életéből. A második sör a fejébe száll, kóválygósan, bambán maga elé meredve hallgatja munkatársait. Ezúttal József pattan fel, és hozza a következő kört. Tamás nem ellenkezik, az ivás része a ma esti teendőnek: szórakozás a kollégákkal. A negyedik körnél újra Tamáson a sor. Imbolyogva lépdél a pulthoz, szemére a bódulat hályoga ül. Búbos Jankó most kedélyesebben fogadja. Még három korsót szeretnék, mondja akadozó nyelvvel, és szolgálalkúen már készíti is elő a két pengőt, de úgy, hogy a közeli asztalnál József és Ferenc ne láthassák. Búbos Jankó azonban int a fejével, egy pengő lesz, uram, egy pengő. Tamás most mélyen a kocsmáros szemébe néz, és egyszerre előnti a hála, még egy könnycsepp is megjelenik szeme sarkában. Köszönöm, mondja, igazán, igazán nagyon kedves. Mindig örömmel fogadom az új vendégeket, feleli Búbos Jankó. Szeme feketébb a szénnél.

Tamás részeg. Forog körülötte a kocsmáros, nagyokat nyelve fojtja magába a fel-feltörő okádhatnékot. De végre felszabadultnak érzi magát, a boldogság, hogy még a rút kocsmáros is kedves volt vele, kitölti a testét. Hálásan hallgatja munkatársai locsogását. Milyen remek fickók, nem is kellenek ennél jobb kollégák. Aztán így, a fejét támasztva elalszik, és mikor felocsúdik álomtalan szunyókálásából, Ferenc és József már nem ül az asztalnál. A kocsmában még vannak páran, de a többség hazament. Tamás felkászálódik a székből, megbotlik, az asztalokat tologató Búbos Jankó elkapja. Maga egy angyal, dűnnyögi Tamás, és kibotorkál az utcára.

Hajnal van, hideg, és a kocsmái zajok után különösen néma minden. Ez a csend úgy nehezedik a nyakára, mint egy

elhízott, követelőző gyerek. Az utca üres, az eső továbbra is szemerkél. Felbukkan egy pelerines kabátot viselő férfi, kimért mozdulatokkal kezdi oltogatni a gázlámpákat, fél lábára sántít, szökellget, mint egy sérült varjú. A város távolabbi pontján lovaskocsi zörög a macskakövön. Tamás tántorog, a feje, mintha az iménti alvás súlya ólomgolyóként görgögne még benne, nehezebb, mint valaha. Meg is áll, a hideg levegőből mélyet szippant, hogy kijózanodjon. Ekkor dermesztő morgást hall, valahonnan messze a magasból, nem sokkal később hatalmas árnyék suhan át a városon. Tamás bombázótól tartva a földre veti magát, két kezét félősen tarkójára szorítja.

Látta a spanyol polgárháborús filmhíradót, és hallotta valakitől a munkahelyén, hogy Guernica városán is bombázók söpörtek végig, a tűz az összekuporodó testekről úgy tépte le a végtagokat, mint ahogy nyári nap pödri a mező fűszálait. De nem repülő az, árnyéka hang nélkül távolodik, szárnyai mintha csapkodnának. Tamás sokáig fekszik, mozdulni sem mer, először kabátja, majd inge is átázik. Mikor úgy érzi, a veszély már biztos távolságban van, feltérdel. Gyöngye keze reszketve tartja testét. Most alig hallható suttogásra lesz figyelmes. A sarkon mintha apró emberkék sötétlő alakja derengene a hajnali ködben. Tamás tátott szájjal bámulja őket, mi történik itt, részegségében talán hallucinál? Mikor lábra áll, a koboldforma emberkék elillannak, de egyikük szeme még fenyegetően felé villan. Tamás sajtó halántékára tapasztja tenyerét, és meggyorsítja lépteit. Haza, haza, haza akarok menni, otthon akarok lenni, csak úgy verdes benne a vágó.

Lakásába érve sietve csukja be maga mögött az ajtót. A félelem, hogy azok az apró emberek esetleg követték idáig, és nekiesnek, belökik az ajtót, ügyetlenné teszi, kezéből többször is kiejti a kulcsot, alig bírja beilleszteni a zárba. A zár nyelvének kattánásától megnyugszik, de gyorsan elhátrál. Úgy, ahogy van, átázott ruhában, büdösen az italtól, ágyába roskad. Mi volt ez, mi volt ez, mi volt ez, próbálja ébren tartani vadul dobogó szíve, és motorként pergő agya, de a kimerültség erősebbnek bizonyul: néhány perc múlva enyhét adó álomba zuhan. Tudata mélyen észleli csak, hogy az asztalán sorakozó origami figurák életre kelve mocorognak.

Káprázatos, üde napsütés melengeti a várost. Tamás a másnaposságtól sajtó fejével baktat a hivatal felé. A kellemes szellő és a cirógató fény bizakodóvá teszi. Csak álmolta az egészet. Mindenesetre nem iszik többet. Vannak férfiak, akiknek nem való az alkohol. Ő ilyen, dönti el, miközben átvág a Scitovszky téren. És ha nem álom? Lehetséges, hogy az a rosszarcú kocsmáros csempészett mérget az italba. Lehetséges, hogy el akarta tenni láb alól. Még örülhet, hogy csak megkergült tőle, és nem nyúlt ki örökre. A Margit hídról hunyorogva figyeli a Duna hátán fénylő ragyogást. Beér a hivatalba. József és Ferenc cinkos mosollyal fogadják, Júlia pedig, mintha most jobban érdeklődne iránta, valahogy máshogy, közvetlenebbül köszönti. Mesélték az urak, milyen jól mulattak, mondja kacagva, és a két férfira mutat. Mielőtt Tamás az asztalához ülne, és munkához látna, félszeg vigyorral odalép kollégáihoz. Szervusztok, mondja, szervusztok. Egy darabig gondolkodik, hogyan is vezethetné fel kérdését, de aztán inkább kimondja kerek-perec. Ferenc, Jóska, ti nem tapasztaltatok valami furcsát, különöset a tegnapi este után? József és Ferenc megkönnyebbülnek, először azt hitték, Tamás kérdőre vonja őket, miért hagyták egyedül a kocsmában. Összenéznek, végül József szólal meg. Ha a fejfájásra gondolsz, Tamásom, az része az effajta estéknek. Tamás udvariasan együtt nevet velük. Nem, nem láttatok valami szokatlant a városban? József és Ferenc a vállukat vonogatják. Mivel Tamás nem akarja, hogy munkatársai bogarasnak higgyék, nem firtatja tovább a dolgot. Leül asztalához, és amennyire émelygő gyomra engedi, beleveti magát a munkába. Nemük, koruk, lakcímük, vallásuk szerint kategorizálja a lakosokat. Bár ez nem része munkaköri kötelességeinek, ő e kategóriák szerint összehasonlító elemzéseket is végez. Az egyes férfiak és nők, gyerekek és öregek átlagértékei, fegyelmezett katonák módjára, csinos oszlopokba rendezve pihennek előtte. Büszke, hogy az adatgyűjtési és módszertani koordinációs főosztályon belül jelenleg ő az egyetlen, aki saját maga által kidolgozott, leginkább a varianciaanalízist alapul vevő statisztikai módszerrel hozzájárul a hivatal hatékony működéséhez.

A munkaidő letelik, Tamás tovább marad, mint a többiek. Ilyenkor szeret még a hivatalban ücsörögni, nézni a rendezett stócockat, amik fehér tornyokként emelkednek az asztalokon. Saját birodalmát látja, papír Babilont, ahol teljes a csend, a tornyok között úgy lépdélhet, mint gyermekkorában az építőkocka-sikátorokban. Körbejár a hivatalban, élvezi a papír illatát. Amikor visszaér az asztalához, döbenten veszi észre, hogy hajtogatott papírfigura áll ott, kezében papírkard. Tamás megfogja az ügyetlenül és pontatlanul formált alakot. Arca nincs, azzal nem bajlódott készítője, de ahogy közelebből szemügyre veszi a kis harcos kardját, látja a ráírást: Siegfried. Leteszi a figurát, és hátralép. Hogy került ez ide? Talán annyira belemerült a munkába, hogy szórakozottságában ő hajtogatta? Vagy valamelyik kollégája tréfálta meg? Egyébként szokták itt papírembernek hívni őt, na, nem gúnyosan, nem rosszindulatból, inkább becenévként. A fejét vakarja, szemüvegét igazgatja. Újra eszébe jut a kocsmá, Búbos Jankó, a

tegnapi részegség, a sötét árny és az apró emberkék. Felveszi kabátját, kalapját, bezárja a főosztály ajtaját, a kulcsot leadja a portán.

fortepan.hu

Búbos Jankó kocsmája dugig telt, nincs szabad hely. Késő délután van, a vendégek többsége már olyan részeg, hogy nem bír megállni a lábán. Tamás hamar belátja, ha el akar jutni a pulthoz, hogy beszéljen a kocsmárossal, erőszakosnak kell lennie. Mikor udvarias kérésére nem nyílik út, erős vállával furakodik előre, a füstös testek arrébb tántorodnak, végül odaér a pulthoz. Búbos Jankó mintha szeme sarkából észrevenné, de nem fordul felé, alacsony és rendkívül izgága alakkal beszél. Üdvözlöm, uram, szólítja meg Tamás. Búbos Jankó rá se hederít, közelebb hajol a tömzsi idegenhez. Tamás megint azt a torkában gyűlő haragot érzi, szíve is felháborodottan, mellkasát ostromolva dübög. Jó napot kívánok, kedves uram, próbálkozik hangosabban, erélyesebben. A kocsmáros még mindig nem felel. Tamás ekkor jókorát csap a pultra, az eltörölt korsók megremegnek. Búbos Jankó halványan elmosolyodik, és arcán szívélyes vendégszeretettel Tamáshoz fordul. Parancsol valamit, uram? Most a köpcös is Tamásra pillant. Arca piros, és valahogy aránytalanul széles, mintha megolvadt, megfolyt volna minden vonása. Időnként felnevet, magas hangon, vonyítva. Tamás, hogy kiengedte magából a haragot, elbizonytalanodik. Mit is akar itt, mire keres választ? Miért nem ment haza munka után, mint azelőtt mindig? Mikor belekezd, hangja vékony és bocsánatkérő. Tegnap itt jártam, mondja, ittam néhány sört, talán emlékszik, hogy végül egy pengőért adott három sört. Búbos Jankó még mindig mosolyog, a fejét rázza. Hogy is emlékezne, folytatja zavartan Tamás, hisz rengeteg a vendége. A lényeg, kedves uram, és ezért jöttem ma ide, a lényeg, hogy távozásomkor különös dolgokra lettem figyelmes, mintha látomások törtek volna rám. Búbos Jankó megértően bólogat, bolondot nyugtatnak így. Tamás az idegenre néz, az szenvtelenül, pislantás nélkül figyeli őt. Apró emberek, afféle koboldok jelentek meg az utcán, hajol most egészen közel Tamás, hogy a hangzavarban is suttoghasson, és egy óriási árnyék... Itt nálam, uram, vág közbe a kocsmáros, mintha Tamás gondolataiban olvasna, csak és kizárólag minőségi sört lehet kapni. Itt nálam, kedves uram, nem mérgezzük, nem pancsoljuk az italt. Tamás elhallgat. Ostobaság az egész, gondolja, túl sokat ittam, ennyi történt, semmi más. Engedje meg, mondja most Búbos Jankó, hogy bemutassam külföldi vendégemnek, aki élénken érdeklődik hazánk iránt. A

kocsmáros az idegenre mutat. Bruno Schmetterling úr, állatidomár. Az alacsony alak, noha rövid végtagjai ezt szinte lehetetlenné teszik, elegánsan meghajol. Tamásban megint az a jóleső hála árad szét, hogy őt, éppen őt, a kis hivatalnokot, érdemesnek találták egy ilyen rejtélyes idegennek bemutatni. Lajtós Tamás, mondja félszegen, nem szeret bemutatkozni, az is csak ráirányítja a figyelmet. Kezet fog Schmetterlinggel. Engedje meg, szólal meg ekkor a német recsegős magyarsággal, hogy meghívjam egy sörre. Tamás ellenkezni akar, de Schmetterling egyébként huncut szeme most fenyegetően villan. Erről Tamásnak a tegnap esti, sötét kis alakok jutnak eszébe, és egyszeriben fagyos félelem kúszik fel gyomrán át a szívébe. Búbos Jankó vigyorog, Tamás előtt már ott van a pulton a hűvös söröskorsó. Koccintanak, ledöntik a sört. Mennem kell, mondaná Tamás, és készül, hogy sarkon forduljon, de Schmetterling megfogja a vállát. Ne sértsen meg! Van valami delejes erő a hangjában, amitől Tamás jéggé dermed. Az újabb sör már ott van a pulton. Akkor ezt most hadd fizessem én, próbálkozik, de Búbos Jankó hevesen rázza a fejét. Ugyan, Tamás, nevet, már ha nem haragszik, hogy keresztnevéen szólítom, de annyira rokonszenves nekem, látom, igazi, becsületes magyar ember. Aki meghallgatja mások véleményét. Aki nyitott az újdonságokra, az új kapcsolatokra. Nem, Tamás! Ez a kör az én ajándékom. Tamás menekülne, de úgy érzi, sosem volt még ennyire izgalmas fickók között, akik ilyen kedvesek vele. Megissza a sört, és megiszik még egyet, és még egyet. Hajnalodik, a kocsmában még vadul zeng, itt az egész város. Tamás elbotorkál a kijáratig. Holnap is várom, szól utána Schmetterling. Ha nem jön el, vérig sért. Tamás megtorpan, beleire csomót köt a szorongás. Schmetterling újra felvonyít, kacagása sokáig cseng a fülében.

Nem alszik rendesen, alig tud a munkára figyelni. A betűk egymásnak dőlnek, vibrálnak és elhomályosulnak szeme előtt. Tamás kapkod, életében először megvágja ujját a papírral. Vére vöröslő viaszként csöppen az egyik papírhalomra. Jól vagy, Tamásom, kérdezi József. Köszönöm, Jóska, feleli kábán, igazán kedves tőled, igazán, hogy így aggódsz, kutya bajom, köszönöm. Ferenc Júliával beszél, közel hajolnak egymáshoz. Legalább venné feleségül, gondolja Tamás, és tenyerébe temeti arcát.

A kocsmába, bár a gondolatát is gyűlöli, visszamegy. Nem azért, mert megígérte, hisz nem tett ilyet, hanem mert nem mondott nemet. Bolond vagy, mondja magának odafelé tartva, bolond vagy, Tamás. Gondolod, hogy ezt a Schmetterlinget tényleg annyira érdekled, hogy megsértődne, ha nem mennél? És ha megsértődne? Ez egy idegen, egy külföldi! De Tamásba apja módszeresen beleverte a meggyőződés nélküli kötelességtudatot. Hát kötelességtudatból megy vissza Búbos Jankó kocsmájába. A kocsmában, az utcán is tekergőzik a sor, mint mikor háború idején húst osztanak. Tamás beáll a sorba, miközben ócsárolja magát. Előtte részeg alak, torzonborz, hátrafordul, a szeme fehérje egészen sárga. Tamás oldalra lépve jobban megnézi a sort. Rádöbben, hogy minden várakozó ittas, egymásba kell kapaszkodniuk, nehogy kidőljenek a láncból. Aprókat lépve haladnak előre. Tamás sarkába, vádlijába éles fájdalom nyilall, háta mögött mély, szinte férfiasan mély női hang szól, Entschuldigung, Ich bin auf Ihre Ferse getreten. Tamás hátrafordul. A sorban mögötte két méternél is magasabb, fénylő páncélzatba öltözött nő áll, szőke haja vastag varkocsba fonva fekszik vállán. Arca kemény, mint a szobroké, vonásai nem mozognak, csak a szája, mikor beszél. Ich bin eine Walküre, teszi hozzá a nő, mintegy magyarázatképpen, miért taposott Tamás sarkára. Tamás sokáig nem tud megszólalni, nyakát hátrafesztve bámulja a gigászi valkűrt. Aztán megböködi az előtte álló sárga szemű férfi koszos vállát. Mi van, vakkantja a részeg. Tamás a füléhez hajolva suttogja, hogy elnézést, maga is látja itt a hátunk mögött ezt a különös nőt? A szakadt férfi megvonja a vállát, böffent, majd fájdalmas arccal lenyeli savas nyálát. Persze, ez egy valkűr, és akkor mi van? Tamás nem hisz a fülének. A valkűr a fejek felett átnézve a bejáratot figyel. Akkor hát, gondolja Tamás, nem bolondultam meg. Szokatlan nyugalom vesz erőt rajta. Ez a dolgok rendje, ha más is elfogadja, én miért ne tenném? Úgy látszik, mostantól ez lesz az életünk menete, itt-ott manók, itt-ott valkűrök bukkannak majd fel. Gondolom, így akarják színesebbé tenni a várost.

Hamarosan bejut a kocsmába. Bruno Schmetterling nincs ott, Búbos Jankó viszont ismerősként köszönti. Kérnék egy sört, mondja határozottan Tamás.

Hogy napok óta részeg vagy másnapos, nem okoz gondot a hivatalban. Mindenki más is az. Összekeverik a papírokat, a korábban szabályos oszlopokban magasodó iratok ledőlnek, szétszóródnak a földön. A férfiak félregombolják ingüket, a nők elfelejtenek bugyit húzni. Búbos Jankó megvásárolja a szomszédos házakat és kibővíti kocsmáját. És mintha maga a város is részeg mámorban úszna, az épületek fala egyre több helyen mállik, éjszakánként bágyadtan pislognak a fények, a hidak imbolyogva lebegnek a zavaros Duna felett. És mindenütt, vagy legalábbis egyre több helyen látni koboldokat, valkűröket, pallossal kérkedő lovagokat, maga Lohengrin is tiszteletét teszi Pesten.

Szombat van, szünnap, Tamás délben részegen tápolyog ki a verőfényre. A hangok túl hangosak, a színek túl harsányak, a fülében vonatként zakatol a vér. Nem is tudja, hogyan, milyen úton jutott oda, mindenesetre az

Állatkertben találja magát.

Az őzgidák, vízilovak és medvék látványa gyermeki biztonságérzetet ad neki, ez legalább maradt ugyanolyan, ez legalább nem változott. Lelassítja lépteit, feje kitisztul valamelyest, élvezi a napsütést, a madárház ricsaját, a Nagyszikla árnyékát. Odébb a látogatók jókat derülve körbe sereglenek, a gyerekek lendületesen mutogatnak valamire. Tamás megtöri izzadó homlokát, és ő is belép a körbe. Középen Bruno Schmetterlinget ismeri fel, a német férfi megnyerő mosollyal szórakoztatja a bábéskodókat. Két idomított majma zsonglőröködik. Nézd, anya, kiáltja egy fiúcska, még biciklizni is tudnak. Ahogy a majmok körbe-körbe bicikliznek, Tamás újra szédül. Nézi, ahogy egyre gyorsabban, egyre vadabban teker az egyik, a másik pedig idióta vigyorral kapaszkodik a kormányba, de szemében rettegés. Schmetterling kiszúrja a tömegben Tamást, biccent felé, és lovaglópálcájával rácsap a hátul ülő majom lábára. Az állat még nagyobb iramra kapcsol, most már szélvészént róják a köröket. Némelyik gyerek megrémül, szülei lábába, szoknyájába kapaszkodik, azok meg elnéző mosollyal tekintenek egymásra, hiába, a gyerekek már csak ilyen érzékenyek, majd kinövik. Tamás legszívesebben levonná szemét a majmokról, de mint korábban a kocsmában, Schmetterling most is megbabonázza átható pillantásával. Az elöl ülő majom kézenállásba lendül, égre meredő, rövidke lábával esetlenül rúgkapál. Hahotázik az egyik részeg apuka, Schmetterling ütemes tapsolásra buzdítja a látogatókat. A bicikli ekkor lefékez, a kézenálló majom lerepül, és a földre zuhan. Sikkant egy kislány, de szülei harsányabban kacagnak, mint valaha. Nézd már, apuka, rikítja egy pityókás feleség, hogy seggre esett ez a hülye dög. Tamás halántéka lüktet. Belép a körbe, a földön fekvő majomhoz csoszog, és felsegíti. Schmetterling rákiált, halt, ne segítsen neki! De Tamás csak azért is talpra állítja az állatot. A német morog valamit, Tamás akkorra már kitántorog a körből, és hazaküzd magát.

Állatkert, fortépan.hu

Este van, hosszú hetek óta először látszanak a csillagok. Tamás egy ideje délután is alszik, kipihen az ivás fáradalmait, este pedig sétál a városban. Túl sokszor fáj a feje, és túlságosan émelyeg ahhoz, hogy papírt hajtogasson. Most éppen a Ferenc József hídon ballag át, majd bekanyarodik a Sóház utcán. Komoran bandukol, csak az udvariasság kedvéért köszön a falat támasztó koboldoknak. A macskakövek között vékony erecskében vér csordogál. Tamás megáll. Egy szűkebb utcában ott hever a néhány órával korábban felsegített majom. Szőre lucskos a vértől, feketés-vörösesen tapad sovány testére. Késsel döfhatték le, többször is, bordájánál, hátán több helyen groteszk szájként tátong a felhasított bőr. Tamás körbenéz, talán még tetten érheti a gyilkost. Az utcán, mellette, andalgó pár sétál, Tamás, saját illetlenségétől zavartan, megállítja őket. Elnézést, látják ezt, kérdezi. A férfi arca ellenséges, közelebb lép Tamáshoz. Látjuk hát, egy döglött majom. Miben segíthetünk, kérdezi a nő, hogy enyhítse párja gorombaságát. Tamás mozdulatlanul áll előttük. Semmiben, mondja aztán halkán, semmiben, elnézésüket kérem, igazán. Azzal felnyalábolja a majmot, és elszalad vele.

Sokáig fut a sötétben, a majom ernyedt karja neki-nekicsapódik a férfi kabátjának. Egy utcalány utána kiált, fúj, kéjenc! Gyengén kivilágított terecskére ér, úgy terül el a templom tövében, mint csizma alatti pocsolya. A templom előtti padon mindenről megfélemezve férfi és nő csókolózik. Ahogy Tamás közelebb ér, látja, hogy Ferenc és Júlia az. Kába fejjel, lépteit lassítva megy hozzájuk. Nem veszik észre. Óvatosan a lábukhoz helyezi a döglött majmot, és elsiet az éjszakában. Még így, távoztában is hallja a csókok cuppogó, illetlen zaját.

Bene Zoltán RÓZSASÁNDOR ÉS A SZÉNFEKETE EMBEREK

Miután Rózsasándor kiszabadult Rézmán gróf karmai közül, előbb elbúcsúzott a puszta kellős közepén álló kastélyban megismert jóra való emberektől, majd kemény kézszorítással szélnek eresztette a legényeket, akiknek a kaland szerencsés végkimenetelét köszönhetette – végül a húséges Panzasándor és a jó Veszekakoma kíséretében elügetett Szeged városa felé. Poroszkáló lova hátán ücsörögve Rózsasándor borostás állát dörzsölgette, s arról ábrándozott, Alsóvároson fölkeresi a kopasz borbélyt, megborotváltatja ábrázatát, s jól kifeneti, méhviasszal gondosan megkenegetteti a bajuszát, amitől csudamód íves lesz, és olyan erős, hogy akár csöbröt-vödröt is akaszthat rá mindkét oldalán. Veszekakoma eközben fülbemászó, édes-bús szerelmes nótát dúdolgatott önfeledten, mivelhogy Veszekakoma szívébe fölösen sok szerelem szorult. Panzasándor szokatlanul hallgatagon léptetett leghátul, feszt azon törve a fejét, ki lehetett az az obsitos, aki Veszekakomát a nyomukra vezette, s akinek illetéknéppen a szabadságukat, s talán az életüket köszönhetik.

Ilyen hangulatban érkeztek Szeged határába. Ott megállottak pihenni egy keveset. Lovukat kipányválták, hadd harapdáljanak némi fűvet, maguk elheveredtek hanyatt, karjukat a fejük alá tették, kalapjukkal árnyékolták be a szemüket, úgy bámulták az égnek boltozatján kergetőző vércséket.

- Félszemű volt az az obsitos? – kérdezte egyszerre Rózsasándor.
- Ühüm – hümmögött jóváhagyólag Veszekakoma.
- A nagy vízen túli világról mesélt? – firtatta Rózsasándor.
- Arról – vakkantotta Veszekakoma.
- Csakis a Tombáczgyerök lehetett – jutott eredményre Rózsasándor.
- Az Anti öccse? – szólt közbe Panzasándor is.
- Az – szögezte le Rózsasándor. – A nagy háborúnk bukása után kiment Amerikába.
- Ahol – egészítette ki Panzasándor –, beszélük, szénfekete emberekkel szántatják a földet, s azokkal is arattatnak.

- A Tombáczgyerök félszemű? – kereste a csomót a kákán Veszelkakoma.
- Az – mondta nyomatékkal Rózsasándor.
- Mióta?
- Mióta kiütöttem neki véletlenül – dörmögte az elmés, nemes betyár. – A fegyverletétel előtt nem sokkal, egy éjszakai csetepatéban. Az orrunkig se láttunk. Még jó, hogy nem orrolt meg rám.
- Maradt neki egy – jegyezte meg Panzasándor –, azzal is pont eleget lát.

Veszelkakoma egyetértést jelezve brummogott.

- Én azt hallottam a Csonkaferencz kománktól, hogy a Tombáczgyerök szénfekete emberekkel együtt ment abba az Ámerikába – jegyezte meg Panzasándor.
- Mikor mondott a Csonkaferencz utoljára igazat? – szúrta közbe Veszelkakoma. – Pendelyes korában, talán...

Panzasándor nem zavartatta magát, folytatta tovább a történetet:

- Egy nagy hajóval utazott, ami tele volt szénfekete, fehérén villogó szemű emberrel. Mire elértek a nagy víz túloldalára, a fekete emberek fele elpusztult. A hajó gyomrában utaztak, láncra verve, bűdös halat és poshadt vizet kaptak. Mondjuk, más nem is volt, a legénység is nagyrészt azt falta meg itta, köztük a Tombáczgyerök. Nem örültek az ánglius hajósok, hogy hullanak a szénfekete bőrű emberek, mert jó pénzt kaptak értük odaát, a nagy vízen túl.
- Hát pénzért árulják őket? – képedt el Veszelkakoma.
- Bizony, hogy...!
- Hát nem maguktól mennek?
- Bizony nem!
- Én azt mondom, ne menjen senki sehová – jelentette ki Rózsasándor tűnődve. – Mindenki okkal született oda, ahová.
- És ne is vigyenek senkit sehová! – emelte föl a mutatóujját Panzasándor.

Rózsasándor egyetértett.

- De hát magad mondtad, hogy emberek! – hevült Veszelkakoma, nem tudván kiverni fejéből a hajó gyomrába zsúfolt népet. – Én úgy tudom, embereket legfeljebb a muszkák adnak-vesznek! Tán nem is emberek voltak azok ott, a hajón! Nem valami majomfélék lehettek inkább? Beszélnek, élnek olyan majmok, kiköpött, mint az ember...
- Én láttam már szénfekete embert – formálta a szavakat higgadtan Rózsasándor. – A bőre nagyon sötét, a foga nagyon fehér, a haja, mint a birka gyapja. De ember, akár te vagy én. A vére vörös, ha bántják, sír, beszélni tud és könnyörgőn nézni a szemével.
- Akkor mind hazugság, amit arról az Ámerikáról beszélnek – pattant föl Veszelkakoma dühösen. – Akik emberekkel kereskednek, egytől egyig a pokolra jutnak!

- Ezt magyarázta az ángliusoknak a Tombáczgyerök is – bólogatott Panzasándor. – Ennek okán áthúzták a hajó hasa alatt. Ez valami régi tengeri szokás, fene a gusztusukat. Ötször húzták át a hajó hasa alatt, míg befogta a pofáját a Tombáczgyerök.
- Kemény legény volt az mindig is!
- És ezek a tengert járó hajók akkorák, hogy el se férnének a Tiszán!
- Rabszolga, azt mondta a Csonkaferencz kománk, rabszolgának hívják a feketéket, akiket hajókon visznek az újvilágba. Mert ott a fekete bőrű rabszolgák dolgoznak, a fehér emberek meg egész nap csak üldögélnek a házuk előtt a padon és a világ dolgairól elmélkednek. Arról, hogy minden ember egyenlő meg hasonlók.
- No, szemét egy népség lehet az is – sziszegte Veszekakoma, s idegesen járkált föl s alá.
- A Tombáczgyerök meg akkor is folytatta az ágálást, mikor partot értek – folytatta Panzasándor. – Hogy így a rabszolgák, meg úgy a rabszolgák. Kijárt velük együtt dolgozni, bekötötte a sebeiket, erre jól elverték a fehér emberek, akik éppen szünetet tartottak az elmélkedésben, amit a házuk előtti padon a világ nagy dolgairól folytatni szoktak. Végül aztán, de ez a rész számomra csöppet zavaros, valami másikkéle fehér emberek vitték el a Tombáczgyerököt kórházba, amikor már sántára verték.

Veszekakoma megállapodott, elgondolkodva vakarta az állát.

- Valami olyasmit mesélt az az obsitos – idézte föl –, aki ezek szerint nem is obsitos, de a Tombáczgyerök, hogy Ámerikában északon másféle emberek laknak, mint délen... Ezek nem szívelik egymást, mégis egy országban élnek, mert az ángliusokat még egymásnál is jobban rühellik.
- No, csak nem beszélt sületlenséget a Csonkaferencz kománk, ugyi?! – vigyorodott el diadalmasan Panzasándor.
- Lehet benne valami – morogta Veszelkakoma.
- Azzal fejezte be a történetet Csonkaferencz kománk, hogy a Tombáczgyerök belépett ott valami társaskörbe, az Egyenlők Társaságába, vagy ilyesmibe, amelyik éppen Kossuth Lajost látta vendégül egy hatalmas városban, ahol az utcákon sosincs sár, pedig ott is esik az eső. A Tombáczgyerök még beszélgetett is Kossuthtal, s azért utazott haza, hogy meséljen Ámerikáról; arról, hogy Kossuth arra járt, hogy ott megbecsülnek bennünket és kiállnak a magyar szabadságért.

- Pontosan hol? – érdeklődött Rózsasándor.
- Ámerikában. Úgy általában.
- Hát, ott éppen nem nehéz a magyar szabadságért kiállni...

– Az már igaz! – mosolyodott el Veszelkakoma.

– Hanem most már induljunk tovább! – tápázkodott föl Rózsasándor, hogy a lovak után nézzen. – Hátha még a Tombáczgyerökkel is összefutunk, s mesél nekünk arról az Egyenlők Társaságáról, vagy miféről. – De előtte, gondolta Rózsasándor magában, jól kifinetem, méhviasszal gondosan megkenegettetem a bajuszom, amitől csudamód íves lesz és olyan erős, hogy akár csöbröt-vödröt is akaszthatok rá mindkét oldalán.

– Menjünk hát! – sóhajtott Veszelkakoma, s közben azt gondolta, fölkeresi azt a gyönyörű asszonyt Szatymazon, akinek olyan gödröcskés álla van és a gömbölyű vállára omló barna haja meleg és selymes, akár a hermelin prémje. Beléfúrja abba a puha hajzuhatagba az arcát, s kis időre elfeledi a hajókba tuszkolt szénfekete embereket.

– Induljunk! – mondta Panzasándor is, csak hogy ne maradjon csöndben, s arra gondolt, hamarosan megpillantja a Szent Dömötörről elnevezett templomnak, ennek az öntéstalajra épített, süllyedő, rozoga székesegyháznak a három ferde tornyát Szeged városának kellős közepén, s lelkében kellemes érzetek ébrednek majd ettől. Hajszálra olyan érzése lesz, mintha hazatérne. Pedig régóta nem volt már neki otthona.

– Csak azokat a szénfekete embereket tudnám kiverni a fejemből – szúrta a foga közt, miközben nyeregbe szállt.

Handi Péter KALAP VARÁZS

Először Csók István *Keresztpapa reggelije* című festményén tűnt fel nekem a kalap, keresztpapa kalapja – semmi más. A kerti idill reggeli színeiből ez vetült retinámra, s ha felidéztem a képet, ez ugrott be legelőbb. A balatonaligai „mikszáthi derű”-t azóta is ez a sárgásfehér, fekete szalagos kalap jeleníti meg nekem. A múlt századelő békéjének és férfidivatjának kelléke persze később is rendre látható a festményeken, s mintha újra meg újra magához vonzaná a figyelmünket, nehogy a festő „komolyabb” ábrázolási szándékát lássuk. Vagy éppen ez a festők szándéka?

Csók István: Keresztpapa reggelije

Szinyei Merse Pál *Majálisát* is a kalap *uralja*, s csak miután ki tudja, hányadszor megállapítom: rendben, ott van – csak ezután lélegzem a tavaszi mezővel, a fűszálakkal és a friss égbolttal. A fiatal társaság tagjai mintha egy film statisztái lennének, úgy tűnik, a főszereplő az előre hajló, egyébként arctalan úr, pontosabban az ő fehér, fekete szalagos kalapja. A férfi épp elfordul a többiektől – az egyik borospalack nyakát ragadja meg –, mi csak kalapja tetejét látjuk. És nini! Rippl-Rónai József sem hagyta ki a kalapot: ott díszelgnek a *Fivéreim*, Lajos és Ödön kettős portrén.

Rippl Rónai József: Fivéreim, Lajos és Ödön

Ez a kalapfajta itt-ott fellelhető az impresszionista forgatagban; Manet és Renoir képein – Monet önmagát is megfesti – kalaposan persze –, mikor éppen csónakban fest. Az amerikai John Singer Sargent impresszionista-indíttatású képén – *Tanulmány a szabadban* – is egy festőt látunk, ugyancsak munka közben, a jól ismert kalapban, de ő nem a csónakban, hanem a csónak mellett ülve fest; társnője a Monet-képen látható hölgnél meghittebb közelségben van, mégis érdeklődés nélkül hever mellette. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a kép a kalapért született, bár lehet, a ravasz festők kalappal horgásszák érdeklődésünket.

John Singer Sargent: Tanulmány a szabadban

A harmincas-negyvenes évek filmsztárjainak – Chevalier, Fred Astaire és a többiek – kalapja lesz aztán a könnyed elegancia elmaradhatatlan kelléke, amelyre mulatságos, mégis szívszorító ellentétként tromfol a csetlő-botló kisember, Chaplin fejfedője.

felső kép | Maurice Chevalier, Lucille Ball és Desi Arnaz, compmast.tripod.com

Szirmai Panni KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE [5]

A kollázs a jelenségek megragadásának és átértelmezésének a klasszikus avantgárd óta meghatározó eleme. A huszadik században a kísérleti költészet eszközkészletébe is bekerült a különböző eredetű részletek kombinációja.

művészi döntés kérdése

A francia szó jelentése: ragasztani, összeilleszteni[1]. Először[2] Pablo Picasso és Georges Braque kubista kollázsai kapcsán használta a kifejezést Guillaume Apollinaire a tízes évek elején[3]. A kollázs eleinte a különböző elemek együttes jelenlétére utalt, később a jelentés bővült. A módszer lényege, hogy az eredeti kontextusokból kiemelt elemek új értelmezési keretbe kerülnek[4], és a kompozícióban a töredékek az eredetitől független asszociációkat teremtenek. Műfajokon átívelő sajátossága miatt a kollázst a kísérleti irodalom is használja. Művészi döntés kérdése, hogy mi lehet kollázs-alapanyag: buszjegy, névjegykártya, söröskupak vagy akár madártoll. A mindennapi tárgyak meglepő társaságba kerülnek a képen. De hogyan jutott el a kollázs a kubistáktól a kísérleti költészetig?

Hannah Höch, Cut with the Kitchen Knife Dada Through the Last Weimar Beer-Belly Cultural Epoch of Germany, 1919-20, flickr.com

Egyáltalán: besorolható a kollázs a hagyományos művészettörténeti kategóriák szerint? Műfajelméleti szempontból a kollázs és a montázs megkülönböztetése problémás. Mindkét módszer különböző elemek összedolgozására épít, az

eredmény is hasonló. Mégis van különbség köztük: a kollázs térbeli – statikus – kapcsolatot jelöl, a filmes szaknyelvből származó montázs – esetenként mozgó elemekre építő – időbeli összefüggést^[5]. Másrészt a „montázs” kifejezést köznapi értelemben elsősorban olyan művekre használjuk, amely különböző részletekből (film, fotó) épül egygé. Ezzel szemben a „kollázs” eltérő anyagokból dolgozik (bár a hétköznapi szóhasználat gyakran összekeveri a két rokon jelenséget^[6].) Marjorie Perloff elmélete szerint a két módszer ugyanakkor a jelenségnek két oldala. Mindkettő a meglévők dekonstrukciójából indul ki, majd új összefüggéseket hoz létre az összetevők (tárgyak vagy narratív részletek) között. A két módszer közötti eltérés külsőleg is felfedezhető: a montázs az elemek összeillesztésének észrevétlenségére, a „történet” folyamatoságára törekszik, a kollázs épp ellenkezőleg, a meglepő összehatás érdekében kiemeli az „összeragasztás” tényét. Az értelmezésekben vannak tehát átfedések, és nehéz pontosan meghatározni, mi a különbség köztük.

játékosság

Bár a kollázs, mint kifejezőeszköz a képzőművészet közegében született, fejlődése során kiterjedt a (kísérleti) irodalomra, mindenekelőtt a költészetre. A műfajban rejlő játékosság és a szabad asszociációra épülő határtalan kombinációs lehetőség a futuristákat is megihlette^[7]. Carlo Carrà futurista művész a kollázst „intuitív öndefiníciós eszközként” jellemezte^[8]. A futurista szövegalkotási módszer, a szabad asszociációra építő *parole in libertà* is a kollázs-technikát idézi, itt az egymás mellé kerülő betűk, számok, szó-töredékek hangsúlyos tipografikus megoldásokban öltenek testet.

A kollázs kialakulása^[9] összefügg a tömegkommunikáció kezdeteivel. David Banashelmélete szerint a kollázs műfajttörténetének felvázolása során a művészettörténészek az újság és a hirdetések a művészeti gyakorlatra tett hatását elhanyagolták^[10]. Az amerikai kutató a kollázs születésének kulturális környezetét vizsgálja, az újságokban megjelenő reklámok látványvilágának tükrében. Az első világháború előestéjén a mindennapi élet jellemző tárgyai között a napilapok (és benne a hirdetések) egyre fontosabb szerepet töltenek be az urbánus társadalomban. A kortárs kulturális közeg lenyomatait műveken is megtaláljuk. Képzőművészeti technikaként ekkor születik meg az újsághirdetéses kollázs – írott és képi elemek megfelelő arányú kombinációjából. Picasso kollázsain újságvágások, hirdetések is többször megjelennek, bár mára kibogozhatatlan, hogy a kollázs praktikus megvalósítását mennyiben inspirálta a napilapok mozaikszerű tördelése, a kor meghatározó sajtóterméke bekerült a művészet közegébe.

Lamberto Pignotti: Letteratura e futuro 1966, fondazionebonotto.it

A dada és a szürrealizmus is használta a kollázs műfaját, a szokatlan társításokkal elérhető meglepő összhatás volt a cél[11]. A dada szellemiségének fontos eleme a véletlenszerűség, a meghökkentés, és ennek kiváló eszköze a kollázs. A német Kurt Schwitters munkái és Picasso kubista csendéletei között mégis nehezen fedezhető fel formai hasonlóság. A dadaisták a legkülönbözőbb elemeket használták, nyugtalanító hangulatuk erősen eltér a kubista felfogástól, amely a festészetet a térbeliség felé nyitotta meg a kollázssal[12].

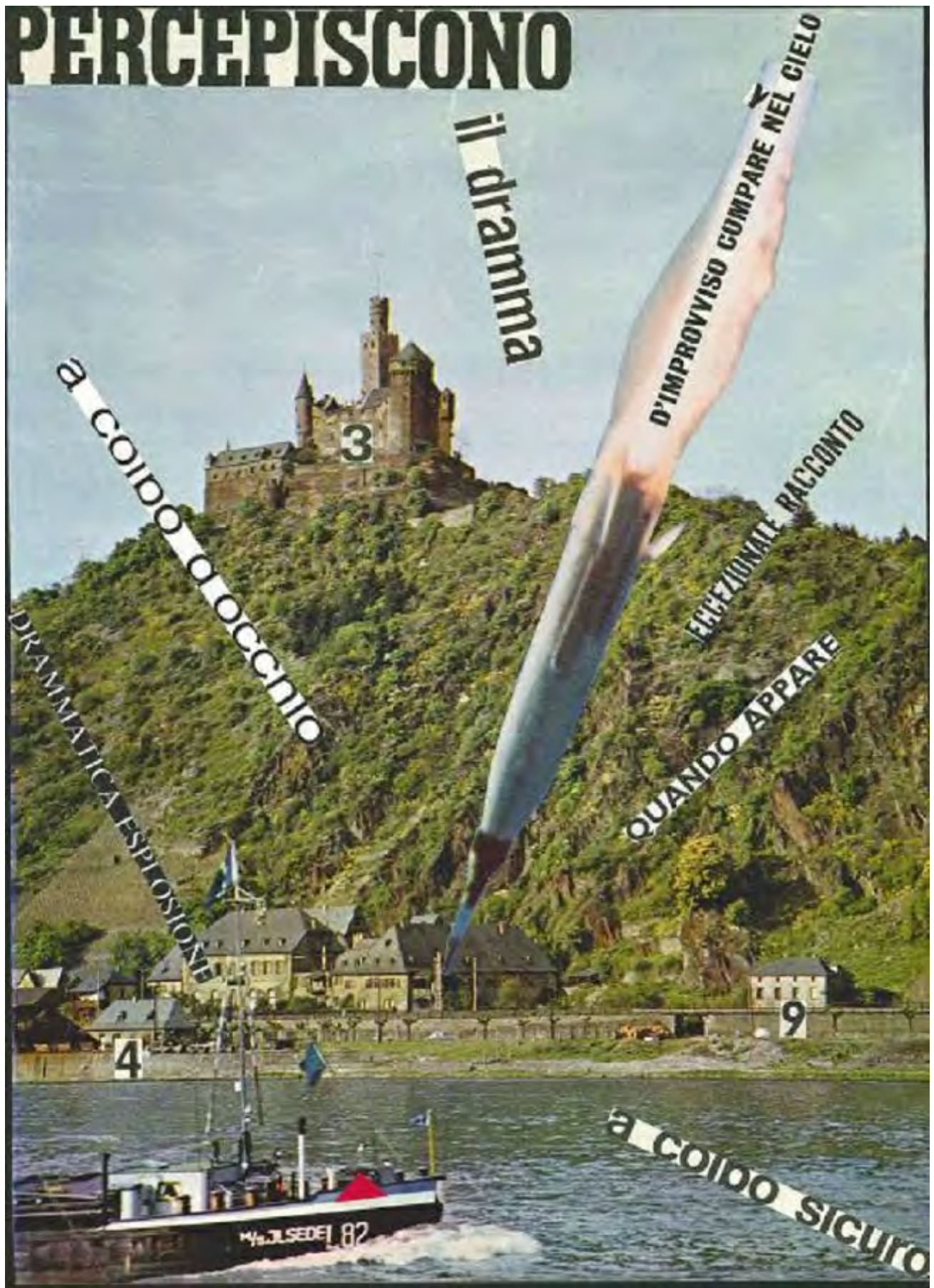
kreatív lehetőség

A kísérleti művészek eleve vonzódnak az újraértelmezéshez, a kollázst is hamar beemelték alkotói gyakorlatukba. A sokrétű fejlődésnek indult experimentális irányzatok közül a konkrét-vizuális vonal hasznosította leginkább a kollázs kreatív lehetőségeit. Olaszországban különösen népszerű lett a műfaj. A hatvanas-hetvenes években aktív költészeti csoportosulás, a *Gruppo 70* alkotói kísérleteztek a szöveges és képi elemek kollázsba szerkesztésével[13]. A „Hetvenes csoport” meglepő fordulattal 1963-ban alakult[14], a jövőbe tekintő társaság a kortárs kultúra jelenségeinek tükrében kívánta új alapokra helyezni a költészetet. A gazdasági fellendüléssel összefüggésben megjelenő tömegkultúra térhódítása, a televízió, telefon és a divatlapok széles körű elterjedése nyomán a közönség (kulturális) igényei is átalakultak.

Lucia Marcucci: É guerra eroi 1965, artelibro.it

Felgyorsult a világ, amire a művészetnek is reagálnia kellett. A Gruppo 70 csoport alapítói, Lamberto Pignotti (költő) és Eugenio Miccini (költő, szemiológus) a technológiai költészetben találták meg a megváltozott kultúrafogyasztási szokásoknak megfelelő művészeti formát. A költészet kilépett az utcára[15], és hétköznapi ember számára közérthető módon jelent meg. A kollázs születése kapcsán már felmerült a média szerepe, az újságok és hirdetések egyre nagyobb számban elérhető információs forrásként új vizuális kódokkal közelítettek az olvasó felé. A hatvanas évek Olaszországában ez a hatás még hangsúlyosabban érvényesült, a plakátok, hirdetések látványvilága uralkodóvá vált a mindennapok képi világában. Mindenki ismeri ezt a vizuális megfogalmazást, a legtöbbször banális tartalommal, fülbemászó szlogenekkel és látványos képekkel bővülő reklámokat. A tömegkultúra megjelenési formáit használja ki a Technológiai költészet (*Poesia tecnologica*) néven elterjedt irányzat. Reklámként tálalja a költészetet, ami más formában nem jutna el az olvasóhoz. És fordítva: saját eszközeivel figurázza ki az üres kommunikációs sémákat. „Ellen-reklámhadjárat” a költészet nevében, amelynek legfőbb eszköze a kollázs. A Gruppo 70 kollázsai (ezeket a nemzetközi szakirodalom is olasz néven *poesia visiva*-ként tartja számon) a jól csengő reklámszlogenek hamisságán ironizálnak[16], elsősorban napilapokból, divatlapokból vagy sportújságokból kivágott részletekkel dolgoznak. A fogyasztói társadalom terméke a tömegkultúrában megjelenő nőideál, ezt az eltúlzott figurát a Gruppo 70 alkotói, Lucia Marcucci és Ketty La Rocca szellemes kollázsaikban figurázzák ki.

Nanni Balestrini: Percepisco 1962, ilgiornaledellarte.com

A kollázművészet tehát nem nélkülözi a finom iróniát és a társadalomkritikai hangvételt sem. Nanni Balestrini munkáiban hasonló szellemességgel találkozunk, a színes újságkivágásokból felépülő képek eleinte környezeti vagy társadalmi katasztrófákra hívják fel a figyelmet, mások munkásmozgalmi témákat érintenek. Balestrini máig aktív,

képzőművészet és kísérleti irodalom határterületein mozgó munkáiban a dekonstruált realitásból felépülő új, alternatív világ jön létre. Későbbi képein a színes vagy fekete-fehér betűuniverzum válik jellemzővé, az olvashatóság legcsekélyebb lehetősége nélkül burjánzanak a betűk.

a digitális korban

A kollázművészet jelenkori fejlődése azonban kevésbé sokszínű. Bár a dada és szürrealizmus is kedvelte, a vizuális költészet sajátos megfogalmazása után mintha kiüresedett volna a műfaj. A fellelhető alkotások leginkább a relikviaként tisztelt régi művek utánérzései (vagy a veterán alkotók életművének folytatásai). Vajon mi lehet az oka a kollázs eltűnésének? Szellemes megoldásként villoghatna a zöld gondolkodás jegyében a meglévő anyagok újrafelhasználására építő művészeti kifejezőmód. Vagy az analóg technikák egyöntetűen elavultnak számítanak? A kezdetekkor inspirációs forrásként szolgáló tömegkultúra végül elsöpörte a rajta ironizáló vizuális költészeti kollázst. A technológia hatása a költészet kortárs fejlődésében változatlanul jelen van. Nanni Balestrini munkássága kapcsán is felmerül a kérdés: merre tart a kísérleti költészet a digitális korban? A papír-alapú kollázsokhoz képest a digitális technológiák lehetőségei beláthatatlanok. Ahogy várható volt, egyre inkább elmosódik a határ a képzőművészeti megnyilvánulások és az irodalmi kísérletek között. Nanni Balestrini a 2012-es kasseli dOCUMENTA (13) alkalmából bemutatott film-montázs kiválóan példázza az eltérő eredetű anyagokból harmonikusan felépülő új műalkotás lehetőségeit.

A *Tristanoil*^[17] a világ leghosszabb filmje, a kortárs művészeti fesztivál 100 napja alatt (legalábbis nyitva tartási időben) folyamatosan vetítették a 2400 órás filmpozszt. Izgalmas vizuális és hangzó benyomások keverékével találkozunk a műben. Összesen 139 egyperces szekcióból épül fel a film, amelyeket számítógépes program véletlenszerűen sorol egymás után a végtelenségig. A tengeri olajszennyezés tisztításáról szóló híradórészlet mellett az amerikai olajmágnás családról szóló, legendás Dallas tévésorozatból is felbukkannak részletek. „Zenei” aláfestésként Balestrini 1966-ban megjelent *Tristano* című kombinatorikus regényéből olvas fel részleteket. Mindezt áthatja a sűrűn folyó, színjátszó olaj. A *Tristanoil* kollázs- (vagy montázs?) kompozícióként is értékelhető: a legkülönbözőbb eredetű elemekből felépülő önálló, monumentális műalkotás.

[1] M. Perloff felhívja a figyelmet a francia kifejezés második értelmére: két össze nem illő dolog társítására (akár egy pár törvény előtt nem szentesített kapcsolatára) is utalhat.

forrás: Marjorie Perloff: “COLLAGE AND POETRY” in Encyclopedia of Aesthetics, ed. Michael Kelly, 4 vols. (New York: Oxford U Press, 1998), Vol 1, 384–87; Stein, Vol. 4, 306–10.

<http://marjorieperloff.com/stein-duchamp-picasso/collage-poetry/#ixzz3hBluur00>

[2] Marjorie Perloff, i. m.

[3] Rona Cran, Collage in Twentieth-Century Art, Literature, and Culture: Joseph Cornell, William Burroughs, Frank O’Hara, and Bob Dylan, Ashgate Publishing 2014.

[4] Marjorie Perloff, i. m.

[5] Marjorie Perloff, i. m.

[6] Többek közt Erdély Miklós *Montázs-éhség* című, kiváló filmelméleti tanulmányában (szorosan vett műfajelméleti szempontból) helytelenül utal a montázsra mint a szürrealisták kedvelt de-majd-re-konstruáló módszerére. In: Erdély Miklós: *Montázs-éhség*. Valóság, 1966., Erdély Miklós: *A filmről*, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia 1995.
http://www.artpool.hu/Erdely/Montazs_ehseg.html

[7] „A futurizmus egyenesen utánozni akarta a mozivásznat, és állóképen akart mozgást ábrázolni, annak felbontása által.” In: Erdély Miklós: *Montázs-éhség*, i. m.

[8] Rona Cran, *Collage in Twentieth-Century Art, Literature, and Culture: Joseph Cornell, William Burroughs, Frank O’Hara, and Bob Dylan*, Ashgate Publishing 2014. 3.p

[9] David Banash: *From Advertising to the Avant-Garde: Rethinking the Invention of Collage*, Postmodern Culture, Volume 14, Number 2 (January, 2004)

[10] David Banash: *From Advertising to the Avant-Garde: Rethinking the Invention of Collage*, Postmodern Culture, Volume 14, Number 2 (January, 2004)

[11] Marjorie Perloff: “*COLLAGE AND POETRY*”, i. m.

[12] Clement Greenberg: „*Collage*” in: Art News, September, 1958

[13] Szombathy Bálint, *A konkrét költészet útjai I-II-III*, Új Symposion, melléklet, Újvidék, 1977, 2005. <http://www.artpool.hu/Poetry/konkret/konkret.html>

[14] A névválasztást részben indokolja, hogy a '63-as csoport név már foglalt volt, szintén ez évben alakult meg a hagyományos irodalom megújítását célzó művészekből.

[15] Ez már Carlo Belloli 1944-es plakátverseinek (Testi poemi-murali) is szándéka volt, de Miccini és Pignotti a futurista radikalizmustól eltérő kifejezőmódot választott.

[16] Lamberto Pignotti: *Anni Sessanta: poesia tecnologica, poesia visiva, “Gruppo 70”, Poesia Visiva, voci e anticorpi di una collezione privata*. Cat. della mostra a cura di Nicola Micieli, Villa Pacchiani, S. Croce sull’Arno (PI), 1999.
<http://www.poesianet.it/materiali20.html>

[17] Nanni Balestrini: *TRISTANOIL, dOCUMENTA (13)*” Kassel 2012. Videoart: Giacomo Verde; Software: Vittorio Pellegrineschi; Soundscape: Morgan Bennett; Image Search: NABA Visual, Multimedia and Performing Arts Department coordinated by Maresa Lippolis.
<http://www.verdegjac.org/tristanoil/>

felső kép | Eugenio Miccini: Tutto il mondo guarda 1963, fondazionebonotto.it

Somfai Anna DAGÁLY

Utálja az álmosító délutánokat, a rátelepedő, nyúlós időt. Most is hiába próbál koncentrálni, zúg a feje, csak ásítózik, és üresen mered maga elé. A régi munkahelyén ebéd után az egyetemi büfébe jártak kávézni, a kávé mellé süteményt is adtak. Rendszerint összetolták a kényelmetlenül kicsi, billegő, kerek asztalokat, hogy letelepedhessenek a kollégák, a diákok, a volt évfolyamtársak. Persze, itt is van kávészünet, minden délelőtt szertartásosan körülülnek egy hosszú asztalt. De inkább úgy, mintha jelenléti ívet kellene kitölteni – észrevette, hogy figyelik, ha valaki hiányzik. A beszélgetéseket nehezen követi, talán mert még csak két hete van itt, és senkit sem ismer.

Jólesne legalább friss levegőt szívni, de az iroda ablakain nincs se kilincs, se fogantyú, fekete keretükkel mozgásképtelenül beragadtak a hatvanas évekbeli betontömbbe. Koszosan megszűrrik a távolban felragyogó, tengerről visszaverődött fényt.

ösztönös ráérzés

Vonzódik a tengerhez, vágyott az óceánhoz, de most, hogy itt él, még egyszer sem volt a parton. Pedig úgy képzelte, sétál majd a mólón, hallgatja a hullámok morajlását és a sirályok vijjogását. Fülel a végtelenre, és közben elgondolkozik a matematikai kérdéseken, amivel egyébként a napjait tölti. Legtöbbször nem kitartó erőfeszítéssel, inkább ösztönös ráérzéssel oldja meg a problémákat, a matematikát éppolyan szépnek találja, mint a klasszikus zenét. Szépnek, de néha fárasztónak.

Van úgy, hogy küzdeni kell a dolgokért – mondaná András, mint amikor megtudták, hogy az otthoni tanszéken csak egyikőjüknek adnának állást. Megérti, hogy nehéz helyzetben vannak, magyarázta sajnálkozva a tanszékvezető, de a szabályok szerint nem alkalmazhatják őket ugyanazon a tanszéken. Akkor eldöntötték, inkább mindketten máshová pályáznak, másik egyetemekre, más országokba. Külön-külön több ajánlatot is kaptak, együtt egyet sem. A legjobb lehetőséget választották, egymástól párszáz kilométerre.

Bámul ki az ablakon, a gondolatai rég elhagyták a tér három dimenziós, szűk tartományát, ahol a teste tartózkodik – hirtelen elhatározással zsebreveszi a mobilját, és indul ki a campus szélesre tárt kapuján. Jobbra kanyarodik a tenger felé, átkel a gyorsforgalmi úton, negyedóra múlva el is éri a partot. Botladozik a lapos köveken keresztül, a cipője besüpped a homokba, nem számít, majd kirázza.

kilométereken át

Alig vannak a parton ezen a borús csütörtök délutánon. Lehetnének többen, mondja magában, és a mediterrán tengerpartok napsütötte, pálmafás sétányaira gondol, ahol Andrással kilométereken át gyalogoltak anélkül, hogy véget ért volna a szállodák, bárók, strandok, fürdőzők és sétálók sora. Fürkészi a partot, de csak néhány magányos, kutyáját futtató alakot fedez fel a távolban. Itt még egy fish-and-chips árust sem látni – kinek árulna?

Nézi a vizet – egészen visszahúzódott, a hullámverést sem hallja. Nem adja fel, elindul az üres mederben az égbolttal törtfehéren összemosódott szürke csík felé. Gyalogol befelé kitaróan, egy idő után mintha nedvesebb lenne a talaj, az útját néhol papírszerűen kiszáradt, barna moszatok szegélyezik. Lehajol, borzongva-kíváncsian tapogat egy üres rákpáncélt is.

kagylót találni

Lehúzza a zsebét a mobil. Mindenhová viszi magával, mint a tenger élőlényei testük nyúlványait, csak az övé antennás készülék, aminek a végén, a távolban ott érzékeli András, a férjét. Megigazítja. Jó volna Andrásnak kagylót találni. Ha már nem lehet vele. De tudja, ha itt lenne, mostanában akkor sem érne rá a tengerparton sétálni. András tíz-tizenkét órát dolgozik, szigorú napirend szerint. Kizárt, hogy csak úgy kivegyen egy szabad délutánt.

Lapos, rücskös, formátlan kagylóhéj akad a kezébe, talán osztriga. Inkább hófehér vagy színes kagylót szeretett volna, olyat, aminek a belseje gyöngyházzsínben törli a fényt, de azért lehajol érte, felveszi. Keresgél tovább, eltesz még egy kövirózsára emlékeztető képződményt is. Nem gondolta, hogy ilyen üres a visszahúzódott tengermeder. Mint az ágy, mióta András elment.

Állt akkor az ablaknál, nézte a könnyein keresztül szivárványos, reszkető cserepekre töredezett, parkolót szegélyező örökzöld tujákat. Sokáig várta, hátha visszajön érte, és azt mondja, hagyjanak mindent a fenébe. De András ehhez túl racionális.

Itt minden délelőtt esik, azért ilyen vizes a part, gondolja, miközben átugrik egy nagyobb, homokszínű tócsát. Már nem gyűjt semmit, csak beszívja a sós levegőt, és szalad előre, a tenger felé. Egyre több pocsolyát lát, a cipője szinte tocsog a vízben, megáll, hogy megnézzze, átázott-e – meddig kell még mennie? S akkor észreveszi, hogy benyúló földnyelven áll, körülötte a tenger majdnem szabályos u-alakban. Jön a dagály! Negyed órán belül körbezárhatja. Futva menekül a part felé, jobbra-balra figyel, szemmel tartja a kétfelől közeledő vizet. Közben latolgatja, mennyit tud úszni, így ruhástól, a hullámozó tengerben. Közel-távol hajók sincsenek, senki, aki kimentse. Keskenyedik a földnyelv, egyre szélesebb pocsolyákat ugrik át, de megkönnyebbülten látja már, hogy az út kétharmadát megtette. Ha így halad tovább, jó eséllyel kiér.

tompa hiányérzet

Rohanás közben is valami tompa hiányérzet zavarja. Üres a zsebe. Kétségbeesetten tapogatja a mobil helyét. Elvesztette. Akkor történhetett, amikor lehajolt a ronda, rücskös kagylóért. Megtorpan, visszanéz. Keskeny földcsíkon áll, indulnia kell tovább, ha nem akar úszni. De akkor ma nem beszélhet Andrással. Mit gondol, ha este, a szokott időben hívja? És honnan szerez új mobilt? Ki tudja, mikor kötnek vele szerződést, csak két hete lakik itt. Lehet, hogy hónapokig nem lesz telefonja.

Visszafordul. Tiszta hülye vagy, mekkora az esélye, hogy megtalálod? Amikor futott, nem is figyelte az irányt. Simán elkanyarodhatott. Most már mindegy. Rohan, közben szkenneli a földet. A cipője cuppog, akár be is süppedhet, merül fel benne. Most nem néz se jobbra, se balra. Az esélytelenek erejével fut. Már alig bírja, amikor a szeme sarkában villanást érzékel: ott van két szélesen terpeszkedő vízfolt között. Lehajol, felkapja, és rohan vissza, újra a part felé.

Kimerülten roskad le, kezében a mobillal. A farmerja térdig sáros, a zoknijából facsarni lehet a vizet. Egy ideig csak figyel, ahogyan a tenger közeledik, szürkén, lassan, alattomosan. Aztán benyomja András számát. Kicseng, nem veszi fel. Nyilván dolgozik, mint ilyenkor mindig, a megbeszéléseket csak sürgős esetben szokta megszakítani. És ez nem sürgős, gondolja, neki már nem az. Lassan indul haza, botorkál hegynek felfelé. Az alkonyi szürkületet csak az öböl széli világítótorony villogása töri meg. Üzen a közeledő hajóknak, hogy a parti sziklák között nehogy zátonyra fussanak. Neki is üzenhetne valaki, gondolja. Gyalogol az ismeretlen utcákon, kezét a zsebébe mélyeszti, markába szorítva az egyetlen valóságdarabot, amit biztosnak érez.

kép | flickr.com

Reményi Tibor A KIS AFRIKAI

Afrikai kisgyerek ül a tér kövezetén a Keleti pályaudvar előtt. Hároméves lehet. A bőre nem fekete, inkább sötétbarna. Talán egyiptomi? Etióp? Keverék? Lehet muszlim, kopt, monofizita. Születhetett számomra ismeretlen szektába, de lehet katolikus is. Feje kerek, haja rövidre nyírt, feltűnően szép gyerek. Játék híján a finom port söprögeti. Nagy a hőség, nem fázik fel a kövön – ilyesféle hőmérséklethez szokott otthon, az Egyenlítő közelében.

Majdnem fellököm, ahogy igyekszem hazafelé a boltból. Kezemben súlyos szatyrok, az egyikben fél görögdinnye, alig várom, hogy behűtve megkóstolhassam.

nincs senkije?

Kihez tartozik a gyerek? Közvetlenül mellette senkit sem látok, de pár méterre rengeteg menekült fekszik, üldögél, eszik, ténfereg. Pénzt váltanak, csencselnek, az egyik padon élénk cserekereskedelem zajlik. Már áthaladok a téren, a lámpa pirosra vált a gyalogátkelő előtt, visszanezdek a fiúcskára, még mindig magányosan üldögél, ügyet sem vet rá senki, és ő is elmerül a por kupacolásában. Lehet, hogy nincs senkije? Hogy a sok ezer gyerek egyike, aki szülő, rokon, hozzátartozó nélkül jött valahonnan nagyon messziről? Több ezer kilométeren keresztül? Befogadta egy csoport? Vagy mégis apjával és anyjával indult a Nílus alsó folyásától, de a szülők kidőltek, lemaradtak, elvesztették, elhagyták? És ő jött tovább ismerős szomszédal, falubeliekkel, mit sem tudva sivatagról, tengerről és hegyekről – és most itt üldögél a Keleti pályaudvar előtt.

Soha nem volt még ilyen közel Afrika Budapesthez. Most, hogy „szabad világban” élünk, milliók vándorolnak, egész földrészek indulnak útnak. Már (és még) nincs aknazár, nincsenek őrtornyok reflektorokkal, nincs halálbüntetés tiltott határátlépés miatt. Még emlékszem, hogy ilyen rendszerben is éltünk.

Hogyan jutott a Baross térre ez a rengeteg ember?! Mondják, sokukat autókban, autóbuszokban szállítják az embercsempészek. Egyre gyakrabban elveszik a pénzüket, s pár kilométer után kiteszik őket.

Mennyire más világban nőttem fel. A szomszédos államokba sem lehetett útlevél és kiutazási engedély nélkül átmenni. Miskolcra Kassára vagy Szegedre Szabadkára sem.

A migránsok sorsa azonban megmutatja a béke és szabadság Janus-arcát. Ez a szabadság nem szül rendet. Vándorolniuk, menekülniük, szerencsét próbálniuk, államhatárokon átsétálniuk majdnem *szabad*, hazájukban megmaradni viszont többségüknek *nem lehet*. Mert lerombolták házukat, felrobbantották lakásukat, megölték családjukat, elvesztették munkájukat, hazátlanok lettek saját országukban. Nemzetiségük vagy hitük miatt üldözöttek.

Hallom, hogy orvosok, mérnökök, tanárok is vannak a menekülők között. Akiket a Keleti körül látok, európai fogalmak szerint nem tűnnek értelmiségieknek. Tévedhetek. Tiszták, ápoltak, sőt legtöbbször jól öltözöttek.

Másnap nem volt ott a kis afrikai. A tér még zsúfoltabb és színesebb lett. Afgán, pakisztáni és szír asszonyok, élénk színű leplekben, fejkendőkben, könnyű papucsban sétáltak a férfiak mögött vagy ültek a park fűvén.

mennyi az esélye?

Hová mehetett? Meddig jutott? Várakozik egy magyar menekülttáborban, vagy visszatoloncolták Szerbiába, mondván, „biztonságos országból” nem lehet ide jönni? Akárhogy is – mi lesz belőle a nyugati világban? Hot dog árus a hamburgi kikötőben? Segédmunkás egy malmói acélgyárban vagy dzsihádistá harcos, aki Londonban vár a következő rajtaütésre? Tanulhatna, és lehetne mérnök vagy orvos? Mennyi az esélye, hogy így lesz? Hogy végigjárja a nehéz utat, ami az angol vagy német nyelven szerzett diplomáig vezet? Ki támogatja? Hol és kitől tanulja meg a nyelvet? Ha mégis családdal jött, van pénzük megtelepedni és munkát vállalva taníttatni a gyereket?

A nagyhatalmak ködösítésén nem látok át. A geopolitikai érdekharok pillanatnyi állását sem ismerem, nem is igen érdekelnek. Az új típusú gyarmatosítás furfangjai taszítanak. Különös, hogy fél éven belül egyszerre százazrek keltek útra „Európát meghódítandó”. Mintha csak egy jelre várt volna az afrikaiak és közel keletiek tömege. Most nyílt ki a biztonsági szelep vagy most érte el a kritikus nyomást a szenvedés és üldöztetés?

Miért ne maradhatnának Magyarországon menekültek? Miért az agresszív elutasítás? Tudom, nem vagyunk a migránsok célországa, egyelőre a jóléti államok felé igyekszik minden földönfutó. Még nem tudják, hogy a szabadság ott sem olyan édes, mint álmaikban és az embercsempészek ígéreteiben. Milyen szép lenne önként befogadni, segíteni, gondoskodni, megosztani, amit lehet. De előbb le kellene győzni félelmünket és viszolygásunkat a „mástól”. Mert Afrika még soha nem volt ilyen távol Budapeستől, mint most. A lelki távolságra csak a fizikai közelség döbrent bennünket.

Hetek óta körülöttünk vannak, de csak ma mertem megszólítani egy fiatal férfit. A pénztár előtt együtt álltunk a sorban. Angolul kérdeztem, honnan jött. Alig meglepve, kedvesen válaszolta, hogy Afganisztánból. Tovább nem folytattam, a távolság közénk állt. Nem a földrajzi, hanem a lelki-szellemi, „politikailag korrekt” nyelven a kulturális. Félnék a fertőzéstől? A gondolatra elszégyeltem magamat. Nevetséges. Hányszor ült mellettem repülőgépen arab, néger, hindu és indián utas, hányszor utaztam a londoni és párizsi metrón ezernyi színes bőrűvel, hányszor botlottam bűzlő hajléktalanba a madridi aluljárókban! Arról nem is beszélve, hogy az itthoni utcákon, vonatokon, pályaudvarokon mennyi kosz, mennyi fertőzésveszély vesz körül. De mit mondhatnék egy afgánnak vagy nigériainak? Semmiképp se azt, amit az óriásplakátok. Inkább kérdeznék: itt és most mi az a minimum, amiben segíthetek. Tudja-e, hol van? Tudja-e, hol lehet mosdani? Nincs-e szüksége orvosra? Tudja-e, hogy a budapesti csapvíz iható? Nem éhes? Talán valahogy azt is, hogy együtt érzek vele, és nekem is fáj, ami vele történik.

Sajnálom, hogy akkor nyomban, ösztönösen nem hajoltam le, nem guggoltam a gyerek mellé, hogy nem vittem neki játékot. Lehet, hogy a szülei (ha ott voltak) nem engedték volna megérinteni, de én meg sem próbáltam. Elmulasztottam, amit már nem pótolhatok.

Vajon emlékszik-e a keresztény Európa Jézus intelmére: „Aki az ilyen kisgyermekek közül egyet is befogad az én nevemért, az engem fogad be” (Márk 9:37)?

kép | flickr.com

Véssey Miklós MEGELŐZŐ SZERELÉS

Elsősegélyórán ülök, hogy megtanuljam
miként menekül a vér, ha kiengedik börtönéből,
hogyan kell bezárni a kapukat, mielőtt
minden életfogytiglanra ítélt vörösvérsejt
napvilágra szökik érrendszerünk körfolyosós fegyházából,
tapasztalt mentős oktat, miközben
jójúúen csámcsog egy rágón,
vaskos izmai meg-megrándulnak a vöröskeresztes póló alatt,
amint heves karmozdulatokkal magyaráz
egy videót, portugál focimeccs
jól játszol, de a második féldőben
becsúszol és sárgát kapsz,
mire elmosolyodsz, megigazítod a sípcsontvédőd,
aztán a gyepre fekszel,
a tanár oda-vissza tekergeti a filmet, tárgyilagosan magyarázza
arckifejezésed, ördögi mosolynak hívják,
amikor nem kap levegőt az ember és tágítani próbálja
a légutakat, ördögi mosoly, nézze meg jól,
nem látta? várjon, visszatekerem,
most sem, na még egyszer, s néznem kell
amint felállsz és lefekszel vagy tízszer,
a legelejére tekerje, mondom a mentősnek,
aztán berohanok a pályára,
félrelöklek, becsúszom helyetted,
elesik a csatár,
int a bíró, kopasz biztonsági őrök
tepernek a földre, karom csavarják, majd kabátomnál fogva
visszadobnak a tanterembe,
egy porcikám se sérül, amikor a tévéből a padlóra zuhanok,
tökéletes dzsúdógurulással buk fencezem a székemig,
az oktató elindítja a videót, de neked már
nincs miért becsúsznod, nem kapsz sárgát,
nem mosolyodsz el,
nem hajolsz le, hogy megigazítsd a sípcsontvédőd,
nem fekszel a gyepre, a teremben mindenki
kérdőn néz a mentősre, aki hirtelen nem érti,
miért is mutogat egy portugál focimeccset
elsősegélyórán.

Kovács Gábor A VOLGAI LOVAS ESETE AZ OROSZ MEDVÉVEL, A GALL KAKASSAL ÉS AZ ANGOL BULDOGGAL

Mert hát mi is a magyar? A 18. század elején, Stájerországban festett stájer néptábla, a *Völkertafel* összeállítóinak nemigen volt kétségük, hogy tudják-e a pontos választ a manapság ismét gyakorta hallható kérdésre. A különböző európai népek képviselőit jellegzetesnek tartott ruházatukban megörökítő tábla egyfajta koordinátarendszer, amelyben a különböző nációk aszerint kapják meg a maguk helyi értékét, hogy milyen tulajdonságokat társít hozzájuk az összehasonlító tipológia szerzője, aki a spanyolokat, a franciákat, a taljánokat, németeket, angolokat, svábokat, lengyeleket, magyarokat, muszkákat, törököket és görögöket veti össze. Mai szemmel két furcsaság is feltűnik. A szerző külön népként tárgyalja a németet és a svábot, a törököt és a görögöt pedig egy rubrikába teszi.[1]

a sztereotípiák

A *Völkertafel* persze nem elvont tudományos spekuláció eredménye. A nemzeteknek tulajdonított vonások, melyek az illető náció karakterét kirajzolják, sztereotip jellegűek. Ilyesfajta tipológia iránti szükséglet akkor merül fel, ha rendszeres az idegenek közötti találkozás. Nagyon is gyakorlati az igény: a sztereotípiák az eligazodást szolgálják, hogy mi várható a kocsmába vagy fogadóba toppanó taljántól, muszkától vagy magyartól – a táblát ugyanis ezeknek az intézményeknek a falára függesztették ki.

A sztereotípiák keletkezése és megerősítése szükségképpen esetleges: nagymértékben függ attól, hogy milyen szituációban következnek be a különböző etnikumok és az általuk képviselt kultúrák közötti találkozások. Háborúban nyilván más tapasztalatokra lehet szert tenni az idegenről, mint békeidőben vagy egy vallási esemény során, egy mise vagy zárandoklat alkalmával. A már működő, bejáratott sztereotípiák átalakulása lassú folyamat: ezek ugyanis a tapasztalati anyag értelmezését segítő gondolati sémák: a gondolkodás ökonómiaja vagy tehetetlensége folytán nagyszámú és hosszabb időn át rendszeresen visszatérő tapasztalatra és megváltozott történelmi szituációra van szükség, hogy felülvizsgálatukra sor kerüljön, s helyüket újak foglalják el. Ha lassan is, de ez időnként azért bekövetkezik. Ha összehasonlítjuk a középkori angolokról kialakított korabeli sztereotípiákat a 19. és 20. századiakkal, érzéki, iszákos, bővérű és szenvedélyes nép képe áll szemben a kimért, hűvös, racionálisan viselkedő angol figurájával.[2]

A 18. századi stájer néptábla magyarság-képe nem túlságosan hízelgő: a magyarokhoz társított sztereotípiák jórészt negatívak. A magyarok hűtlenek, kegyetlenek, vérszomjasok, lázadó természetűek, fölöttebb hajlamosak az árulásra, ezenfelül hanyag naplopók, szerény értelmi képességekkel. Leginkább a farkashoz hasonlatosak. Ezt a sok rosszat aligha ellensúlyozza jártasságuk a latin nyelvben, illetve hogy a tipológia kiemeli a magyarok földjének gazdagságát – ez utóbbi nem karaktervonás, hanem természeti adottság. A néptábla legalsó rubrikája összeveti a népeket: miképpen végzik be földi pályafutásukat. A háborúkedvelő francia csatában, a zendülésre hajlamos magyar kard által vész el, míg az iszákos németnek a bor okozza vesztét, ám hogy a lengyel miatt éppen az istállóban végzi, homályban marad.

feltűnően negatív kép

Vajon mi indokolta a korabeli magyarokról festett feltűnően negatív képet? Mindenekelőtt a korábbi két évszázad sajátos történelmi szituációja; ebben a háborús konfliktusok túlsúlyban voltak a békeidőszakokkal szemben. Stájerország éppen útjába esett az erdélyi fejedelmek és a kuruc csapatok időszakos betöréseinek. A déli részén húzódtott az útvonal, amelyen a magyarországi marhacsordákat Itáliába hajtották, s a marhahajcsárok aligha képviselték a maga után kedvező benyomást hagyó embertípust.[3]

Aba-Novák Vilmos: Park

De a negatív sztereotípiák megerősítéséhez nem feltétlenül szükséges hosszan tartó háború. A jellemzés, amelyet egy 12. századi francia zarándok Santiago de Compostelába vezető zarándoklatáról beszámolva ad a navarraiakról, bizonyítja, hogy ez igencsak lehetséges békeidőben, kifejezetten spirituális célzatú esemény – egy zarándokút – keretei között is.[4] A navarraiakról a francia külső megjelenésüket és morális kvalitásaikat tekintve is a lehető legrosszabb képet festi. Rongyos öltözéket viselnek, nyelvük, mint a kutyaugatás, rosszarcúak, magaviseletük barbár és visszataszító. Étkezéskor nem használnak kanalat, kezüket merítik a közös edénybe, s nem riadnak vissza semmiféle gaszág elkövetésétől. Hitetlenek, iszákosok, vérszomjasok, mindenféle gonoszságra készek, s persze – kell-e mondani? – gyűlölik a jámbor franciákat. De hát ez nem is csoda – teszi hozzá rosszmájúan a szerző –, hiszen már a leszármazásuk is fölöttébb kétes. Azoknak a skótoknak a fattyai, akik Julius Caesar idején megerőszakolták a helybeli nőket; így alakult ki ez az utálatos népség. Előszeretettel közösjenek állatokkal: ezért van olyan navarrai, aki nem átal az öszvére farára erényövet erősíteni. Mindamellet van néhány jó tulajdonságuk is: rátermett harcosok, akik kötelességtudóan befizetik az egyházi tizedet és naponta járnak templomba.[5]

vigasztalan jelen

Hasonló etnikai sztereotípiákat szép számmal találhatunk a legkülönbözőbb antik vagy középkori szövegekben, a saját és az idegen etnikumok jellemzésére. A különbség, hogy amikor saját közösségét jellemzi valaki, inkább a pozitív vonások dominálnak, kivéve, amikor a szerző népe aktuális állapotát azért festi sötét színekkel, hogy még kirívóbb legyen a kontraszt a vigasztalan jelen és a régmúlt dicsősége között. A népek jellemét több tényezőtől vezetik le, a nemtelen származástól az éghajlati és földrajzi viszonyokig. A korai modernitásban aztán egyre gyakrabban merül föl a gondolat, hogy egy adott politikai berendezkedés meghatározó az illető nép jellemére, és fordítva: az illető nép karaktere dönti el, melyik kormányzati forma a leginkább megfelelő számára.

A modernitás viszonyai között – a nemzetépítés dinamikájából következően – a régtől ismert sztereotípiák új fogalmi

keretbe kerülnek: a felvilágosodás korában kialakuló progresszivisták szemléletmódjában értelmezik át ezeket. Európa nemzetek közössége, ahol minden nációnak megvan a maga sajátos nemzeti karaktere, s már nem kerülhető meg a kérdés, hogy ez mennyiben felel meg a modern világ elvárásainak. A 18. század végétől Kelet-Közép Európában egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az elmaradottság-élmény; az ebből táplálkozó felzárkózási igény összekapcsolódik nemzetkarakterológiai spekulációkkal.[6] A nemzet sanyarú állapotának víziójához gyakorta degenerációs elmélet társul. A bajok oka a nemzet régi erényeinek elhalványulása – Berzsenyi híres versében a rút szibarita váz képe erre utal –, ami kiindulópontul szolgálhat a feltétlenül szükséges reformokhoz. Ám kezdettől jelen van a másik elgondolás is, létezik változatlan nemzeti karakter, s a szükséges változtatásoknak ezzel összhangban kell történniük; a reformok bevezetésénél erre tekintettel kell lenni.

Az első világháborút követő évtizedek válsága a maga „minden Egész eltörött” életérzésével valójában a modernitás 19. századi formájának krízise volt: hitelét veszítette a korlátlan haladás víziója.[7] A szabadversenyes kapitalizmust bevezetni akaró gazdasági modernizáció, az emancipációt célul kitűző társadalmi modernizáció és a képviselői demokráciára törekvő politikai modernizáció hármasságára épülő modern világ képe már korántsem olyan kívánatos, mint a nagy világégés előtt. Számos kortárs szerint éppen ezek a célkitűzések vezettek a katasztrófához.

Megváltozott az Európa-kép: a nyugat-európai nemzetek – mindenekelőtt az angolok és a franciák – által bejárt fejlődési pálya már nem tetszett Kelet-Közép-Európának. A lineáris-progresszivisták történelemképet felváltó ciklikus koncepciókban az angolok és a franciák gyakorta túlfejlődött, öreg, életerejüket veszített nemzetekként jelennek meg, akiktől nem várható a válságba süllyedt földrész megújítása. Olyan alternatív modernitás-vízió sejlik föl, amelybe jól beilleszthető a – többnyire erősen kultúrkritikai fogantatású – nemzetkarakterológia.[8] A weimari Németország ebben kulcsszerepet játszik.[9] Az ún. konzervatív forradalom gondolkodóinak egyik legfőbb problémája, hogy fölrajzolható-e olyan poszt-kapitalista és a kiüresedett politikai demokráciától eltérő politikai opciót nyújtó modernitás, amely megfelel a német nép sajátos karakterének. A gondolat kelet-európai perspektívából nézve különösen vonzó, hiszen azzal kecsegtet, hogy a nyugat-európai modernizációs minták szolgálai másolására kárhóztatott régió – kikerülve a zsákutcának bizonyult nyugat-európai utat – egyszeriben az európai fejlődés élvonalába ugorhat: életerős, el nem használt vitalitással teli, fiatal nemzetei eljátszhatják a fejlődés fáklyavivőinek irigyelt szerepét.

meghökkenően elismerő

A korszak látszólag leíró jellegű nemzetkarakterológiai koncepciói többnyire tágabb modernitás-kritikába ágyazódnak. A Magyarországon jól ismert, s a korabeli Németországban népszerű filozófus, Hermann von Keyserling gróf 1928-as könyve, az *Európai színekép* jól példázza ezt a tételt. A szerző közel ötszáz oldalon ad átfogó nemzetkarakterológiai tablót az európai nációkról, a Balkántól Skandináviáig. Kirívóan nagy terjedelemben tárgyalja a magyarokat: a németekkel foglalkozó fejezet után ez a második leghosszabb tematikai egység a kötetben. Meghökkenően elismerő képet rajzol a magyar nemzet karakteréről. Vajon miért?

Aba-Novák Vilmos: Vurstli

A válasz a szerző politikai-világnézeti alapállásában keresendő. A nemzetkarakterológiai koncepció ugyanis a konzervatív ihletésű modernitáskritikából nő ki. Alaptézise, hogy a haladás korszaka véget ért, s Európának azok a népei, amelyek ebben a periódusban a kontinens irányadó nemzetei voltak – az angol és a francia –, megöregedtek, elfáradtak, át kell adniuk helyüket a kontinens még el nem használt, fiatal nemzeteinek. Keyserling 'hazabeszél': a németet is ezek közé sorolja. Németországnak – fejtegeti – vezető szerepet kell játszania az új Európában. Első hallásra ez a Spengler-féle Imperium Germanicumra hajaz, ám itt nem agresszíven imperialista koncepcióról van szó: Keyserling szerint Németországnak békés történelmi küldetése van: az univerzalizmust kell képviselnie a megújuló kontinensen, mintegy Európa lelkiismeretévé kell válnia.[10] A haladás korszakában túlracionalizálódott és elmechanizálódott, lélektelenné váló Európa – a motívum a korabeli kultúrkritika elmaradhatatlan tartozéka – regenerációjában. A lélekkel felruházás fontos princípium. A német polgárnép, ám arisztokrata vezetésre van szüksége. Ezt a szerepet a német arisztokrácia már nem tudja eljátszani, ezért van szükség az új német elitre.[11] Itt jönnek a teóriába az alkatilag arisztokratának gondolt népek: a spanyol és a magyar, és itt válik érthetővé a

magyarokról festett rendkívül pozitív kép, melynek modellje a magyar arisztokrata. (A német szerző által írottak úgyszólván tételszerűen támasztják alá a fiatal Bibó – Keyserlinget név szerint is említő – tézisé a külföld magyarságképéről, mely szerint a korabeli, egyébként meglehetősen alakatlan, széteső közösségi formákban létező magyar társadalom csoportjai közül a külföldi szemlélő számára egyedül a magyar arisztokrácia képes jól körvonalazott, határozott karaktert megjeleníteni.[12]) Más kérdés, hogy ebből lehetséges és jogosult-e az egész magyarságra érvényes megállapításokat tenni. Az eljárás fölöttébb problematikus: ám Keyserling pontosan ezt teszi. Az esetlegességen túl, hogy saját társadalmi pozíciójából adódó személyes tapasztalatokat mindenekelőtt magyar arisztokratákról szerzett, felmerül: miképpen tudunk hiteles képet alkotni egy nép vagy nemzet karakteréről. Keyserling állítja, hogy ilyesféle ismeret valamely náció jellegzetes, reprezentatív egyedeinek megismerése révén lehetséges. A nemzetkarakterre olyan intuitív megismerés révén lehet szert tenni, amely természetét tekintve artistikus; különbözik a leíró, induktív-empirikus ismerettől. Közvetlen értelem-megragadásról van szó, a láthatót úgy jelenítjük meg, hogy közben feltárulkozzon belső jelentése.[13] A koncepciót a korabeli szellemtudományos típusalkotás módszere ihlette; a végeredmény a bevett sztereotípiák értelmezéséből összegyúrt nemzetkarakter. Ez nemcsak Keyserling esetében volt így. A különböző nemzetkarakter milyenségét erősen meghatározza a szerző aktuális ideológiai–politikai–kulturális konstellációban elfoglalt helye; ez többnyire annak a modernitáskritikai attitűdnek a következménye, amely mindig a spekulációk hátterében található.

Keyserlingnél a magyarság Európa fiatal, még elhasználatlan, vitális energiákkal rendelkező népeinek egyike, olyan történelmi korszakban, amelyben Európa krízisben van. A haladás és egyenlőség korszakának csődje történelmi lehetőséget teremt a fiatal népeknek és fordítva: egy új Európa számára ezek a nációk hozhatják a szükséges regenerációs erőt. Az ilyesfajta koncepciók nagyon szimpatikusak voltak a kelet-európai gondolkodók körében: elég a magyar Németh Lászlót említeni; a harmadikutas román, bolgár szerzők hasonló következtetésekre jutnak.[14]

igénylik az egyenlőtlenséget

Keyserling eszménye egy premodern társadalom, egyenlőtlen társadalmi pozícióban levő csoportokkal. Nézete szerint ennek modernizált változatára volna szükség, hogy megszűnjön a válság. A magyarság azért fontos számára, mert úgy véli, még nem fertőzte meg az egyenlőség gondolata. A magyarok elfogadják az arisztokrácia vezető szerepét, mi több, büszkék uraikra, nem irigykednek rájuk, természetesnek tartják, igénylik az egyenlőtlenséget. Az arisztokrácia tehát a természetének megfelelő szerepben van, s az olyan tipikusan magyar nemzeti sajátosságok meglétének, mint a nagylelkűség, az adakozókedv és az áldozatkészség, ez a társadalmi csoport a garanciája.[15] Aligha kell bizonygatni, hogy aki a húszas évek végén így vélekedett Magyarországról, nem ismerte a valódi körülményeket, nem lehetett tisztában azzal a társadalmi forrongással, ami épp ekkoriban vezetett olyan alapvető társadalmi változásokat követelő mozgalmak fölemelkedéséhez, mint az ország állapotát feltárni akaró, szociográfiából kinövő népiek.[16]

Keyserling magyarság-képe végső soron a keleti, hódító nép egzotikus sztereotípiájára alapozódik. Olyan motívum ez, amely – mint *auto-sztereotípiá* – a középkor óta meghatározó eleme a magyar nemesi elitek önképének. Az ország modernizációját célul kitűző 19. század eleji reformmozgalom nagy alakja, Széchenyi István ezért adja reformokat körvonalazó könyvének *A Kelet népe* címet. A magyar keleti alkatú népként jelenik meg, amely képes valami újjal gazdagítani a népek nagy családját.[17] Ehhez reformok szükségesek, amelyek megfelelnek a sajátos karakternek: belőlük kell kinőnie a modern Magyarországnak.

A keleti nép sztereotípiát a század végén, 1896-ban – egészen más konstellációban, a kiegyezés utáni kettős monarchia légkörében – Beöthy Zsolt könyvének első soraiban a volgai lovas mitikus képe jeleníti meg. Megelőlegezve a háború utáni magyar nemzetkarakterológia egyik központi elemét jelentő *Kelet–Nyugat* antinómiát:

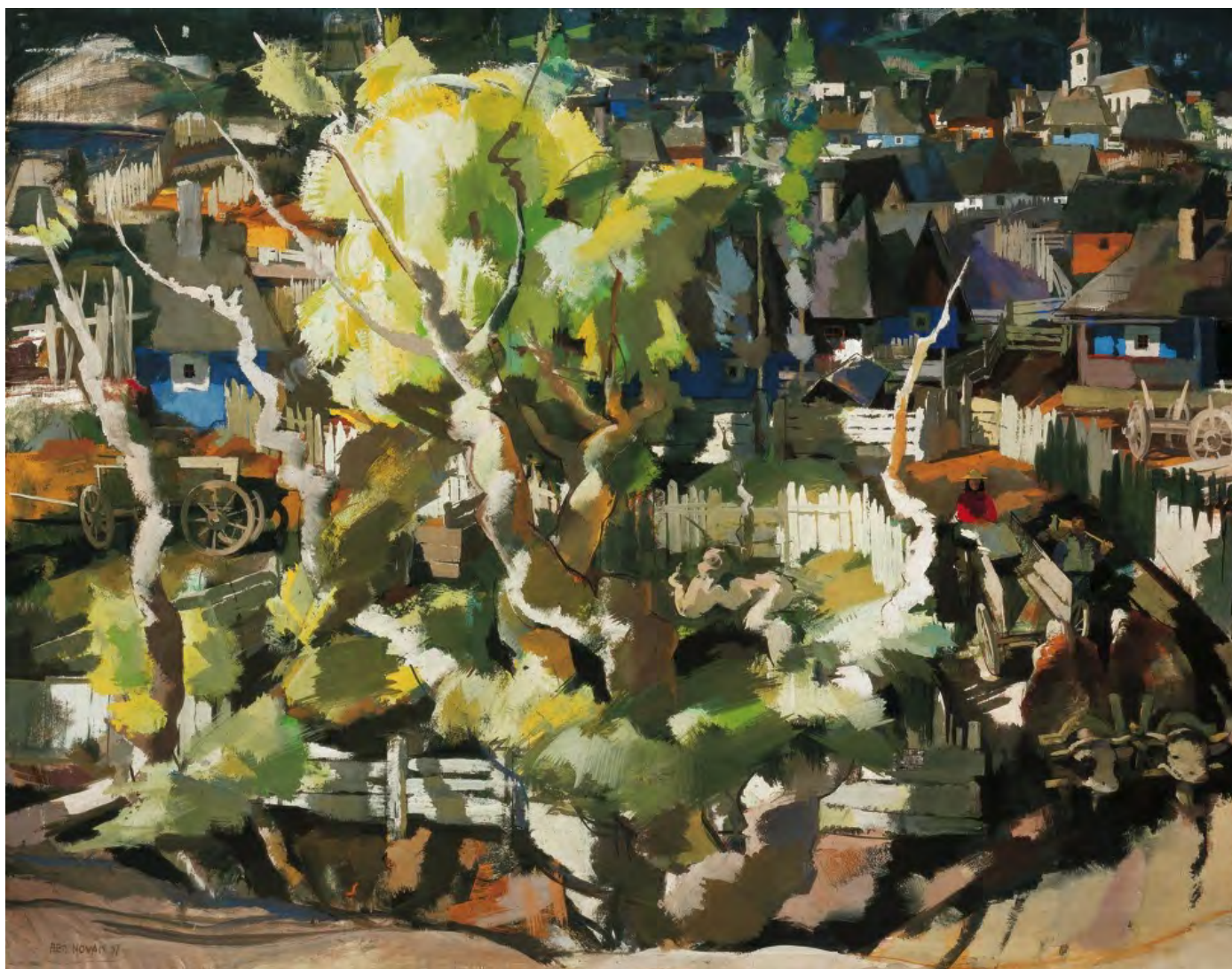
„Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kalpagjában, párdúc kacagányában, izmos dereka mintha oda volna növe apró lovához. Sas-szemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, mellettek minden részletét élesen megvilágítja a nap fényes korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit lát, s a pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegze vállára vetve; perzsa kardja oldalán: lesi az ellenséget. Ha csak egypáran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hírt visz a többieknek. Ezekért, a többiekért vigyáz és el van szánva mindenre.”[18]

A következőkben vegyünk szemügyre három, nagyon különböző magyar szerzőt! Összeköti őket, hogy nemzetkarakterológiai koncepciójukban fontos szerepet játszik a *Kelet–Nyugat* oppozíció: Prohászka Lajost, Karácsony Sándort és Hamvas Bélát. A legszembetűnőbb – s ez már önmagában is kétségeket ébreszt a

nemzetkarakterológia tudomány mivoltát illetően –, hogy mennyire eltérő következtetések levonására ad alkalmat a sztereotípa, amelyet konstruált, ideológiai jellege miatt élesen bírál a kortárs Fülep Lajos egyik 1935-ös írásában.[19]

a magyar karakter

Prohászka Lajos – az egyetlen szakfilozófus hármójuk közül – a húszas évek végén írt, a harmincas évek második felében publikált, s a korabeli magyar közéletben nagy vitát gerjesztő könyvét, *A vándor és bujdosó*t sok tekintetben a korabeli német kultúrkritika mintái inspirálták. A keyserlingi haladás-kritika, a modernitás lélektelenné vált és szellemtelen világának bírálata, az öreg és fiatal népek kettőssége nála is megvan. Módszerét meghatározza a szellemtörténeti kiindulópont. A karakter által determinált viselkedést aztán egy-egy domináns sajátossággal írja le: így lesz az angol *telepes*, a francia *stilizátor*, a német *vándor*, a magyar pedig *bujdosó*. A magyar karaktert a némettel veti össze. Megállapítása, hogy a két nép sorsa összefonódik,[20] a húszas évek végén még ártatlannak tetszik, ám a könyv 1936-os megjelenése idején, egészen más politikai helyzetben, a Harmadik Birodalom árnyékában óhatatlanul minden mást jelent. Az ellenvetések felróják, hogy módszere túl németes. Amikor 1941-ben Szekfű Gyula tető alá hozza a *Mi a magyar?* című tanulmánykötetet, szerkesztői koncepcióját egy ellenkönyv megírásának szándéka, egy igazán magyar nemzetkarakterológia megalkotásának igénye határozza meg.

Aba-Novák Vilmos: Magyar hegyi falu

A magyar karakternek a nomád múltból eredő jellegzetessége nemcsak a harc, a küzdelem ethosza, hanem egyfajta befelé fordulás, önelégültség, Prohászka kifejezésével *finitizmus*. Ezek ugyanúgy obligát közhelyei a korabeli nemzetkarakterológiáknak, mint a szalmaláng vagy a pártviszály. Már Szekfű is ezeket emeli ki – Széchenyi István kritikáját felidézve – a *Három nemzedékben* a magyar karakter sötét oldalaként.[21] Prohászkanak mindenesetre

alkalmat adnak a nemesi mentalitás bírálata: amiket ugyanúgy az „úrfajta” gondolkodás következményeinek tart, mint a magyar közéletet mérgező oligarchikus hajlandóságot vagy az alkalmazkodás képtelen tradicionalizmust, ami Magyarországon lehetetlenné tette az organikus fejlődést. A magyarság története így állandó újrakezdésekkel tarkított, folyamatosság hiányos. Magyarországon a polgári életforma nem volt képes kiszorítani az oligarchikus struktúrákat,[22] a magyar történelem másképpen alakult, mint a polgárosodott nyugat-európai. Ebből a megállapításból sokféle következtetés levonható: hogy valamiképp meg kell próbálni behozni a lemaradást; ez történhet forradalommal vagy reformok útján. De következhet ebből, hogy Magyarországon a nyugati modellek – mivel nem egyeztethetők össze a sajátos magyar nemzetkarakterrel – nem működőképesek, másféle utat kell keresni. Prohászka – jóllehet az oligarchikus magyar társadalmi és politikai élet leírása nem nélkülözi a kritikai élt – idegenkedik a nyugat-európai mintáktól. Keyserlinghez hasonló következtetésre jut: az európai krízisből éppen a magyarhoz hasonló fiatal és elhasználatlan népek húzhatják ki a kontinentet. A Szent Korona-tant tartja olyan magyar történelmi teljesítménynek, amely nem történelmi kövület, hanem nagyon is aktuális a szakrális dimenzióját veszített Európa számára.[23]

magyar mizéria

Karácsony Sándor a maga nemzetkarakterológiai koncepciójában említi Prohászka könyvét: nézete szerint a karakterológiai spekulációk eddig nemigen tisztázták, mi a magyar, s többnyire megalapozatlan, esetleges következtetésekre jutottak, egymásnak is ellentmondó magyarságképeket festettek. A Kelet–Nyugat oppozíciót ő nyelvfilozófiai dimenzióba helyezi.[24] A magyar nyelv – az alárendelő szerkezetekben fogalmazó indoeurópai nyelvekkel szemben – a mellérendelő mondatstruktúrák dominanciájára épül. Márpedig a nyelvi forma alapvetően meghatározza egy nép életét, a társadalmi és politikai intézményektől a morális világvégig és a kulturális formáig. Úgy véli, a magyarság a Kelet és Nyugat közötti közvetítő szerepre predestinált, hogy a nyugati tartalmakat keleti formákban fejezze ki.[25] A mellérendelő nyelvi szerkezetek következtében a magyar lelki alkat ösztönösen demokratikus: nem akarja uralni a másik embert; elismeri azt konkrét valóságában, igényeivel és jogosultságaival egyetemben – vonja le Karácsony a maga, a Prohászka-féle oligarchikus képet elutasító következtetését. Értelmezésében a magyar mizéria fő oka, hogy ez a demokrata habitus – a magyar társadalom bezárkózó, kasztokra tagolódása miatt – csupán mikroszinten tudott intézményesen megjelenni: csak református egyházközségekben találhatóak a szabadság kis körei, amelyekre – szerencsésebb történelmi konstellációk érvényesülése esetén[26] – az egész magyar társadalom épülhetett volna.[27]

Hamvas Béla a Prohászka-féle nemzetkarakterológiai teóriáról nagy elismeréssel nyilatkozik: Prohászka könyvét a magyar sorstudományt megalapozó műnek tartja, olyan munkának, amely ötvözta a szellemtörténeti, kultúrmorfológiai és egzisztenciálfilozófiai megközelítést. Nehéz eldönteni, hogy Hamvas értékelése Prohászkaról, vagy inkább önmagáról szól-e, hiszen nemzetkarakterológiáját ugyancsak sajátos kultúrkritikai elméletből kiindulva fejti ki. Hamvas sohasem kívánt beilleszkedni az akadémiai diszciplínák keretei közé; enciklopédikus műveltségét és szerteágazó érdeklődését nem állította szaktudományos célok szolgálatába. Nézetei különben is sokszor módosultak. Török Endre *szakrális metafizikának* nevezi a hamvasi életművet. Kiindulópontja, hogy az emberiség történelme válságtörténet, s az első világháború utáni évek krízise csak annyiban új fejlemény, hogy a modern emberiség ráébred a válság tényére. A válságot Hamvas a korabeli kultúrkritikából kölcsönzött elemekkel értelmezi: az emberi egzisztencia elveszíti azt a szakrális dimenziót, amelyben egyedül lehetséges a teljesség megvalósítása, az autenticitás. Az emberiség története a profanizáció története: a modern, profanizált létállapotban elfelejtődik az ősi szent könyvekben írásba foglalt szakrális bölcsesség, csak a hiteltelen létmód marad. A modern politikai demokrácia a szakrális létezés rendjében megalapozott, szellemi vezetőkre, harcosokra, kereskedőkre és dolgozókra tagozódott indoeurópai kaszt-társadalom felbomlásának eredménye: egy szakrális gyökereit elveszített társadalom sikertelen kísérlete a pseudo-forma megteremtésére.

Hamvas a *genius loci* antik fogalmát használja: a táj szelleme meghatározza az ott élő nép karakterét. Egy szellem- és kultúrföldrajzilag összetett országban, mint a felbomlás előtti Nagy-Magyarországon, a magyar karaktert öt regionális karakter – a Hamvas-féle öt génusz[28] – összhangjából kellett volna kialakítani, s hogy nem sikerült, végeredményben ez vezetett a széthulláshoz. Saját karaktere volt itt Délnek, Nyugatnak, Északnak (a Felvidék), Keletnek (az Alföld) és Erdélynek. Hamvasnál a Kelet–Nyugat ellentét ebben a koncepcióban nyeri el a maga helyi értékét. Amikor nyugati génuszról beszél, nem az aktuálisan létező – s nézete szerint mély válságban lévő – modern nyugati civilizációra, inkább a középkori nyugati kultúra szellemiségére gondol. Mindenesetre a Nyugat ellen lázadó, a korabeli nemzetkarakterológia obligát motívumának számító, lovas-nomád gyökerűnek mondott, szabadságvágytól hajtott keleti génuszról roppant kritikusan nyilatkozik. Az esetlegesség világa ez, összefüggés és élő tradíció nélkül, eltelve a nyugati civilizáció iránti felületes ellenszennvel:

„(...) Nyugat a történetben él. Kelet ehhez képest az eszméket összefüggés és következetesség nélkül gondolja el, fantazmaszerűen úgy, hogy a megtett lépéssel a pillanat elmerül és nem marad a jövő bázisa, ezért nem növekszünk és nem érlelődünk. (...) Mindenki és mindig és mindent újra kezd. (...) Minden mindig a legelső lépést teszi és ennek a lépésnek nincs folytatása. (...)

Minden civilizáció bírálható. Ennél jobban ma, a nyugati civilizáció válsága idején, amikor a bíráló olyan hatalmas arányokat öltött, semmit sem tudunk. De a bírálóknak, ha semmi egyéb, mint tehetetlen érzelmi tiltakozás, semmi értelme. Valószínű, hogy amiért Kelet Nyugatot gyűlöli, annak reális alapja nincs. A nyugat-gyűlölet merő kivetítés eredménye. (...) Rosszul kormányzott népekben törvényszerűen kialakul valamely fantazma, amely saját elégedetlenségét és a rossz kormányzat következtében elviselt szenvedéseit valamely más szocialitásra vetíti ki, és eszeveszetten gyűlöl még olyan kollektív csoportot is, amelynek szenvedése felkeltésében semmiféle szerepe nincs.”^[29]

dzsenti-kritika

Magyarországon – a hamvasi teória szerint – a modernitás válsága összefonódik a speciálisan magyar krízissel. Igaz, hogy a modern nyugati civilizáció formátlan tömegtársadalmat – Hamvas terminológiájában: kasztalan csandala csőcseléket – eredményez; de Nyugaton legalább kísérletek történtek az új szellemi társadalomvezető elit (a brahminok kasztja) újratemetésére. Magyarországon a helyzet súlyosabb, itt kezdettől a harcosok (ksatriák) kasztja bitorolja az irányítást. Nem nehéz a gondolatmenetben felismerni az ezoterikusan fogalmazott dzsenti-kritikát. Hamvas egyébként elutasítja a nacionalizmust: a formátlan tömegtársadalom válságtünetét látja benne. A történeti Magyarországgal összekapcsolt öt génusz-teóriájából sem von le irredecenta konklúziókat, a hajdanvolt ország számára mindenekeelőtt szellemi egység.

Aba-Novák Vilmos: Kompátelés a Tiszán

A két háború közötti nemzetkarakterológia, illetve a Kelet–Nyugat oppozíció tulajdonképpen a *polgárosodás* problematikáját vetette fel. A világnézetileg különböző szerzők, mint Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Németh László, Erdei Ferenc, Prohászka Lajos, Karácsony Sándor, Hamvas Béla ezt a kérdést járták körbe, más-más terminológiával, eltérő konklúziókra jutva. A Szabó Dezső-féle ún. tősgyökeres, magyar etnikumú polgárság eszméje jól harmonizál a korszak etnoprotecionista társadalmi közhangulatával és politikai légkörével. A különféle harmadikutas modernizációs koncepciók közös nevezője az a Szabó Dezső által szabadalmaztatott elgondolás, hogy a magyar parasztság történelmi feladata a szerep eljátszása. Az ország többségét kitevő társadalmi csoportból kell tehát kiindulnia a trianoni sebeket begyógyító, nagy nemzeti regenerációnak.[30] A konkrét folyamatot mindenki másként gondolja: Szabó Dezső új honfoglalással felérő faji forradalommal, Németh László az új paraszti, független középosztály megteremtését eredményező reformokkal, Erdei a Makó környéki vállalkozó parasztpolgárságot országos modernizációs modellé emelő, átfogó társadalmi-politikai átalakulással. Bizonytalan, történhet-e ez fokozatos reformokkal – a forradalmat sem zárja ki, bár komoly kétségei vannak, képes-e erre a parasztság.

nemesi ethosz

A két világháború közötti évtizedekben a nemzetkarakterológia – jóllehet a portékára a kelet-közép-európai régióban volt a legnagyobb a kereslet – reneszánszát éli. Ez összefügg a modernitás háború utáni válságából kinövő orientációs- és identitás-zavarokkal. Szinte mindenütt bizonyos fokú érdeklődésre tart számot a nemzeti karakter kérdése. A válasz pedig a kollektív emlékezetben őrzött sztereotípiák felhasználásával fogalmazódik meg. Ezek – még ha tudományos alátámaszthatóságuk erősen kétséges is – leképezik a nemzet sajátos történelmi pályáját. A tény,

hogy a hazai nemzetkarakterológiák – vagy éppen a külföldiek, lásd Keyserling – a magyarság jellemét a nemesi ethosz tipikus jegyeivel írják le, sokat elmond a magyar társadalomfejlődésről. Tanulságos, mennyire más autosztereotípiákra épül a nemzetkarakterológiai séma Johan Huizingánál, abban a Hollandiában, amelyet a polgári fejlődés mintacsországának szokás tekinteni.

Huizinga a korszak kultúrkritikájának egyik legismertebb alakja: Magyarországon Oswald Spengler és Ortega y Gasset mellett az ő nézetei fejtették ki a legnagyobb hatást, sokakat inspiráltak, Szerb Antaltól Halász Gáborig és Radnóti Miklóstól Bibó Istvánig.[31] A számára világhírt hozó könyv, *A középkor alkonya* mellett az ugyancsak nagy nemzetközi figyelmet keltő kultúrkritikai művét, *A holnap árnyékában* is lefordították magyarra. Mindkettőre számosan hivatkoztak. Nemzetkarakterológiai vázlatát a *Hollandia szellemi ismérve* című, rövid írásban fejt ki.[32] Gondolatmenetének alapja egy 1934-es történészkonferencián elhangzott beszéd. (Huizinga írása a maga korában közel sem egyedülálló: a holland nemzeti sajátosságokra kérdezés a 19. századba nyúlik vissza, s az 1930-40-es években a korabeli holland szociológia megpróbál empirikus módszerekkel közeledni a kérdéshez).[33]

A gondolatmenet kerete a holland nemzet genezise. Hollandia léte esetleges történeti körülmények rendkívül szerencsés konstellációjának eredménye – olyannyira, hogy nem túlzás isteni kegyelemről beszélni.[34] A gondolatmenetben kirajzolódó holland nemzetkarakter a polgári kvalitásokra alapoz. A hollandok takarékosak, irtóznak a nagyhangú politikai retorikától, s távol áll tőlük mindenféle heroizmus. Tisztaságmániások – de ez a fogalom a holland nyelvben rendkívül összetett; nem csak a környezet fizikai tisztántartását jelenti. A szabadság az egyik legfontosabb érték számukra, hagyományosan respektálják mások véleményét; a tolerancia történetileg rögzült erényük. Ez nem utolsósorban az ország földrajzi pozíciójának következménye: a holland kultúra három nagy nemzet, az angol, a francia és a német metszéspontjában alakította ki a maga sajátos tartalmait. Huizinga esztétizáló történelemképét ismerve nem meglepő, hogy a holland nemzeti karakter szerinte a művészetben, s azon belül is leginkább a festészetben jelenik meg. „Akár magasra jutunk, akár alacsony sorban maradunk, mi, hollandok mindnyájan polgárok vagyunk, a jegyzőtől a költőig, a bárótól a proletárig. Nemzeti kultúránk minden értelemben polgári, a szó bármilyen jelentésében. (...) Egész történelmünk a polgári törekvéseket tükrözi. Őseink annak idején a polgári szabadságvágytól hajtva tartottak ki a spanyolok ellen. A köztársaság (...) politikai tulajdonságai a polgári erényben gyökereznek. A polgári milióból fakad kevéssé militáns jellegünk és mindennél hangsúlyosabb kereskedőszellemünk. A polgári társadalom magyarázza, hogy az alsóbb néposztályok kevéssé lázadók, miként azt is, hogy nemzeti létünk sekély vize csak enyhén fodrozódott a nagy szellemi áramlatok viharában. Láthatják: meghagyok valamit a szó negatív csengéséből is. Hiszen leginkább bántó fogyatékoságaink: a féktelen szabadosság, a másik iránti figyelmesség hiánya és gyakran felemlegetett fősvénységünk is a polgári berendezkedésben gyökereznek.”[35]

kultúrkritikai attitűd

A sztereotípiák, melyekből Huizinga összerakja a holland karaktert, erősen különböznek a hasonló magyaroktól. Az ő teóriája is szorosan összefonódik a kultúrkritikai attitűddel, ám hangszerelése elüt a kortárs elméletek morfológiai szemléletmódból következő determinizmusától. A mechanizálódást, a nagy szervezetek uralmából fakadó túlszervezettséget és a józan ítélőerő hanyatlását ő is riasztó tünetnek tartja, de nem osztja – az általa egyébként tisztelt – Spengler végletes fatalizmusát. Úgy véli, a szélsőségekre kevéssé hajló, a divatos heroizmust elutasító holland nemzeti karakter esélyt adhat a kor totalitárius szélsőségeivel szemben. Nem osztja a korabeli kultúrkritikához úgyszólván szervesen társuló általános demokráciautálatot. Viszont bírálja a holland választási rendszert, amely nézete szerint megkövesíti a demokráciát. Ellenszerűen nem diktatórikus vagy autoriter megoldást ajánl; éppen ellenkezőleg: a demokrácia revitalizálását az angol típusú többségi választási szisztéma alkalmazásában látja.

Konklúzió helyett

Vajon levonható-e általánosabb tanulságféle a két háború közötti évekre összpontosító áttekintésből? Talán annyi, hogy a nemzetkarakterológia sohasem tűnik el teljesen. Ennek oka a teóriák sztereotipikus jellegéből fakadó szemléletesség, hogy egyszerű, könnyen érthető magyarázatokat adnak, megkönnyítik a tájékozódást. Szóval, a *mi a magyar* kérdése újra és újra óhatatlanul fölmerül a közgondolkodásban.[36] De Bibó Istvánnak is alighanem igaza van, hogy az ilyesfajta spekulációk iránti felfokozott érdeklődés nagy valószínűséggel társadalmi-politikai patológia tünete: mélyebben fekvő baj sejthető, ahol a közösség megszállottan azon rágódik, micsoda ő, ahelyett, hogy az előtte álló, a kor által fölvetett problémák megoldásán töprengene.

Aba-Novák Vilmos: Ivók

A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Jelen írás *A magyar filozófiatörténet narratívái (1792–1947)* című, K104643-as számú OTKA-projekt keretében készült.

[1] *História*, 1987, IX. évfolyam, 1. szám, 17.

[2] Az angol nemzetkarakterológiai sztereotípiák változásaira vonatkozóan lásd: Peter Mandler: *The English National Character. The History of an Idea from Edmund Burke to Tony Blair* New Haven and London: Yale University Press, 2006.

[3] *História*, uo.

[4] Weeda, Claire 2012. *Images of Ethnicity in Later Medieval Europe*.
<http://dare.uva.nl/record/420894> 8.

[5] Uo. 8.

[6] A témában megkerülhetetlen Trencsényi Balázs vaskos kötete: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest: Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.

[7] A haladás fogalmát részletesen tárgyalja egy, a korszakban megjelent könyv: J. B. Bury: *The Idea of Progress*. London: Macmillan & Co., 1924.

[8] Modernitáskép és nemzetkarakterológia összefüggését részletesen tárgyalom egy hosszabb lélegzetű, a Gondolat Kiadónál kiadás alatt lévő kötetbe írott tanulmányban: *Modernitáskonceptiók a két világháború közötti magyar nemzetkarakterológiákban*.

[9] Kovács Gábor: *A Nyugat alkonyától az Imperium Germanicumig. Kultúrmorfológia és nemzetkarakterológia a weimari Németországban*. Café Babel, 2001, 39–40. szám, 19–28.

[10] Hermann Keyserling: *Das Spektrum Europas*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1928, 178.

[11] Walter Struve: *Elites against Democracy. Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany. 1890–1933*. Princeton: Princeton University Press, 1973. 274–316.

[12] „A személy szerint ismert magyar arisztokratát a külföld szemében nem jellemzik élesen megkülönböztethető és elhatárolt 'magyar' vonások. Természetesen nem gondolunk most arra a benyomásra, amit a nálunk járt külföldi, pl. *Keyserling* kaphat a magyar arisztokrácia egészéről mint társadalmi osztályról, amely kép nem nélkülözi a speciális magyar vonásokat. (...) Ezzel szemben igenis jellemzi, éspedig előnyösen jellemzi a magyar arisztokratát az, hogy viselkedési kultúrájában, létezésének esztétikájában és társadalmi helyzetének tartásában az európai arisztokráciák első garnitúrájába tartozik. Hiányzik belőle a kelet-európai arisztokráciák arisztokratikus máz alatti félbarbársága, a dél-európai arisztokráciák társadalmi tartásban való lazasága. A magyar arisztokrata a mai külföld számára teljességgel európai viselkedést, határozott és esztétikus társadalmi tartást jelent.

Úgy lehetne mondanunk, hogy sokkal előnyösebb kép él róla a külföldön, mint idehaza. Ebben természetesen része van annak, hogy ez a kép külföldön is többé-kevésbé arisztokratikus körökben alakul ki; része van annak, hogy a külföldet járók rendszeren az értékesebb elemekből kerülnek ki. De hogy a magyar arisztokrata Magyarországon sokkal inkább ismerődik gögösnek és zárkózottnak, mint külföldön, annak a kialakulásában a döntő momentum hazai eredetű. Éspedig nem más, mint a viselkedési kultúra Nyugat-Európában meglevő egységének és egyetemességének a teljes hiánya idehaza, amiről a továbbiakban még lesz szó. Nálunk a különböző társadalmi osztályok viselkedési módja nemcsak fejlettségében, kidolgozottságban és finomságokban különbözik, hanem emberideáljában és elemi formáiban alapvetően eltér egymástól (...) /Bibó István: *A külföld magyarságképe*, <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/38.html> /

[13] Keyserling: i. m. 11.

[14] Ezt kimerítően tárgyalja Trencsényi Balázs említett munkája: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*.

[15] Keyserling: i. m. 248.

[16] Lásd: Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985.

[17] Gr. Széchenyi István: *A' Kelet népe*. Pozsony, 1841,
<http://mek.niif.hu/05500/05533/05533.htm>16–17.

[18] Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom kis-tükre*. <http://mek.niif.hu/13700/13783/13783.pdf> 1–2.

[19] „Akár földrajzi fogalomnak vesszük Nyugatot és Keletet, s ez utóbbihoz számítjuk még a Balkánt is, továbbmenve Oroszországot és természetesen Ázsiát; akár szellemi fogalomnak – Magyarország mindenképpen Nyugathoz tartozik, időben hátrább, térben szélről, de a gyepűn belül. Még az sem igaz, hogy Nyugat és Kelet közé ékelt átmenet vagy közvetítő a kettő közt; ha ütköző, Nyugat testének megütött tagja. (...) Az értékelés ezen módja szerint nem a dolgoknak az értékekhez, hanem az eleve megkonstruált nemzeti jelleghez való viszonya dönt értékük fokáról, s ez az a szűrő, amelyen át az 'egészséges' hatásnak be kell szivárognia a nemzet testébe. Mert átvenni, és pedig az átkos Nyugatról átvenni mind szoktak, még a legkeletiebbek is, a fajelméletet (ad norman: árja vér), pogányságot (a.n.: wotanizmus), turanizmust (a.n.: germán faji közösség), nemzeti öncélúságot (a. n.: német autarchia) nyugatról vették át, ők azonban a magyar nemzeti jellem és jelleg birtokában tudják, mit szabad átvenni, mit nem.” / 'Nemzeti öncélúság?' In: *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947*. Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Nagy Sz. Péter, Rakéta Könyvkiadó, Budapest 1990, 65, 69./

[20] „Mint ahogy Észak germán vándorát örökre megigézte Dél napfény-arca, úgy fogja meg most ellenállhatatlan erővel ezt a Kelet kebeléről ideszakadt ifjabb jövevényt a római gondolat heroldjává szegődött Nyugat germán szelleme és életformája. Hiába zárja el határait, hiába övezi magát a Kárpátok gyepűjével, hiába érzi idegennek és tusakodik ellene: a vándor az ellenállásokon keresztül is idehossa és vérebe oltja a feszültséget, úgyszólván 'belevándorol' a magyar történelembe, eszméivel és intézményeivel, problematikájával és ethoszával és ezzel akarva-nemakarva, sorsává válik.” Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Reprint kiadás. Szeged: Universum Kiadó, 1990. [Eredeti kiadás: Budapest: Minerva-Könyvtár 50.: 1936.], 89.

[21] „Nemzeti bűneinket, e századokon át buján burjánzókat négy bokoraljban mutatja be Széchenyi. Az elsőhöz a hiúság és rokonai: önhittség, önáltatás, öncsalás tartoznak, a másodikba lelkesedés és szalmatűz, harmadikba közrestség, negyedikbe végül irigység és szülőttei, pártviszály és uralomvágy.” /Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1989, 18./

[22] Prohászka Lajos i. m. 109.

[23] „A sacrum imperium a XIII. század derekán szétbomlik; léte ezután már csak fikció, mint ahogy pusztá fikció a francia vagy angol királyi hatalom szakrális jellege is. Ezzel szemben a magyarságnál nem fikció, hanem egyre jobban erősödő valóság. Ezzel mentett meg a magyarság a szakrális alapjaiból mindinkább kivetkező Európa számára több mint félévezreden át egy 'középkori' szakrális eszmét, amelyet nemcsak élt, hanem fokozatosan élt és fejlesztett és támogató, úgy is mondhatnók: a modern formák számára is rugalmassá tett. Hogy ez mit jelent, azt különösen ma tudjuk csak kellőképpen méltányolni, amikor a végképpen racionalizálódott Európa úgyszólván minden tagjában vonaglik és amikor a legmerészebb történelmi kísérlet is a középkor szakrális kötöttségéhez valamiképpen hasonló létforma megvalósításán munkálkodik.” /Prohászka Lajos i. m. 119./

[24] Lásd: Kovács Gábor: 'Nép, nemzet, kultúra, nyelv a két világháború közötti nemzetkarakterológiákban.' In: Neumer Katalin – Laki János (szerk.): *Minden filozófia „nyelvkritika”*. *Analitikus filozófia és fenomenológia*. Budapest: Gondolat, 2004, 160–175.

[25] „A gyökér az ázsiai forma. Csak az tud nálunk valóságos tartalomná áthasonulni, amit sikerül objektíve és primitíven, gyökértől levélig és levéltől gyökérig keringéltetni a magyar életben mindabból, ami Európából talaj és levegő, geográfia és história formájában körülvesz bennünket. (...) A magyar élet titka Európa és Ázsia relációjának a titka voltaképpen. (...) Itt mindig minden lehetséges, sőt szükséges, ami az európai kultúrában tartalom, de ha valaha véglegesen elfogadtunk volna valamit, ami forma, Európától, már réges-régen nem volnánk. Nem is érdemünkől maradtunk meg, de egyszerűen nem vagyunk képesek idegen formák átvételére.” /Karácsony Sándor: *Magyar észjárás*. Magvető Kiadó Budapest 1985, 389–390./

[26] Karácsony ugyanúgy a Habsburg-dinasztiának juttat döntő szerepet a magyar fejlődés zsákutcába kerülésében, mint Szabó Dezső, Németh László vagy Bibó István. Véleménye ebben egyezik Prohászkaéval, aki szintén alapvető problémának látja a nemzeti dinasztia hiányát.

[27] „Magyarország valóban a kis autonómiák klasszikus hazája (...) Bennünket az itteni kis autonómiák tartottak meg egy ezredéven keresztül (...) hiszen ezeknek az ellenállásán dőlt meg minden kívülről vagy felülről érkező ártó szándék. (...) milyen kicsi autonómiákról van szó tulajdonképpen? Politikailag a vármegyékre vagy szabad városokra szokás gondolni. (...) Soha nem gondolunk ellenben községeknek, falusi előljáróságoknak, kicsi egyházacskák presbitériumainak mint autonómiáknak hatékony ellenállására. Pedig éppen ezek az egészen apró autonómiák ellenállása volt az igazi megtartó erő.” /Karácsony Sándor i. m., 337–338./

[28] „Délnyugat részben délszláv és vend, Nyugat részben német, Észak részben szlovák, Erdély részben román lakosságából az ember arra következtethetne, hogy hasztalan erőfeszítés ennyire különmű tájak és emberek között egységet teremteni. Történeti tévedés, és mindig is az volt, hogy ezt a földet egyetlen országnak tartották. Az átélés elvont, nem annyira, mert korlátoltan nacionalista, hanem inkább, mert a geniális helyek határait mereveknek tartja és nem látja, hogy az erők egymásba átsugároznak, tájakba, erdőkbe, hegyekbe, inkább falvakba, de leginkább városokba és még ennél is sokkal inkább emberekbe. A geniális erők szövevénye sehol sem külsőség. Főként nem az emberekben, nem a közösségi törekvésekben, még kevésbé a költőkben és az írókban, a legkevésbé pedig abban a hagyományban, amelyben a magyar nép ezer éve él. Az országon belül élő nemzetiségeknek történetük volt, a magyarnak volt egyedül hagyománya. Ezt a hagyományt nem a hódító teremtette és nem hatalmi önkény utólagos igazolási kísérlete. Minden nemzetiség, horvát, német, szlovák, román igénye a földre és a javakra és a hatalomra az országon belül részleges. Az igény jogos, mert a föld java azé, aki a földet lakja. A nemzetiség és az ország azonban nem azonos. Nemzetiség egymagában még nem alap az autonómiára, és újabban, amióta ezt alapnak tekintik, a téveszme válságot válságra idéz. A magyaron kívül egyetlen népnek sincs olyan hagyománya, amely mind az öt tájra egyforma erővel terjed ki.” / Hamvas Béla: *Az öt géniusz. A bor filozófiája*. Életünk könyvek, Budapest, 1988, 40./

[29] Uo., 90–91.

[30] Lásd a Ligetben megjelent tanulmányomat: *Traumák, vereségek és a nemzeti jellem*. <http://ligetmuhely.com/kovacs-gabor-traumak-veresegek-es-a-nemzeti-jellem/>

[31] Huizinga irodalmi recepciójára vonatkozóan: Balogh Tamás, Törő Krisztina: *Huizinga magyar barátai: Johan Huizinga magyar recepciója a harmincas-negyvenes években, tanulmányok*. Budapest: Eötvös, 2002.

[32] Az írás a közelmúltban magyarul megjelent tanulmánykötetben található: Johan Huizinga: *Hogyan határozza meg a történelem a jelent. Válogatott írások(1915–1943)*. Fordította, a bevezetőt és az utószót írta: Balogh Tamás. Budapest: Typotex, 2015, 113–158.

[33] Bart van Heerikhuizen: *What is Typically Dutch? Sociologists in the 1930s and 1940s on the Dutch National Character*. *The Netherlands' Journal of Sociology* 18 (1982), 103–125.

[34] Johan Huizinga: 'Hollandia szellemi ismérve'. In: Johan Huizinga: *Hogyan határozza meg a történelem a jelent. Válogatott írások. (1915–1943)*, 120–121.

[35] Uo. 124.

[36] A közelmúltban jelent meg: Romsics Ignác és Szegedy Maszák Mihály (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest: Habsburg Történeti Intézet–Rubicon Kiadó, 2005. A kötetet tárgyaló korábbi írásom: Kovács Gábor: *Mi a magyar 1939-ben és mi 2005-ben*, *Magyar Tudomány*, 2007/3.

<http://www.matud.iif.hu/07mar/11.html> A témához lásd még: Balassa Péter 1993-as esszéjét: *Mi a magyar, ha nem kérdezi folyton-folyvást?* <http://ligetmuhely.com/bp-a-magyar-ha-nem-kerdezi-folyton-folyvast/>